

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№4 (96)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 4 (96) желтоқсан

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Алимқұлов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Усеннова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Алексеева С.В., аға оқытушы (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор (Германия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Тынышбек А.С., оқытушы (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Ағила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 14128

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 10,1 б.т. Тапсырыс №16217.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында
басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ**

Section 1
**THEORY OF
STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА
И ПРАВА**

Б.Ө. Алтынбасов

Бристоль университеті, Ұлыбритания, Бристоль қ.
e-mail: altynbasov@yandex.ru

ЖАҒАНДАНУДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ САЛАСЫНА ЫҚПАЛЫ: САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл жұмыстың мақсаты ретінде жаһанданудың теориялық және тарихи аспектілерін және оған негіз болған саяси және құқықтық актілерді талдау, жекелеген елдердің білім саласына ықпалын ашып қарастыру. Зерттеу жұмысы сапалық зерттеу әдісі негізінде құжаттамалық анализге сүйеніп жүргізілді. Жаһанданудың жоғары білім саласында қалай пайда болғанын анықтау үшін Вашингтон Келісімі, Болон процесі және өзге де саяси құбылыстардың құқықтық актілері құжаттамалық анализ арқылы қарастырылды. Қосымша ақпараттар түрлі ресми құжаттар мен ақпарат көздерінен қайталама талдау әдісін қолдану арқылы алынды. Сондай-ақ, осы тақырыпта жүргізілген ғылыми еңбектерге тарихи және логикалық талдау әдістері арқылы саралау жұмыстары жүргізілді.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде жоғары білім саласындағы жаһандану саясаты неолибералдық концепциямен ұштасатыны және ол Батыстың дамыған елдерінің бастамасымен жүзеге асырылғаны анықталды. Жоғары білім саласында неолибералдық идеялардың таралуына Вашингтон Келісімі және халықаралық қаржы ұйымдарының қатысы бар екені көрсетілді. Жоғары білім саласындағы мәселелерді нарықтық қатынастар арқылы шешу идеясы АҚШ-тың экономист ғалымдарының кеңес беруімен жасалғаны және ол Американың экономикалық үстемдігін орнатуға бағытталғаны туралы тұжырым жасалды.

Басқару жүйесінің тиімді қызмет етуі университеттің жалпы тиімділігіне ықпал ететін басты фактор екені және бұл бағытта қазақстандық университеттерде әлі де жетілдіру жұмыстары жүргізілу қажеттігі ұсынылды. Зерттеу барысында жасалынған ұсыныстар мен қорытындылар жоғары білім саласындағы басқару моделіне қатысты реформа жүргізуде уәкілетті органдармен ескеріледі деген үміт бар. Сондай-ақ, бұл мақала осы тақырыпта келешекте жүргізілетін зерттеу жұмыстарына ғылыми негіз болады деп күтіледі.

Түйін сөздер: жаһандану, неолиберализм, мемлекеттік университеттер, басқару жүйесі, құқық және саясат.

B.O. Altynbassov

University of Bristol, UK, Bristol,
e-mail: altynbasov@yandex.ru

The impact of globalization on higher education in Kazakhstan: political and legal aspects

The purpose of this paper is to carry out a theoretical and historical analysis of political and legal acts of internationalization and to identify the impact of globalization processes on higher education in certain countries. The research is conducted by documentary analysis based on the qualitative research method. The origins of global trends in higher education, such as the Washington Consensus, the Bologna Process, and other political phenomena, have been explored through documentary analysis of legal acts. Additional materials for research were obtained from various official documents and information sources using the method of secondary data analysis. Also, research papers on this topic were analysed using the methods of historical and logical analysis.

As a result of the study, it was revealed that global policy in the field of higher education is based on a neoliberal idea and was initiated by Western countries. It was noted that the Washington Consensus and some international financial institutions were involved in the dissemination of neoliberal ideas in higher education. It was concluded that the idea of solving social issues in higher education through the market model was developed on the advice of American economists and was aimed at establishing American economic dominance.

It has been suggested that the effective functioning of the governance system is a key factor affecting the overall efficiency of the university, and in this regard, Kazakhstani universities still need to be improved. It is hoped that the recommendations and conclusions of the study will be taken into account

by the authorities when reforming the governance system in higher education. It is also expected that this article will serve as a theoretical underpinning for future research on this topic.

Key words: globalization, neoliberalism, state universities, governance, law and politics.

Б.О. Алтынбасов

Бристольский университет, Великобритания, г. Бристоль,
e-mail: altynbasov@yandex.ru

Влияние глобализации на высшее образование в Казахстане: политические и правовые аспекты

Цель данной работы – провести теоретический и исторический анализ политических и правовых актов интернационализации и проанализировать влияние глобализационных процессов на высшее образование отдельных стран. Исследование основано на документальном анализе методом качественного исследования. Происхождение глобальных тенденций в сфере высшего образования, таких как Вашингтонское Соглашение, Болонский процесс и другие политические явления, было изучено посредством документального анализа правовых актов. Дополнительные материалы для исследования были получены из различных официальных документов и источников информации с использованием метода вторичного анализа данных. Также были проанализированы научные работы по данной теме методами историко-сравнительного и логического анализов.

В результате исследования было выявлено, что глобальная политика в сфере высшего образования основана на неолиберальной концепции и была инициирована развитыми Западными странами. Было отмечено, что страны Вашингтонского Соглашения и ряд международных финансовых организаций участвовали в распространении неолиберальных идей в высшем образовании. Был сделан вывод, что идея разрешения социальных проблем в области высшего образования через рыночные отношения была разработана по совету американских экономистов и была направлена на установление экономического господства Америки.

Высказано предположение, что эффективное функционирование системы управления является ключевым фактором, влияющим на общую эффективность университета, и в этом отношении казахстанские университеты все еще нуждаются в улучшении. Есть надежда, что рекомендации и выводы исследования будут учтены уполномоченными органами при реформировании системы управления в высшем образовании. Также ожидается, что эта статья станет научной основой для будущих исследований по данной теме.

Ключевые слова: глобализация, неолиберализм, государственные университеты, управление, право и политика.

Кіріспе

Соңғы екі онжылдықта Қазақстан Республикасы жоғары білім саласын әлемдік білім кеңістігіне енгізу саясатын ұстануда. Нәтижесінде, қазақстандық жоғары оқу орындары әлемнің алдыңғы қатарлы университеттері мен ғылыми-зерттеу орталықтарымен әріптестік орнатып, бірлесіп білім бағдарламасын жасап, ғылыми-зерттеу жобаларын жүргізуде. Алайда, жаһандану барысында қазақстандық жоғары білім саласына Батыс елдері саясатының ықпалы зор болып отыр, әсіресе, Еуропаның жоғары білім кеңістігіне ену және Болон процесі барысында шығарылған актілер мен ұсыныстар министрлік тарапынан белсенді түрде енгізілуде. Сондай-ақ, АҚШ-тың әлемдік деңгейдегі университеттерінің басқару моделі мен білім беру жүйесі қазақстандық ғылыми-зерттеу университеттерде үлгі ретінде қолданылуда. Осы себепті де, бұл жұмыста жаһандану жағдайында

мемлекеттік университеттердің басқару жүйесінде жүргізіліп жатқан реформаларды зерттеу көзделіп отыр.

Еуропаның жоғары білім саласындағы саясаты осы уақытқа дейін Еуропа елдерінің экономикасы шеңберінде жүзеге асырылып келді, алайда, соңғы жылдары еуропалық аймақтың трансформациялануы және әлемнің өзге аймақтарында белсенді таралуы байқалып отыр (Robertson 2010). Сондай-ақ, мұндай саясат Еуропаның білім аймағы ретінде өзге аймақтарда және жаһандық деңгейде көшбасшылық жасауға құқықтық платформа болып, жаңа мүмкіндіктер беріп отыр. Қазақстан Болон процесіне мүше мемлекет болғандықтан, Еуропаның жоғары білім кеңістігінің АҚШ-қа қарағанда қазақстандық жоғары оқу орындарына ықпалы зор болып отыр.

Болон процесінде университеттің басқару моделі туралы нақты айтылмағанымен, неолиберализм идеяларының жүзеге асырылуы,

университетке сырттан қаржы тарту, шетелдік студенттерді тарту, университеттер мен өнеркәсіп компаниялары арасында тығыз әріптестік орнату сияқты саясат Еуропалық Комиссия тарапынан белсенді қолдау тауып отыр. Еуропалық Комиссияның саясаты бойынша университеттер өзінің стейкхолдерлері, яғни студенттер, мемлекеттік органдар және қоғам алдында міндеттемелерге ие және әлеуметтік құндылықтарды жоғары қоюы тиіс (European Commission 2003). Осындай талаптар қою арқылы, Болон процесі Еуропада және одан басқа да аймақтарда ұлттық деңгейде жоғары білім саласын басқаруды реформалауда маңызды рөл атқарып отыр (Robertson 2010). Нәтижесінде, жекелеген елдердің жоғары білім саласы қайта құрылып, модернизацияланып және нарыққа бейімделіп келе жатыр (Altbach 2004). Мұндай реформалар негізінде университетті басқару жүйесінде мемлекеттің рөлі өзгеріп, университеттер мен өнеркәсіп компаниялары және өзге де стейкхолдерлері арасындағы қатынастар жаңа бағытта дамуда.

Әрине, Қазақстанның жоғары білім жүйесіне басқа да аймақтардың ықпалы бар. Мысалы, шетелде оқитын қазақстандық студенттердің басым көпшілігі Ресейде оқиды. Қазақстанның солтүстік жағында Ресейге шекаралас облыстарда орыстар көп орналасқан және олар Ресейде білім алады жөн көреді. Мысалы, 2015 жылы шетелде оқитын студенттердің жалпы саны 48875 болыпты, соның ішінде 35106 студент Ресейде оқыпты (OECD 2017). Сондай-ақ, Қазақстан КСРО-ның құрамындағы республикалардың бірі болғандықтан, орыс тілі ортақ тіл және ТМД шеңберінде Ресейдің саяси-экономикалық ықпалы жоғары екенін де айта кеткен жөн. Алайда, тәжірибе көрсетіп отырғандай, әлемдік білім кеңістігінде Ресейдің жоғары білімі мен ғылымы Қазақстан үшін аса қызығушылық тудырмайды. Сол сияқты, Қытай Үкіметі де қазақстандық түлектерге жыл сайын мыңдаған тегін гранттар ұсынады және оқу ақысы Батыс елдеріне қарағанда анағұрлым төмен. Алайда, соңғы жылдары Қазақстанда азаматтық қоғам арасында Қытайдың адам құқықтарын бұзуы, мұсылмандарды концлагерлерде қамауына қатысты қатты сын айтылуда. Сондай-ақ, 2016 жылы Қазақстанның көптеген қалаларында Қытай экспансиясына қарсы орын алған ереуілдердің нәтижесінде қазақстандықтардың арасында Қытайда білім алуға қатысты аса құштарлық байқалмайды. Жалпы алғанда, Болон процесімен салыстырғанда еліміздің жоғары

білім саясатында Ресей мен Қытайдың саяси ықпалы жоғары емес. Ислам қауымдастығына қатысты айтатын болсақ, Қазақстанға ислам діні 8-9-ғасырларда келген және 1917 жылға дейін мұсылман мешіттері мен олардың жанындағы медреселерде араб тілінде білім берілген (Әбдірәсілқызы 2013). Бүгінгі таңда, Араб елдерінде діни білім алу діндарлар арасында құрметке ие. Алайда, Қазақстан зайырлы ел болған соң, Қазақстанның жоғары білім саласында Араб елдерінің саяси ықпалы аса байқалмайды.

Жалпы алғанда, Қазақстанның жоғары білім саласына басқа аймақтарға қарағанда Батыс елдерінің ықпалы жоғары болып отыр және бұл мәселені теориялық және тәжірибелік тұрғыдан зерттеу өзекті деп саналады. Бұл жұмыста біріншіден, қазақстандық жоғары білім саласында жаһанданумен байланысты қандай реформалар жүргізілді және оның нәтижесі қандай болып жатыр, екіншіден, жаһандану процесінде қандай қарама-қайшылықтар мен кедергілер туындағаны және үшіншіден, жаһанданумен байланысты университет басқару жүйесінде орын алып жатқан реформалар қарастырылып, қазақстандық университеттердің басқару моделіндегі мәселелер талқыланып, жекелеген ұсыныстар беріледі.

Зерттеу әдісі

Зерттеу жұмысы сапалық зерттеу әдісі негізінде құжаттамалық анализге сүйеніп жүргізілді. Жаһанданудың жоғары білім саласында қалай пайда болғанын анықтау үшін Вашингтон келісімі, Болон процесі және өзге де саяси құбылыстардың құқықтық актілерін құжаттамалық анализ арқылы қарастыру қажет болды. Қосымша ақпараттар алу үшін деректерді қайталама талдау әдісі арқылы түрлі ресми құжаттар мен ақпарат көздерінен мәліметтер алынды. Сондай-ақ, осы тақырыпта жүргізілген ғылыми еңбектерге тарихи және логикалық талдау әдістері арқылы саралау жұмыстары жүргізілді.

Салыстырмалы зерттеу саласындағы ғалымдардың пікірінше, білім саласында зерттеу жүргізгенде зерттеу тақырыбын тарихи, саяси, экономикалық, әлеуметтік және өзге де контексте қарастыру оң нәтиже береді (Phillips, Schweisfurth 2014). Түрлі контексте зерттеу жүргізу арқылы білім саласындағы мәселелерді тереңірек түсініп, жан-жақты талқылауға мүмкіндік алдық. Мысалы, тарихи және саяси кон-

тексте талдау арқылы неолиберализм идеяларының шығу тарихына және оның пайда болуына қандай саяси негіз болғаны анықталды. Экономикалық тұрғыдан талқылау арқылы білім саласындағы неолибералдық реформалардың экономикалық себептері анықталды.

Негізгі бөлім

Қазақстанның жоғары білім саласына қысқаша тарихи шолу

Тарихи тұрғыдан қарасақ, Қазақстанда жоғары білімнің пайда болуы ХХ ғасырдан бастау алады. Қазақстанда алғашқы 5 институт 1920 жылдардың басында пайда болды, атап айтқанда Бөкеев, Семей, Қазақ, Орынбор халық ағарту институттары және Алма-Атадағы Қазақ педагогикалық институты (Huisman және басқалар 2018). 1932 жылға дейін ауыл шаруашылығы, медицина және ветеринария саласында тағы 15 институт құрылды. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде кейбір Мәскеу университеттері Алматыға көшірілді. Мысалы, Бүкілодақтық жұмысшыларға арналған заң институты көшіп келіп, көптеген профессорлар мен ғылыми зерттеу материалдары келді. Соғыстан кейін сол ғалымдардың бірқатары Қазақстанда қалды. 1980 жылдардың аяғында Қазақстанда 287,400 студент оқитын 55 жоғары оқу орны болды (Huisman және басқалар 2018).

Кеңес Одағы тарағанға дейін Қазақстанда жоғары білім толығымен тегін беріліп, студенттер мен жас ғалымдар жұмыспен қамтамасыз етіліп, үйді тегін алып, ғалымдар мен оқытушы-профессорлық құрамның жалақысы жоғары болды. Ол заманда ғылыми-шығармашылықпен айналысқан адамдар қоғамның элитасы ретінде саналып, құрмет пен марапатқа ие болды. Бір сөзбен айтқанда, мемлекет білім мен ғылымға жеткілікті қаражат бөліп отырды және мемлекеттің білім саласындағы саясаты мен стратегиясы дұрыс болды. Әрине, бұл кеңестік кезде мемлекет өзінің әлеуметтік функциясын лайықты деңгейде орындағанын және білім мен ғылымның қоғамдық игілік ретінде саналғанын көріп отырмыз.

Кеңес Үкіметінің құлауымен бірге экономиканың барлық саласында жаппай реформалар орын алды. Әрине, білім саласында да күрделі реформалар басталды. Ол ең алдымен, экономикалық дағдарыспен байланысты қаржылық тапшылықтың салдарынан болды. Жоғары оқу орындарында ақылы бөлімдер ашылып, ақылы түрде кеңес беру, жеке меншік оқу

орындарының ашылуы сияқты құбылыстар орын алды. Балабақшалардан бастап жоғары оқу орындарына дейін мемлекеттік меншіктегі ғимараттар мен басқа да активтерді жекешелендіру процесі басталды. Бұл құбылыстар сол кездері әлемдік экономикада АҚШ пен Ұлыбританияның бастауымен жүргізілген неолибералдық саясаттың нәтижесі еді. Неолибералдық саясат жаһандандудың негізінде пайда болған үрдіс және оның салдары туралы төменде айтатын боламыз. Яғни, білім саласында нарықтық қатынастар пайда болып, тауар-ақша қатынастары үстемдік ете бастады.

1999 жылы 19 маусымда Еуропаның 29 елінің өкілдері ортақ Еуропалық жоғары білім кеңістігін қалыптастыру идеясымен Болон қаласында (Италия) Болон Декларациясына (Bologna Declaration 1999) қол қойды. Осы Декларацияның басты мақсаты Еуропаның жоғары білімін әлемге танымал ету және өзге аймақтарға ықпалын күшейту еді. 2010 жылы Қазақстан Республикасы Болон Декларациясына қол қойып, ресми мүшесі атанды. Іс жүзінде, Қазақстанның жоғары білім саласында 2000 жылдардан бастап Батыстық жүйеге сәйкес білім беру, кадр дайындау, шетелдік университеттермен әріптестік орнату сияқты құбылыстар пайда болды. Болон процесі жоғары білім саласындағы аймақтық кеңістік орнатуға бағытталғанымен, Қазақстан үшін жаһандандудың бір белгісі ретінде қарастырылды. Зерттеушілердің пікірінше, «жаһандану кезінде жекелеген мемлекеттердің экономикасы өзара тәуелді болып ортақ белгілерге ие болады. Мұндай жағдайда мемлекеттердің заңнамалық жүйесі интеграция жасалып, өзара сауда нарықтық қатынастар дами түседі» (Van der Wende 2004). Көріп отырғанымыздай, жоғары білім саласында да мемлекеттер арасында екіжақты және көп жақты келісімдер жасалып, ортақ нормативтік база қалыптаса бастайды. Осының нәтижесінде, Еуропа мен Орталық Азия елдерінің жоғары білім саласындағы саясаты бірігіп, ортақ кеңістік қалыптасу үстінде.

Жаһандандудың Қазақстанның білім жүйесіне ықпалын қарастыратын болсақ, оның көп ұтымды жақтары бар. Қазақстан білім саласындағы көптеген халықаралық ұйымдардың мүшесі болып, білімнің сапасын бағалау және аккредитациялау жүйелерін енгізді. Халықаралық стандарттар бойынша білім беріп, университеттер ішінара автономияға ие болды. Ал кейбір университеттер әлемнің жетекші университеттерімен екіжақты және көпжақты келісімдер арқылы серіктестік қарым-қатынас

орната бастады. Жаңадан құрылған Назарбаев Университеті Пенсильвания университетімен (АҚШ) және Кембридж университетімен (Ұлыбритания) және әлемнің басқа да жетекші университеттерімен серіктестік байланыс орнатты. Назарбаев Университетінің басты саясаты – Астанада инновациялық-білім Хабын құруға бағытталған әлемдік деңгейдегі университет моделін құру (Nazarbayev University Strategy 2013). Бұл басқару моделі Назарбаев Университетіне ұйымдастырушылық, қаржылық және академиялық қызметте толығымен автономды және ерекше құқықтық мәртебеге ие болуға мүмкіндік береді. Университеттің жеке қамқоршылық кеңесі мен қоры, сонымен қатар тәуелсіздік пен автономияны қамтамасыз ететін атқарушы басқару органдары бар. Қамқоршылық кеңестің мүшелері Үкіметтің және орталық мемлекеттік органдардың жоғары деңгейдегі қызметкерлері, ал төрағасы – экс-президент Н. Назарбаевтың өзі. Назарбаев Университеті білім беруде толық автономияға ие және Білім және ғылым министрлігіне есеп бермейді. Студенттер мен оқытушылардың жоғары ұтқырлығын қамтамасыз ету үшін сабақ беру және ғылыми зерттеу жұмыстары тек ағылшын тілінде жүргізіледі. Сонымен қатар, түлектердің дипломдары халықаралық деңгейде танылады (Bilyalov 2018). Осы себепті де, бүгінгі таңда Назарбаев Университетінің тәжірибесі бүкіл елде кеңінен таралуда.

Сондай-ақ, Еуропалық жоғары білім кеңістігіне енген соң қазақстандық жоғары оқу орындары әлемдік рейтингтерге (QS World University Rankings және т.б.) белсенді қатыса бастады. Білім сапасын сырттан бағалаудың механизмі ретінде университеттердің еуропалық аккредитациядан өту міндеттілігі енгізілді және ел ішінде жеке меншік тәуелсіз аккредитациялық компаниялар пайда болды (Анапирова 2020). Яғни, білім саласындағы министрліктің бірқатар бақылау және бағалау функциялары шетелдік және ел ішіндегі жеке компаниялардың өкілеттігіне берілді.

Дегенмен, Қазақстан бұрынғы Кеңес Үкіметінің мүшесі болғандықтан, жоғары білім саласының басқару жүйесі және университеттердің басқару органдары Шығыс және Орталық Еуропа елдерінің университеттік басқару жүйесіне ұқсайды. Тіпті, университеттің басқару органдары мен лауазымды тұлғаларының атаулары да түбі бір екенін байқауға болады. Мысалы, университеттік кеңес, ректор, проректор, декан сияқты органдар мен лауазымдар Қазақстанда

да солай аталады және сондай функцияларды жүзеге асырады. Ал Ұлыбритания мен АҚШ-тың университеттерінде қызмет ететін Board of Regents, Regent House, Senate, Court, Chancellor сияқты басқару органдары мен лауазымдары қазақстандық университеттерде кездеспейді.

Халықаралық интеграцияны одан әрі дамыту мақсатында Қазақстан Республикасында Білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Аталмыш Бағдарламаның негізінде отандық жоғары оқу орындарын одан әрі дамытудың бірқатар индикаторлары бекітілді. Атап айтқанда, Бағдарламаның міндеттерінің бірі ретінде «Ғылыми әзірлемелердің нәтижелілігін арттыру және әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануын қамтамасыз ету» көзделген (Мемлекеттік бағдарлама 2020-2025). Көріп отырғанымыздай, жаһандануға жауап ретінде университеттер мен ғылыми орталықтардың басқару жүйесіне әлемнің озық тәжірибесін енгізу көзделіп отыр. Сондай-ақ, университеттердің басқару жүйесінде де күрделі реформалар жүргізілуде. Атап айтқанда, ұлттық және мемлекеттік университеттерде корпоративтік басқару моделін енгізу, университет пен өзге де мүдделі тараптардың арасында әріптестік орнату, эндаумент қорларын құру сияқты Батыстың алдыңғы қатарлы университеттерінде бар институттарды енгізу жүргізілуде. Әрине, мұндай саясат отандық жоғары оқу орындарының қаржылық жағдайын көтеріп, сапалы білім мен ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік алу үшін жасалып отырған шаралар. Дегенмен, жаһанданудың дамушы елдерге келтірген жағымсыз тұстары да бар, сондай-ақ, университетті басқару жүйесінде де жекелеген құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелер орын алып отыр. Осы және өзге де мәселелерді келесі тарауларда қарастырамыз.

Жаһанданудың ұлттық білім жүйесіне ықпалы

Жаһандану проблемасы көпқырлы және жаһандану тұжырымдамасы туралы әртүрлі пікірлер де бар және ол көп жағдайда ғалымдар мен эксперттердің жеке көзқарасына байланысты. Жоғары білімнің жаһандануын жақтаушылар арасында да қарама-қайшы пікірлер бар екенін ескерген жөн (Parjanadze 2009). Мысалы, неолибералистер мен марксистер неолибералды жаһандану қазірдің өзінде жүріп жатыр деп келіскенімен, оның салдары туралы қарама-қайшы пікір ұстанады. Жаһанданудың қалай пайда болғаны және оның білім саласына ықпалы

қаншалықты болғанын Сюзан Робертсон және оның әріптестері жазған «*Globalisation, Education and Development: Ideas, Actors and Dynamics*» еңбекте жан-жақты айтылған. Аталған монографияда жаһанданудың неолиберализм идеяларын білім саласына енгізгенін, АҚШ және өзге де батыстың дамушы елдері бұл саясатты 1980 жылдары Вашингтон Консенсусі арқылы жүзеге асырғаны көрсетілген. Бұл саяси-экономикалық бағдарлама *Жүйелі қайта құру* (Structural Adjustment Policies) деп аталып, Әлемдік Банк, Халықаралық валюталық қор, АҚШ-тың Казына Департаменті сияқты халықаралық қаржы институттарының көмегімен жүргізілгені және мұның астарында үлкен саясат жатқаны айтылған. Түрлі ғылыми әдебиеттер мен халықаралық актілерге сүйене келе, Робертсон және оның әріптестері экономикасы нашар және дамушы елдердің білім саласына Вашингтон Консенсусі зиян әкелді деген қорытынды жасайды. Нәтижесінде, Пост-Вашингтон Консенсусі жүзеге асырылып, жаһандық экономикаға тағы жаңа ұсыныстар жасағанын айтады (Robertson 2007). Жалпы алғанда, аталған ғылыми еңбекте батыс елдерінің бастамасымен жүргізілген экономикалық жаһандану батыстық емес елдерге, әсіресе дамушы және дамымаған елдерге жағымсыз ықпал еткені көрсетілген.

Басқа ғалымдардың пікірінше, жаһандану әлемдік экономикада АҚШ-тың үстемдігін орнату саяси концепциясы деп түсініледі (Marginson, Mollis 2001). Бұл пікірдің белгілі бір деңгейде негізді екенін Американың тарихынан көруге болады. 20-ғасырдың орта шегінде АҚШ-тың Чикаго Университетінің экономист ғалымдары Смиттің классикалық либералды экономикасына сүйене келе жаңа экономикалық даму саясатын ұсынды. Экономикадан Нобель сыйлығының лауреаты Фридман өз еңбектерінде әлеуметтік мәселелерді шешуде мемлекеттік-құрылымдық басқаруға қарағанда нарықтық қатынастарды көтермелу тиімді екенін алға тартты. Қайта құрылған либералды экономикалық концепция немесе неолиберализм идеялары қоғамдық мүдделерді нарықтық қатынастар арқылы қамтамасыз етуде ұтымды деп танылды. Оның жақтаушылары нарықтағы бәсекелестік арқылы білім саласында тиімділік, жауапкершілік және инновацияға қол жеткізуге болады деп сенді. Бұл саяси-экономикалық концепция «Жаңа мемлекеттік басқару» деген атпен белгілі болды (Branford 1988). Осы кездері мемлекеттік сектордағы экономика тиімсіз және экономикалық дағдарысқа әкелуі мүмкін деген

болжамдар жасалды. Чикаго Университетінің экономистері жасаған бұл концепция 1970 жылдары Латын Америка елдерінде сынақтан өтті. Білім саласында мемлекет пен жеке сектордың әріптестігіне негізделген жүйе, яғни ваучерлер, несиелер беру механизмдері орта білім саласында жаппай енгізілді (Verger 2012). Чилиде жүргізілген экономикалық реформа әдебиетте «Чилидің экономикалық кереметі» деп аталып кетті (Glewwe 2014). Дегенмен, Американың бұл саясаты Чилиде саяси тұрақсыздық орнатып, әскери төңкеріске әкеп соқты, Чили экономикасының басты тірегі болған ауыр өнеркәсіп саласы дағдарысқа ұшырап, АҚШ-тың бақылауына түсті. Нәтижесінде, АҚШ-тың қаржылық және экономикалық саясатының негізінде Латын Америка елдерінде, яғни Чили, Бразилия, Аргентина, Перу сияқты елдердің білім саласында неолибералдық қатынастар орнады (González 2013). Әрине, АҚШ-тың үстемдік орнату саясаты мұнымен тоқтаған жоқ.

1980 жылдары әлемдік экономикада жаһандану идеялары кең тарай бастады. Мұны Батыстың экономикалық әдебиетінен Вашингтон келісімі (Washington Consensus) және өзге де саяси бастамалардың негізінде жүргізілген байқауға болады. Алғаш рет дамушы елдерде неолиберализм саясатының таралуына 1982 жылы Мексикада орын алған қаржылық дағдарыс себеп болды (Branford 1988). Сол кездері Мексика, Бразилия, Аргентина сияқты Латын Америка елдері өнеркәсіп пен инфрақұрылымды дамыту мақсатында Халықаралық қаржы институттарынан несие алған. Осы процестің барысында Мексика үлкен қаржылық қарызға түсіп, нәтижесінде шетелдік банктердің алдындағы қарызын жабуға қаржылық қабілеті жоқ болып шықты. Осы жағдайдан соң Әлемдік Банк пен Халықаралық валюталық қор тарапынан дамушы елдерге қатысты жаңа экономикалық құралдар қолданатын болды, яғни неолиберализм концепциясына негізделген экономикалық саясат. Бұл саясат Жүйелі қайта құру саясаты (Structural Adjustment Policies) (Berg 1994) деп аталды. Ғылыми әдебиетте осы саясаттың басталуына АҚШ пен Ұлыбританияның тікелей қатысы бар екені және бұл саясат өз кезегінде Маргарет Тэтчер мен Рональд Рейганның аттарымен байланыстырылып, Вашингтон келісімі (Washington Consensus) деген атпен әдебиетте таралды (Berg 1994).

Неолиберализм Америкада кең таралған концепция болып, Фридманның нарықтың заңдарымен әлеуметтік саладағы мәселелерді

тиімді жолмен шешуге болады деген идеялары әлі де үстемдік етіп келеді деуге болады (Harvey, 2005). Себебі, АҚШ-тың жоғары білім саласы оған дәлел бола алады. Бүгіндері америкалық жоғары білімді басқару жүйесі нарықтық басқару моделіне жататын модель (Olsen 2007). Америкада жоғары білім алу аса қымбат екені әлемге белгілі және АҚШ-тың білім саласынан бюджетке жыл сайын миллиардтаған қаражат түседі және бұл маңызды экспорттық салалардың бірі болып саналады (Edwards 2000; Hursh, Wall 2011). АҚШ-та білім саласы нарық заңдарына тәуелді болғанымен, өз азаматтарына, тіпті шетелдік дарынды студенттерге арналған тегін оқу гранттары аз емес. Бұл да Американың адами капитал қалыптастырудағы ұтымды саясатының бірі деп айтуға болады. Кейбір ғалымдар жаһандану кезінде ұлттар мен елдердің мәдениеті араласып, бір-бірімен сіңісіп кетеді деп айтады (Waters 1995). Бұл пікірмен де келісуге болады, себебі, бүгінгі таңда, АҚШ пен Еуропа елдеріне білім алу мен ғылыммен айналысам деп жүз мыңдаған студенттер келіп, бір бөлігі сол жерлерде қалып жатыр. Яғни, мәдениет жағынан да Батыс елдері ұтылып жатқан жоқ, ең бастысы, әлемнен келген ең сапалы деген адами капиталды өз еліне қалдыруға мүмкіндігі болып отыр.

Осы мәселеге қатысты жаһандық жоғары білім саясатының маманы, әлемге танымал профессор Альтбах сын пікір айтты. Оның пікірінше, жаһандану барысында дамыған елдер мен дамушы елдердің арасында теңсіз қатынастар көрініс тауып отыр, яғни дамушы елдерден сапалы адами капиталдың дамыған елдерге кетуі, батыс елдерінің университеттерінде оқу ақысының дамушы елдердің студенттеріне салыстырмалы түрде жоғары болуы, ғылыми материалдардың онлайн базасы дамушы елдердің университеттері үшін өте қымбат болуы және тағы басқа жағымсыз жағдайлар орын алып отыр (Altbach 2004). Сондай-ақ, жоғары білімнің жаппай ақылы түрде болуы оның сапасын нашарлатып, жоғары білімнің массивикация және мадональдизациясына әкеп соқты (Altbach 2004).

Жоғары білім саласындағы неолибералдық саясаттың жағымсыз жақтарына қатысты ғалымдар басқа да көзқарастар білдірді. «Неолибералдық концепция бойынша жоғары оқу орындары экономикаға қажетті жұмыс күшін дайындау ұйымдары ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда студенттер мен оның ата-аналары университеттерді келешекте жұмысқа орналасудың құралы ретінде қарастырады» (Giroux 2002: 435). Яғни, студенттер жоғары білімді

диплом үшін оқиды деген пікір қалыптасқан. Қазақстандық контексте қарасақ, бұл көзқараспен де толығымен келісуге болады. Мысалы, соңғы 20 жылда елімізде ақылы түрде білім алу кең таралды. Лауазымдық қызметте отырған адамдардың биографиясын қарасаңыз, екінші бірінде екі, тіпті үш дипломы бар екенін көреміз. Әсіресе, жоғары білімді екінші мәрте жеке меншік жоғары оқу орнында сырттай тәмәмдау кең етек жайды. Әрине, мұндай тенденция жеке меншік оқу орындарына тиімді және екі жылдық сырттай білім алушы студенттерге қатаң талаптар қойылмайды. Қысқасы, студентке де және университетке де тиімді мәміле. Жоғары білім саласында мұндай жағдайдың орын алып отырғанын уәкілетті мемлекеттік органдар да біледі және көзін жұмып отыр деуге болады. Алайда, жалған диплом алған түлектердің бір бөлігі мемлекеттік қызметке орналасып, өз кәсібін жетік игермей, мемлекеттік басқару жүйесінде негативті адами капиталды қалыптастырып жатқаны әлі де жеткілікті ескерілмей келеді.

Жаһанданудың дамушы елдерге келтірген зияны туралы басқа да халықаралық эксперттердің еңбектерінен көруге болады. Профессор Тикли жаһандануды сынға алып, Батыс елдерінің білім саласындағы саясаты батыстық емес елдерде білім саласындағы неоколониализм идеясын дамытады деп түсіндірді (Tikly 2004). Яғни, жаһандану кезінде ірі мемлекеттер әлсіз елдердің саясатына араласып, экономикалық үстемдік етіп, отарлау саясатын жүргізуді көздейді. Қазақстанның тарихына көз жүгіртсек, бұл пікірімен толық келісуге болады. Себебі, Қазақстан 200 жылдан астам Ресейдің колониясы болды және Кеңес Үкіметі құрамында болғанда да Мәскеудің саяси нұсқауымен өмір сүрді. Осының салдарынан, біздің елде халықтың басым көршілігі орыс тілінде сөйлеп, орыс мәдениетін бойына сіңірді. Кеңес үкіметі кезінде жоғары білімді тек орыс тілінде алуға мүмкіндік болды, яғни орыс тілін білмегендер мамандық ала алмай қара жұмыс істеуге мәжбүр болған. 1980 жылдары қазақтар өз елінде халық саны бойынша тек 30 пайызын құраған, яғни ұлт ретінде жойылып кету қаупі болған. Бұл Ресейдің колониялық және Кеңес үкіметінің неоколониалдық саясатының көрінісі. Бүгінгі күні де Қазақстан саяси-экономикалық тұрғыдан Ресейге тәуелді болып отыр. Сондықтан да, Ресей тарапынан неоколонизация саясаты бүгінде де жасырын түрде жүріп жатыр деуге болады.

Ресей империясының құрамына кіргелі, әсіресе Кеңес үкіметінің құрамына кіру кезінде,

байлар мен жергілікті феодалдар жаппай қырылғанға ұшыраған, 1917 жылдары азаматтық көтерілістерде миллиондаған қазақтар ашаршылық пен саяси қуғынға түсіп өлген. Тарихшылардың деректеріне сүйенсек келесідей ақпараттар аламыз. «Жоғарғы Кеңес жанынан құрылған комиссия 1931-1932 жылдардағы ашаршылықта 2 млн 300 мың қазақ қырылғанын айтты. Сонда Тұрар Рысқұлов 1918-1919 жылы 1 млн 214 мың адам қырылды десе, Мұхтар Әуезов 1921 жылғы ашаршылықта 1 млн 700 мың қазақ қырылды деді. Екеуін қоссақ, 3 млн-ға жуықтайды. Бұған 2 млн 300 мыңды қоссақ, он шақты жылдың ішінде 5 млн 200 мың қазақтан айырылғанымыз белгілі болады» (Қабиболла және басқалар 2020). Сондай-ақ, 37 жылдары Сталин репрессиясында қуғынға ұшырап өлген жүз мыңдаған адамдарды айтып кету керекпіз. Яғни, 20-ғасырдың алғашқы жартысында қазақтың бүкіл саяси элитасы, ғалымдары, атакты жазушылар мен ақындар саяси көзқарастары үшін ату жазасына кесіліп, түрмелерде өлген. Үлкен көлемдегі геноцид 20 ғасырда қазақ елінің басынан өткен. Осы және басқа себептерге байланысты Кеңес үкіметінің тоталитарлық режиміне қатысты қоғамдық санада жағымсыз пікір сақталған.

Мұнда жаһандану кезінде орын алып отырған мәселелердің бір бөлігі ғана қарастырылып отыр және бұл жұмыстың көлемінде дамушы елдерде орын алып отырған жағымсыз жағдайлардың бәрін қамту мүмкін емес. Дегенмен, қазақстандық жағдайда жаһанданудың жоғары білім саласын басқару жүйесіне ықпалы жеке мәселе ретінде қарап өтуге тұрады. Сол себепті, келесі тарауда Қазақстанның университетті басқару жүйесінде жаһандану және неолибералдық саясаттың нәтижесінде қандай реформалар орын алып отырғанын қарастырамыз.

Жаһанданудың университетті басқарудың моделіне ықпалы: қазақстандық контекстегі көрінісі

Батыс елдерінің тәжірибесіне сүйенсек, жоғары білім саласы экономиканың маңызды сферасы екенін және университеттер жыл сайын бюджетке миллиондаған доллар немесе фунт стерлинг әкеп отырғанын көруге болады. Сондықтан да, дамыған елдерде меншік нысанына қармастан жоғары оқу орындарының қызмет етуі және тиімді жұмыс істеуі мемлекеттің бақылауында болып келеді (Dixon, Coe 2007; Edwards 2000). Мемлекеттің жоғары оқу орындарын басқаруда маңызды рөл атқаратынын әлемдік тәжірибеден көруге болады. Мысалы, 1960-70 жылдары АҚШ, Ұлыбритания және

КСРО-да жоғары білім саласына мемлекет тарапынан үлкен көлемде қаржы бөлініп, жоғары білімді басқару саласында орталықтану орын алып, мемлекеттің рөлі жоғары болғаны белгілі (Huisman және басқалар 2018). Ал 1980 жылдардан бастап, жоғарыда аталғандай, Вашингтон Келісімінің негізінде жоғары білім саласына мемлекеттен бөлінетін қаржының көлемі шектеле бастады. Бұл жағдай жоғары білім саласында нарықтық қатынастардың орын алуына себеп болды. Сондықтан да, жаңа жүйеде жаңа басқару моделі қажет болып, мемлекет пен университеттер арасында жаңа арнада қатынастар қалыптаса бастады. Әрине, бұл жағдай әр елде әр түрлі көрініс тапты.

Доббинс университет басқарудың келесідей үш моделін бөліп қарастырады: университет ұжымымен басқарылатын модель, мемлекетпен басқарылатын модель және нарыққа бейімделген модель (Dobbins және басқалар 2011). Бұл жіктеуге сәйкес, посткеңестік елдер (Қазақстан, Ресей), Франция, Испания және Португалия мемлекетпен басқарылатын модельге кіреді. Яғни, университет басшылары мемлекеттік органдармен тағайындалады, білім беру жалпы стандарттарға сәйкес жүргізіледі, қаржы мемлекеттік бюджеттен түседі, сапаны қамтамасыз ету мемлекеттік органдармен жүзеге асырылады. Әрине, соңғы 10-20 жылда жаһандану процесінің негізінде ТМД елдері белсенді түрде батыс елдерінің жүйесін енгізу үстінде және бүгінгі таңда келесі екі модельдің де белгілерін байқауға болады. Ал екінші модель – университет ұжымымен басқарылатын модель, яғни Германия, Австрия және бірқатар посткоммунистік Орталық Еуропа елдерінде таралған Гумбольдттік модель. Бұл жүйеде университет пен мемлекет арасында әріптестік қатынас қалыптасып, университет алқалы түрде профессорлық құраммен басқарылады (Nyboen 2003). 19-ғасырдың басында дәл осы басқару моделінде университеттердің ғылыми-зерттеу қызметіне барынша қолдау көрсетіліп, бүгінгі ғылыми-зерттеу университеттерінің негізі қаланды деп саналады. Ал үшінші – нарыққа бейімделген модельге АҚШ-ты жатқызуға болады. Бұл басқару моделінде неолиберализм идеялары басшылыққа алынады, яғни университеттер бизнес компаниялар тәрізді кәсіби мамандармен басқарылуы және қызметінің өнімділігіне қарай қаржыландырылуы тиіс деп саналады. Мұндай модельде білім тауар, инвестиция және стратегиялық ресурс ретінде танылады (Olsen 2007).

Тарихи тұрғыдан қарасақ, университет ұжымымен басқарылатын модель алғаш рет Кембридж сияқты ескі университеттерде қалыптасқан, университет ұжымының дауыс беруі арқылы демократиялық жолмен басқарылатын жүйе. Кеңес үкіметі тұсында қазақстандық университеттер мемлекетпен басқарылатын модель арқылы басқарылып келді және әлі де толық оперативті және қаржылық автономияға қол жеткізе алмай отыр. Бірақ университет ішіндегі ішкі мәселелер де алқалы түрде университет ұжымымен басқарылды, яғни Ғылыми кеңестің рөлі маңызды болған. Бұл органның бүгінде де академиялық және басқару мәселелерінде рөлі жоғары. Алайда, Жаңа мемлекеттік менеджмент саясатында университеттер мейлінше кәсіпкерлікке икемді және өзін-өзі қаржыландыруы қажет жағдайда қарапайым оқытушылар мұндай функцияларды атқара алмайды және бұл модель тиімсіз деген пікірлер де бар (Donaldson, Preston 1995). Сол себепті де, бүгінгі таңда қазақстандық жеке меншік университеттер акционерлік қоғам нысанында бизнес компаниялар сияқты корпоративтік басқару нысанын енгізу үстінде. Олар мемлекетпен қаржыландырылмайды және студенттердің оқу ақысына тәуелді болып коммерциялық ұйым ретінде нарыққа бейімделген модель негізінде қызмет етеді.

Бүгінгі таңда болып жатқан басқару саласындағы реформалар жаһандану негізінде жүргізіліп отырғанында күмән жоқ. Осы уақытқа дейін ұлттық және мемлекеттік университеттер мемлекетпен басқарылып және қаржыландырылып келді және университет ішіндегі мәселелер алқалы түрде ұжым арқылы шешіліп отырды. 2010 жылдан бастап ұлттық және мемлекеттік университеттердің басқару жүйесін күрделі түрде реформалау жүргізілуде. Алғашында Қамқоршылық кеңестер құру туралы шешім қабылданды, бірақ ол біздің жүйеге сай келмейді екен деп таратылды. 2016 жылдан бастап Қамқоршылық кеңестердің орнына Байқау кеңестерін құру туралы министрліктің бұйрығы шықты, ал 2019 жылдан бастап директорлар кеңесіне ауысты. Он жылдың ішінде қазақстандық университеттер үш түрлі басқару моделін енгізіп көрді. Үстіміздегі жылы мемлекеттік университеттер құқықтық нысанын ауыстырып, корпоративтік басқару жүйесін, үшінші модельді енгізу үстінде. Мұндай күрделі реформаның жүргізілуіне мемлекеттің келесідей саяси даму бағыты негіз болды. 2019 жылы 11 қазанда шығарылған ҚР Үкіметінің

Қаулысымен 25 ұлттық және мемлекеттік университеттер *шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорын нысанына ауысатын* болып, жарғылық капиталы 100 пайыз мемлекеттің меншігінде қалады деп бекітілді (ҚР Үкіметінің Қаулысы, 2019). Үкіметтің осындай қаулысынан кейін барлық университеттерде директорлар кеңесі, басқарма, ішкі аудит және өзге де корпоративтік басқару жүйесіне тән басқару органдары құрыла бастады. Бұл жерде басты орган ретінде директорлар кеңесі саналып отыр және сол орган университеттің тиімді жұмыс істеуінің кепілі болу керек деп Мемлекеттік Бағдарламада да көзделген. Алайда, бірқатар мемлекеттік университеттердің ресми сайтынан көргеніміздей, жаңа құрылған директорлар кеңесінің құрылу тәртібі және құрамы бұрынғы байқау кеңестерінің көшірмесіне ұқсайды. Университеттің Жарғысын талдай келе, оның ректоры – басқарма басшысы жалғыз акционерге, яғни Білім және ғылым министрлігіне тәуелді және есеп беріп отыратыны және кез келген уақытта қызметінен босатылатыны көрсетілген. Сондай-ақ, директорлар кеңесінің құрамында министрліктің басшылық қызметкерлері төрағалық ететіні және өзге мүшелері де мемлекеттік қызметтегі лауазымды тұлғалар екенін көруге болады. Бұл жағдай басқару жүйесіндегі белгілі бір қарама-қайшылықтардың бар екенін көрсетіп отыр. Корпоративтік басқару теориясын жақтаушылардың пікірінше, ұйымның корпоративтік басқару органдарында сол саланың кәсіпқой мамандары, ұйымның стратегиялық мақсаттарын түсінетін және жүзеге асыру жолдарын білетін, ұйымдастырушылық қабілеті мен кәсіби тәжірибесі бар, қаржы салуға мүдделі тараптарды тартуға мүмкіндігі бар тұлғалар мүшелік ету қажет (Hillman және басқалар 2000). Жалпы алғанда, қазақстандық университеттердің басқару моделі әлі де құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан жетілдіруді қажет ететінін байқауға болады.

Жоғарыда қарастырылған мәселелердің негізінде келесідей ұсыныстар жасалады:

Біріншіден, жаһанданудың жоғары білім саласына ықпалына қатысты ғылыми әдебиетті және жекелеген елдердің тәжірибесін тереңірек зерттеу қажет. Мұндай зерттеу жұмыстары келешекте реформа жүргізуде қателіктерге бой алдырмау үшін маңызды. Бүгінгі таңда Қазақстанның жоғары білім саласында аса күрделі реформалар жүргізілуде және оның маңыздылығы

әлі де көпшілікке мәлім емес. Еліміздің білім мен ғылымның болашағына балта шаппау үшін 1970 жылдары Латын Америкасы елдерінде орын алған саяси және экономикалық бағдарламалардағы қателіктерді зерттеуіміз қажет.

Екіншіден, ұлттық және мемлекеттік университеттердің басқару жүйесіне қатысты осыған дейін жүргізілген реформалардан қандай пайда болғаны не болмағаны туралы ақпарат берілуі керек. Университеттің басқару моделінің тиімділігіне баға беретін критерийлер жасап шығару керек. Бүгінгі таңда жасалып жатқан реформалардың мемлекеттік және ұлттық университеттердің болашағы үшін маңыздылығы аса жоғары болғандықтан, реформаны жасаушылар кімдер және олардың көздеген мақсаты не және ұсынған концепциясымен таныстыру керек. Бұл реформалар ғылыми ортада кеңінен талқылауға түсуі қажет.

Қорытынды

Зерттеу жұмысының нәтижесінде жаһандандудың жоғары білім саласына ықпалы және оның жекелеген елдердің білім жүйесінде көрініс табуы туралы бірқатар мамандар мен зерттеушілердің еңбектері талданды. Жоғары білім саласындағы жаһандану саясаты неолибералдық концепциямен ұштасып отырғаны және ол Батыстың дамыған елдерінің бастамасымен жүзеге асырылғаны анықталды. Жоғары білім саласында неолибералдық идеялардың таралуына Вашингтон Келісімі және өзге де халықаралық ұйымдардың қатысы

бар екенін көріп отырмыз. Жоғары білім саласындағы мәселелерді нарықтық қатынастар арқылы шешу идеясы АҚШ-тың экономист ғалымдарының кеңес беруімен жасалғаны және ол Американың экономикалық үстемдігін орнатуға бағытталғаны туралы тұжырымдар жасалды. Қазақстандық университеттер Еуропалық жоғары білім кеңістігіне еніп, Болон процесі шеңберінде түрлі реформаларды басынан өткеріп жатқаны айтылды. Жалпы алғанда, жаһандану процесі қазақстандық университеттерге әлемдік білім кеңістігіне есік ашып, алдыңғы қатарлы университеттермен әріптестік орнатуға мүмкіндік берді, білімнің сапасы халықаралық стандарттарға сәйкес бағаланатын болды. Алайда, жаһандандудың ұлттық білім жүйесіне келтіретін кері әсері бар екені де көрсетілді.

Қазақстанның жоғары білім жүйесіне Болон процесінің ықпалы зор болғаны және Батыстың алдыңғы қатарлы университеттерінің басқару моделі еліміздің жекелеген университеттерінде енгізіліп жатқаны көрсетілді. Алайда, қазақстандық контексте университеттік басқару жүйесінде жүргізілген зерттеу жұмыстары өте аз екені анықталды және университеттік басқару моделіне қатысты мәселелерді қарастыруда Батыстың ғылыми әдебиетіне сілтеме жасап, корпоративтік басқару теорияларына сүйеніп талдау жасалды. Басқару жүйесінің тиімді қызмет етуі университеттің жалпы тиімділігіне ықпал ететін басты фактор екені және бұл бағытта қазақстандық университеттерде әлі де жетілдіру жұмыстары жүргізілуі қажеттігі ұсынылды.

Әдебиеттер

- Altbach P.G. (2004) Globalisation and the university: Myths and realities in an unequal world. *Tertiary Education and Management*, 10(1), 3-25.
- Anafinova, S. (2020) The role of rankings in higher education policy: Coercive and normative isomorphism in Kazakhstani higher education. *International Journal of Educational Development*, 2020, 78, 102246.
- Әбдірәсілқызы А. (2013) Қазақстандағы діни білім жүйесі: тарихы, қазіргі жай-күйі және өзекті мәселелері. / <https://kazislam.kz/eislam-153/>
- Berg E. (1994) Poverty and Structural Adjustment in the 1980s: Trends in Welfare Indicators in Latin America and Africa / E. Berg. – Bethesda. Md., DAI.
- Branford S. (1988) *The Debt Squads: The US, the Banks and Latin America* / S. Branford, B. Kucinski. – London: Zed Books.
- Bilyalov, B. (2018) Organizational Socialization and Job Satisfaction of Faculty at Nazarbayev University in Kazakhstan, *European Education*, 50:3, 229-248, DOI: 10.1080/10564934.2017.1401436
- Bologna Declaration of 19 June 1999 / http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf
- Dixon, K & Coy, D. (2007) 'University Governance: Governing Bodies as Providers and Users of Annual Reports', *Higher Education*, vol. 54, no. 2, pp. 267-91.
- Dobbins M., Knill C. and Vögtle E. (2011) An analytical framework for the cross-country comparison of higher education governance. *Higher Education*, Vol. 62, No. 5, pp. 665-683 Published by: Springer

- Donaldson, T & Preston, L.E. (1995) 'The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence and Implications', *Academy of Management Review*, vol. 20, no. 1, pp. 65-91.
- Edwards, M. (2000) 'University Governance: A Mapping and Some Issues', paper presented to LifeLong Learning Network National Conference, Melbourne, December, <<http://www.atem.org.au/pdf/Governance.pdf>>.
- European Commission. (2003) Higher Education in Europe. Available at: <http://europa.eu.int/comm/education/higher.html> (accessed 5 April 2010).
- Glewwe, P. (2014) *Education Policy in Developing Countries*. Chicago: University of Chicago Press.
- González, Cristina. (2013) Chile: Higher Education: A Canary in a Privatisation Coalmine. *University World News*, 295, November 8.
- Giroux, H.A. (2002) Neoliberalism, corporate culture, and the promise of higher education: the university as a democratic public sphere. *Harvard Educational Review*, 72(4), 425-463.
- Harvey, D. (2005) *A brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Hillman, A.J., Canella, Jr., A.A. and Paetzold, R.L. (2000) The Resource Dependence Role of Corporate Directors: Strategic Adaptation of Board Composition in Response to Environmental Change, *Journal of Management Studies*, 37 (2), 235-255.
- Hursh, D., & Wall, A.F. (2011) Repoliticizing higher education assessment within neoliberal globalization. *Policy Futures in Education*, 9(5), 560-572.
- Huisman, J., Smolentseva, A., Froumin, I. (Eds.). (2018) *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Reform and Continuity*. Palgrave Macmillan. 482 p.
- Қабидолла, П., Өтемұрат, О., Асанкелдіұлы, А. Ғалымжанқызы, С. (2020) Замана зұлматы: Ашаршылық кезеңдері бөлек қаралуы тиіс // egemen.kz
- Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы
- Marginson, S., & Mollis, M. (2001) 'The door opens and the tiger leaps': Theories and reflexivities of comparative education for a global millennium. *Comparative Education Review*, 45(4), 581-615.
- Nazarbayev University Strategy 2013-2020 // https://nu.edu.kz/wpcontent/uploads/2016/09/NU_strategy_final-1.pdf
- Nybohm, T. (2003) The Humboldt legacy: Reflections on the past, present and future of the European university. *Higher Education Policy*, 2003, 16, 141-159.
- Olsen, J. (2007) The institutional dynamics of the European University. In M. Peter & O. Johan (Eds.), *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- OECD Reviews of National Policies for Education (2017) Higher Education in Kazakhstan // <https://www.oecd.org/publications/higher-education-in-kazakhstan-2017-9789264268531-en.htm>
- Parjanadze, N. (2009) Globalisation theories and their effect on education. *IBSU Scientific Journal*, 2009, 2(3), 77-88.
- Phillips, D. and Schweisfurth, M. (2014) *Comparative and International Education: An Introduction to Theory, Method, and Practice*. London: Bloomsbury.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 11 октября 2019 года № 752 О некоторых вопросах высших учебных заведений Министерства образования и науки Республики Казахстан / <https://online.zakon.kz>
- Robertson S., Novelli M., Dale R., Tikly L., Dachi H. and Alphonse N. (2007) *Globalisation, Education and Development: Ideas, Actors and Dynamics*. London: DfID.
- Robertson S. (2010) The EU, 'regulatory state regionalism' and new modes of higher education governance, *Globalisation, Societies and Education*, 8:1, 23-37, DOI: 10.1080/14767720903574033
- Tikly, L. (2004) Education and the new imperialism. *Comparative Education*, 40(2), 173-198.
- Van der Wende, M. (2004) Introduction. On cooperation and competition: National and European Policies for the Internationalisation of Higher Education. Lemmens, Bonn.
- Verger, A. (2012) "Framing and Selling Global Education Policy: The Promotion of Public-Private Partnerships for Education in Low-Income Contexts." *Journal of Education Policy*, 27 (1): 109-30.
- Waters, M. (1995) *Globalization*. London: Routledge.

References

- Altbach P. G. (2004) Globalisation and the university: Myths and realities in an unequal world. *Tertiary Education and Management*, 10(1), 3-25.
- Anafinova, S. (2020) The role of rankings in higher education policy: Coercive and normative isomorphism in Kazakhstani higher education. *International Journal of Educational Development*, 2020, 78, 102246.
- Abdirasilqızı A. (2013) Qazaqstandaғы діні білім жүyesi: тарихы, қазіргі jай-күйі және өзекті мәseleleri (Abdrasilovna A. (2013) The system of religious education in Kazakhstan: history, current status and current issues) / <https://kazislam.kz/eislam-153/>
- Berg E. (1994) Poverty and Structural Adjustment in the 1980s: Trends in Welfare Indicators in Latin America and Africa / E. Berg. – Bethesda. Md., DAI.
- Branford S. (1988) *The Debt Squads: The US, the Banks and Latin America* / S. Branford, B. Kucinski. – London: Zed Books.
- Bilyalov, B. (2018) Organizational Socialization and Job Satisfaction of Faculty at Nazarbayev University in Kazakhstan, *European Education*, 50:3, 229-248, DOI: 10.1080/10564934.2017.1401436
- Bologna Declaration of 19 June 1999 / http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf

- Dixon, K & Coy, D. (2007) 'University Governance: Governing Bodies as Providers and Users of Annual Reports', *Higher Education*, vol. 54, no. 2, pp. 267-91.
- Dobbins M., Knill C. and Vögtle E. (2011) An analytical framework for the cross-country comparison of higher education governance. *Higher Education*, Vol. 62, No. 5, pp. 665-683 Published by: Springer
- Donaldson, T & Preston, L.E. (1995) 'The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence and Implications', *Academy of Management Review*, vol. 20, no. 1, pp. 65- 91.
- Edwards, M. (2000) 'University Governance: A Mapping and Some Issues', paper presented to LifeLong Learning Network National Conference, Melbourne, December, <<http://www.atem.org.au/pdf/Governance.pdf>>.
- European Commission. (2003) Higher Education in Europe. Available at: <http://europa.eu.int/comm/education/higher.html> (accessed 5 April 2010).
- Glewwe, P. (2014) *Education Policy in Developing Countries*. Chicago: University of Chicago Press.
- González, Cristina. (2013) Chile: Higher Education: A Canary in a Privatisation Coalmine. *University World News*, 295, November 8.
- Giroux, H.A. (2002) Neoliberalism, corporate culture, and the promise of higher education: the university as a democratic public sphere. *Harvard Educational Review*, 72(4), 425-463.
- Harvey, D. (2005) *A brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hillman, A.J., Canella, Jr., A.A. and Paetzold, R.L. (2000) The Resource Dependence Role of Corporate Directors: Strategic Adaptation of Board Composition in Response to Environmental Change, *Journal of Management Studies*, 37 (2), 235-255.
- Hursh, D., & Wall, A.F. (2011) Repoliticizing higher education assessment within neoliberal globalization. *Policy Futures in Education*, 9(5), 560-572.
- Huisman, J., Smolentseva, A., Froumin, I. (Eds.). (2018) *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Reform and Continuity*. Palgrave Macmillan. 482 p.
- Qabidolla, R., Ötemurat, O., Asankeldiuli., A. Ğalımqanqızı., S. (2020) Zamana zulmatı: Aşarşılıq kezeñderi bölek qaralwı tiis. (Kabidolla, R., Utemurat, O., Asankeldievich., A. Galymzhanovna., S. (2020) Darkness: Periods of famine should be considered separately.) //egemen.kz
- Qazaqstan Respwblıkasında bilim berwdi jäne ğılımdı damıtwdıñ 2020-2025 jıldarğa arnalğan memleketlik baǵdarlamasını bekitiw twralı / Qazaqstan Respwblıkası Ükimetiniñ 2019 jılǵı 27 jeltoqsandaǵı № 988 qawlısı (State program of development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 / the order of the Government of the Republic of Kazakhstan from December 27, 2019 № 988)
- Marginson, S., & Mollis, M. (2001) 'The door opens and the tiger leaps': Theories and reflexivities of comparative education for a global millennium. *Comparative Education Review*, 45(4), 581-615.
- Nazarbayev University Strategy 2013-2020 // https://nu.edu.kz/wpcontent/uploads/2016/09/NU_strategy_final-1.pdf
- Nybohm, T. (2003) The Humboldt legacy: Reflections on the past, present and future of the European university. *Higher Education Policy*, 2003, 16 , 141-159.
- Olsen, J. (2007) The institutional dynamics of the European University. In M. Peter & O. Johan (Eds.), *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- OECD Reviews of National Policies for Education (2017) Higher Education in Kazakhstan // <https://www.oecd.org/publications/higher-education-in-kazakhstan-2017-9789264268531-en.htm>
- Parjanadze, N. (2009) Globalisation theories and their effect on education. *IBSU Scientific Journal*, 2009, 2(3), 77-88.
- Phillips, D. and Schweisfurth, M. (2014) *Comparative and International Education: An Introduction to Theory, Method, and Practice*. London: Bloomsbury.
- Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 11 oktyabrya 2019 goda № 752 O nekotorykh voprosakh vysshikh uchebnykh zavedeniy Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 11, 2019 No. 752 On some issues of higher educational institutions of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan) / <https://online.zakon.kz>
- Robertson S., Novelli M., Dale R., Tikly L., Dachi H. and Alphonse N. (2007) *Globalisation, Education and Development: Ideas, Actors and Dynamics*. London: DfID.
- Robertson S. (2010) The EU, 'regulatory state regionalism' and new modes of higher education governance, *Globalisation, Societies and Education*, 8:1, 23-37, DOI: 10.1080/14767720903574033
- Tikly, L. (2004) Education and the new imperialism. *Comparative Education*, 40(2), 173-198.
- Van der Wende, M. (2004) Introduction. On cooperation and competition: National and European Policies for the Internationalisation of Higher Education. Lemmens, Bonn.
- Verges, A. (2012) "Framing and Selling Global Education Policy: The Promotion of Public-Private Partnerships for Education in Low-Income Contexts." *Journal of Education Policy*, 27 (1): 109-30.
- Waters, M. (1995) *Globalization*. London: Routledge.

**S.M. Srapilov^{1*}, G.A. Alibayeva¹,
A.M. Bisztyga², Zh.D. Tarap¹, A.G. Duysenkul¹**

¹D.A. Kunaev Eurasian law Academy, Kazakhstan, Almaty

²University of Silesia, Poland, Katowice

*e-mail: sultan0818@mail.ru

ON THE TRANSFORMATION OF SOME FUNCTIONS OF THE STATE IN THE INFORMATION SOCIETY

This article analyzes the modernization of individual functions of the state in the context of digitalization. Based on the analysis of ongoing and planned changes in the public administration system, based on the introduction of modern information technologies, the author concludes that the functions themselves are being improved and transformed. In addition, the author comes to the conclusion that the effectiveness of public administration in modern society is already directly dependent on the use of the latest technologies and procedures. In addition, the state should strive to adapt these procedures and technologies in order to achieve its goals, thereby improving itself.

The article analyzes the legislation on digitalization and the changes that were made to it in connection with the updates of public administration processes. The main directions in which digitalization processes are actively implemented, as well as those directions in which this process is to be implemented, are considered.

The author conducts a comparative analysis of domestic practice with the practice and legislation of a number of foreign countries. The article focuses on the problems that can be solved by the digitalization process, as well as those issues that do not allow the state to implement Informatization more widely.

Key words: public administration, state functions, information society, legal relations, legal consciousness.

**С.М. Срапилов^{1*}, Г.А. Алибаева¹,
А.М. Бисцига², Ж.Д. Тарап¹, А.Г. Дуйсенкул¹**

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

²Силезия университеті, Польша, Катовице қ.

*e-mail: sultan0818@mail.ru

Ақпараттық қоғам жағдайында мемлекеттің кейбір функцияларын трансформациялау туралы мәселеге

Аталған мақала цифрландыру жағдайында мемлекеттің жекелеген қызметтерін өзгертуді талдауға арналған. Өтіп жатқан және жоспарланған мемлекеттік басқару жүйесін өзгертуді талдау барысында авторлар сол функциялардың өзін жетілдіру мен трансформациялау туралы қазіргі ақпараттық технологияларды енгізуге негізделген қорытынды жасайды. Сонымен қатар авторлар қазіргі қоғамда мемлекетті басқарудың тиімділігі жаңа технологиялар мен процедураларды пайдалануға тікелей байланысты деген тұжырымға келеді. Мемлекет өзін-өзі жетілдіре отырып бұл процедуралар мен технологияларды өз қызметіне жету мақсатына бейімдеуге ұмтылуы тиіс.

Мақалада мемлекеттік басқару үдерісін жаңғыртуға байланысты енгізілген цифрландыру туралы заңнамаға талдау жасалады. Цифрландыру үдерісі белсенді енгізіліп жатқан, сондай-ақ аталған үдерісті іске асыруға дайын тұрған бағыттар да жан-жақты қарастырылған. Авторлар отандық тәжірибелерге және бірнеше шет елдік заңнамалар мен тәжірибелерге салыстырмалы талдаулар жүргізген.

Цифрландыру үдерісі шешетін мәселелер мен ақпараттандыруға кеңінен енгізуге болмайтын мәселелерге де баса көңіл аударылғаны байқалады.

Түйін сөздер: мемлекеттік басқару, мемлекеттің функциялары, ақпараттық қоғам, құқықтық қатынас, құқықтық сана.

С.М. Срапилов^{1*}, Г.А. Алибаева,¹
А.М. Бисцига², Ж.Д. Тарап¹, А.Г. Дуйсенкул¹

¹Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы

²Силезский Университет, Польша, г. Катовице

*e-mail: sultan0818@mail.ru

К вопросу о трансформации некоторых функций государства в условиях информационного общества

Представленная статья посвящена анализу модернизации отдельных функций государства в условиях цифровизации. На основе анализа происходящих и планируемых изменений в системе государственного управления, основанных на внедрении современных информационных технологий, автором делается вывод о совершенствовании и трансформации самих функций. Кроме того, автор приходит к выводу о том, что эффективность государственного управления в современном обществе уже напрямую зависит от использования новейших технологий и процедур. Помимо этого, государство должно стремиться адаптировать эти процедуры и технологии в целях достижения своих функций, тем самым совершенствуя себя.

В статье проводится анализ законодательства о цифровизации и тех изменений, которые были внесены в него в связи с обновлениями процессов государственного управления. Рассмотрены основные направления, в которых активно внедряются процессы цифровизации, а также те направления, в которых этот процесс предстоит.

Авторы провели сравнительный анализ отечественной практики с практикой и законодательством ряда зарубежных стран. Делается акцент на тех проблемах, которые позволяют решить процесс цифровизации, а также на тех вопросах, которые не позволяют государству более широко внедрять информатизацию.

Ключевые слова: государственное управление, функции государства, информационное общество, правовое отношение, правосознание.

Introduction

The development and use of information technology that led to the formation of the information society, and eventually to the fourth industrial revolution, is becoming an integral part of the state.

Modern scholars emphasize that public administration is undergoing significant changes, mainly related to the use of information technology (Talapina 2015: 5). E. V. Talapina emphasizes that “development requires the use of such technologies and procedures that contribute to making informed political, economic and social decision-making and achieving outcomes. Modern information technologies are a kind of key to using the potential of public administration in the interests of sustainable socio-economic development of our country and prevention of crisis situations” (Talapina 2015).

The introduction of information technologies and programs into the public administration system began literally in the late 80-ies of the last century, and during this time the world has moved so far that “in modern conditions, the state can be considered as a developed information system, since the entire process of public administration is based on the collection, analysis, processing, storage and dissemination of information” [2]. The state has become a real subject of information and legal relations, and in some cases, it is the state that initiates the expansion

of information exchange, the formation of information systems at local, regional and other scales, dictate the direction of development of information technology and other aspects of the information society. It is the involvement of the state in information flows that today determines the effectiveness of state regulation, awareness and effectiveness of the government’s steps.

The introduction of information technologies in the system of state regulation and management has led to major changes in the interaction of States with other parties, namely, created the conditions for a dialogue platform between the state and public institutions; provided feedback opportunities between public servants and citizens, the conditions for transparency of the state apparatus; simplified administrative procedures; reduced the state apparatus; availability of public services. Over time, the state transforms its functions, adapting them to modern requirements, which are constantly increasing. This, in turn, gives “a leap in the development of information technologies at the present stage entails a rethinking of the role and significance of the state” (Ignatova 2006).

Main part

The possibility of Internet technologies during the quarantine period in connection with CO-

VID-19, which covered the entire planet, was invaluable and literally saving. Remote employment has literally become a lifesaver for many companies (maintaining the ability to function, fulfill obligations, and survive), for people (maintaining wages and solvency), and for the state (continuing to perform certain functions, services, and so on).

Many researchers have no doubt that the experience gained during the quarantine process will significantly change the internal attitude and approach of society to communication opportunities. Expansion and deeper implementation of information and digital processes is inevitable. We have come close to the so-called “Internet economy”, the foundations of which were laid at the end of the twentieth century and the urgent need for which arose now.

If today every third person works remotely by “remote” and usually only in foreign companies, this figure may be reached in Kazakhstan. Since the time of work in quarantine opened and showed these opportunities. Accordingly, domestic business, education and management will not be able to use these methods for further functioning to one degree or another.

The use of software products in the public administration system of Kazakhstan in the pre-quarantine period has already been set to a certain level.

The transformation of public administration under the influence of electronic technologies in Kazakhstan has taken the path of creating e-government, which is currently moving to a digital format. Its implementation has led to major changes in various areas of public administration and thus has seriously affected the modernization of public administration functions themselves.

Referring to the classics of the Kazakh theory of the state: academician M.T. Baymakhanov proposed his modern concept of the state function. Under the function of the state, he understands “expressing its essence and social purpose, the main directions of its activities in the relevant spheres of public life, characterized by the desire to ensure their development in the interests of the state, society and its members” (Baimakhanov 2005). Hromanik in turn, under the functions of the state imply: “the main, most important areas of the state’s activity, in which its social purpose is manifested. The main activities of the legislative, Executive and judicial authorities in a state governed by the rule of law have a common nature. Their primary goal is to ensure the harmonious functioning of society” (Khropanyuk 2008). They and many other researchers emphasize the social purpose of the state function, from which they distinguish economic, social, ideological, pro-

tective, ensuring and protecting the rights and freedoms of citizens, and environmental internal functions.

It should be noted that all these areas of state activity are fully covered by the processes of Informatization, and now digitalization.

Economic issues are most widely covered by Informatization processes. In a short period of time, a huge leap was made in this area. Creating a database of business entities and entrepreneurs, Informatization of services for them, creating platforms for dialogue with government agencies, online registration and notification of a number of procedures, online reports and control, electronic exchange, a full package of online banking and payment services, and much more created conditions for the development of all sectors of the economy and business in Kazakhstan at the latest level. One of the steps to create conditions for the transition to the information society was the state program “Information Kazakhstan-2020”, approved in 2013, which emphasizes that “As a Foundation for the digital transformation of the country’s economy, this program contributed to the development of the following factors: the transition to the information society, improving public administration, creating institutions of “open and mobile government”, increasing the availability of information infrastructure not only for corporate structures, but also for citizens of the country” (<https://tengrinews.kz>).

Basically, the essence of these changes is to provide fresh, reliable, objective and timely information to all business entities. On this basis, in the country, as well as in almost all countries of the world, was formed and is actively developing new economic sector – the sector of information and communication technologies, which is determined by the Law of Kazakhstan “On Informatization” as “the branch of Economics related to the design, production and sale of software, hardware, consumer electronics and its components, as well as providing information and communication services” (<https://online.zakon.kz>). At the same time, experts emphasize that the share of the IT economy continues to grow.

The foundations of Informatization and then digitalization of the economy were laid by the state programs “Information Kazakhstan” in 2013 and “Digital Kazakhstan” in 2017, which outlined the main development priorities and outlined ways to achieve the goals in all areas of the economy and certain social spheres using the technology of Informatization and digitalization. The digital Economy is an economy that is based on the use of digital computer technologies, it shows much higher indi-

cators than other classical economies, mainly due to the fact that the cost of maintaining staff is seriously reduced and sometimes eliminated, production costs are reduced, labor productivity is increased, due to mobility. In other words, according to D. Kalybekova, “the digital economy is more efficient than the traditional one in terms of labor productivity and possible costs per unit of production” (Kalybekova 2018: 154).

At the same time, it was the process of Informatization, and then digitalization, that showed the mixing of the state’s function, namely, economic and social functions.

1. Basically, we are talking about the formation of knowledge-intensive industries and the development of human capital through the educational process. All these areas are considered in close relationship and without separation from each other. This interdependence has become an axiom of the formation of a strong economy and is constantly emphasized in all business appeals. The interest of business in a strong economy is indisputable, which pushes it to invest in the development of education, especially science, as is done in all economically strong countries of the world. While In Kazakhstan, investment in these areas is still insignificant (for the first five months of this year, investment in education amounted to only 51.6 billion tenge, down by 6.9% compared to the same period a year earlier, according to the report finprom.kz in the corresponding period, the Sector experienced a negative trend for the second year in a row: in January-may 2018, investments in education amounted to 55.5 billion tenge, a decrease of 21.9% over the year (<https://strategy2050.kz/ru/news/investitsii-v-obrazovanie-snizilis-na-8-issledovanie/>)). Thus, “over the past 10 years, over \$220 billion of foreign direct investment has been attracted to the economy of Kazakhstan, which makes this country one of the regional leaders in terms of attractiveness for investment. ... Over the past 10 years, over \$220 billion of foreign direct investment has been attracted to the economy of Kazakhstan, which makes this country one of the regional leaders in terms of attractiveness for investment” (Ivanov 2020). While long-term business investment in science and education has become a global trend and a guarantee of competitiveness. In industrially developed countries, the share of personnel training, production organization, and new knowledge embodied in technologies and equipment accounts for 80 to 95% of GDP growth.

The task of investing in these social spheres is being updated, as the process of economic development for years to come largely depends on it. In this

regard, the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev at the 32nd plenary session of the Council of foreign investors drew attention to “the special importance of the role of human capital, and especially education. He noted that investments in human capital contribute to the economic development of the country and the growth of the welfare of society as a whole” (<https://24.kz/ru/news/economy/item/327748-v-rk-investitsii-v-obrazovanie-prodolzhayut-snizhatsya>).

World practice shows that the introduction of new technologies has become a key factor in market competition, the main means of increasing production efficiency and improving the quality of goods and services. The use of high-tech industries is becoming one of the key indicators of the country’s economic development, as “high-tech industries and high technologies play a vanguard role in the development of the social sphere and economy. They materialize the main part of the results of R & d, they determine the demand for scientific achievements and create the basis for the supply of new information technologies, the results of developments in the field of electronics and automation of production processes, biotechnology and new materials for almost all sectors of the economy. The size of the knowledge-intensive sector and the scale of use of high-tech economy characterize the scientific, technical and economic potential of the country” (<https://cyberleninka.ru/article/n/naukoemkie-otrasli-i-vysokie-tehnologii-opredelenie-pokazatelitehnicheskaya-politika-udelnyy-ves-v-strukture-ekonomiki-rossii>). These industries currently include microelectronics, computer engineering, robotics, nuclear and aerospace production, microbiological industry, computer science industry, etc. In the developed countries of the West, these industries account for up to 40% of the total gross output of the manufacturing industry.

All these data show a serious lag of Kazakhstan in the rating of economic development.

Another example of merging state functions is the “green economy”, which is considered as a paradigm of sustainable development.

In essence, a green economy is an economy aimed at preserving the well – being of society, through the efficient and economical consumption of natural resources that are currently subject to depletion (minerals – oil, gas) and the rational use of inexhaustible resources. Once again, we return to the fact that the basis is the use of clean or “green” technologies, the so-called knowledge-intensive, high technologies. And now we see an intertwining of functions, to achieve which the state must con-

nect the necessary tools and methods of management and regulation.

If investment investments in the sphere of science and education in Kazakhstan are quite low, the sphere of the environmental industry is more in demand. International organizations and numerous international financial institutions that are interested in developing renewable energy, clean technologies and infrastructure are involved in this direction. On the portal of the Ministry of ecology, Geology and natural resources “Green economy” constantly updated registers of producers of green technologies and lists of objects using green technologies.

In the action plan for the implementation Of the concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a “green economy” for 2013-2020, the Decree of the government of the Republic of Kazakhstan dated July 31, 2013 No. 750 defines large – scale projects in the field of the environment. At the same time, the government recognizes that “the overall institutional environment remains insufficiently favorable for large-scale implementation of green technologies”, which is largely due to the low level of development and implementation of knowledge-intensive green technologies.

In turn,” green ecology “ allows you to solve some social problems, namely the creation of additional jobs. In countries that are “creating a green economy”, their policies create new jobs; this potential can be increased by additional investment in green sectors. Policies aimed at small and medium-sized enterprises (SMEs) seem particularly promising, since such enterprises create a significant portion of jobs and provide employment growth in most countries” (www.unep.org/greeneconomy). Experience of such countries as the USA, China, Brazil, etc. Thus, the introduction of the principles of the green economy has led to the creation of additional jobs in the field of gardening, water and fishing, cleaning and processing of household and other garbage, processing of industrial, medical, construction, radioactive and other waste, and much more. It is planned that this will be done in Kazakhstan.

Astana international financial center (AIFC) together with the European Bank for reconstruction and development (EBRD) has developed a concept that defines The main approaches to building a “green” financial system in Kazakhstan. one of the main goals of the AIFC is to develop the capital market in Kazakhstan. By 2050, it is planned to transform the green economy to further increase GDP by 3%, create more than 500 thousand new jobs, create new industries and services, and ensure high standards of quality of life for the population.

At the end of 2018, investments in the green economy of the Republic of Kazakhstan increased 2.5 times over the year and amounted to 80.2 billion tenge. This is a record value for the entire history of investment in this area. Previously, the maximum amount of investment was recorded in 2014 — 78.7 billion tenge. In 2017, the amount of investments invested in environmental protection was equal to 32.5 billion tenge, while the annual growth was only 0.9% (<https://liter.kz/money/economy/4962-investitsii-v-zelenuyu-ekonomiku-kazahstana-sostavili-80-2-mlrd-tenge/>).

All these and many other data show that the functions of the state are closely intertwined and complement each other. And the widespread introduction of automation and digitalization technology has played a huge role in this. Technologies for the availability of information, its systematization and constant updating constantly increase the level of scientific research, the results of which are implemented in all spheres of life of the individual, society and the state.

In this process, a huge role is played by the state, which, on the example of the Republic of Kazakhstan, initiates the introduction of these processes not only in the management system, but also creates conditions for their introduction in the private sector. Public-private partnership is an example of this. The state reserves control and Supervisory functions, and state bodies become subjects of business activity, involving investments in the most complex and costly areas. Accordingly, digitalization introduced into the public administration system creates prerequisites for the integration of public functions and contributes to the achievement of goals, which in turn change based on the conditions of development and life of society. Digitalization is becoming a certain indicator of the state’s development, which also contributes to changes in the public administration system itself.

The main movement is expected in two directions: movement along two development vectors-digitalization of the existing economy, that is, ensuring a pragmatic start consisting of specific projects in the real sector, launching projects on digitalization and technological re-equipment of existing sectors of the economy, state structures, and development of digital infrastructure.

The second direction is the creation of the digital industry of the future-ensuring long-term sustainability, launching the digital transformation of the country by increasing the level of human capital development, building institutions for

innovative development and generally progressive development of the digital ecosystem.

This concept is based on five main directions, namely, digitalization of economic sectors, transformation of traditional sectors of the economy using breakthrough technologies and opportunities that will increase labor productivity and lead to increased capitalization.

The transition to the digital state is a direction of transforming the functions of the state as an infrastructure for providing services to the population and business, anticipating its needs.

Implementation of the digital silk road – that is, the development of high-speed and secure infrastructure for data transmission, storage and processing.

The development of human capital is a direction of transformation that includes the creation of a so – called creative society to ensure the transition to a new reality-the knowledge economy.

The creation of an innovation ecosystem is the creation of conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable horizontal links between business, the scientific sphere and the state. The state will act as a catalyst for the ecosystem, able to generate, adapt and implement innovations in production.

The implementation of the program involves attracting funding in the amount of 141 billion tenge from the national budget. It is also expected to attract more than 169 billion tenge from quasi-public sector entities. In the context of the global trend of digitalization of all spheres of life and economy, the key factor of competitiveness is the introduction and widespread use of digital technologies. A lot of work has been done in this direction and in 2020, measures will be taken to increase the coverage of Internet services to 93% of the country's population; bring the level of public services in electronic format to 90%; increase the level of digital literacy of the population to 80%.

References

- Baimakhanov M. T. (2005) K razrabotke sovremennoj koncepcii funkcion gosudarstva // v kn.: Bajmahanov M. T. Izbrannye trudy po teorii gosudarstva i prava [To the development of a modern concept of state functions // In the book: Baymakhanov M. T. Selected works on theory of state and law]. A., 2005. 242 p.
- Ignatova T. V. (2006) Administrativnaja reforma v Rossii i za rubezhom [Administrative reform in Russia and abroad] / Rostov n/A: Skaggs publishing house. P. 26.
- Investicii v obrazovanie sokratilis' na 8% – issledovaniya [Investment in education decreased by 8% – research] // <https://strategy2050.kz/ru/news/investitsii-v-obrazovanie-snizilis-na-8-issledovanie/>
- Ivanov D. A. Obzor investitsionnogo klimata v Kazahstane [Review of the investment climate in Kazakhstan]. <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-investitsionnogo-klimata-kazahstana>
- Investicii v zelenuju jekonomiku Kazahstana sostavili 80,2 mlrd tenge [Investments in the green economy of Kazakhstan amounted to 80.2 billion tenge] // <https://liter.kz/money/economy/4962-investitsii-v-zelenuyu-ekonomiku-kazahstana-sostavili-80-2-mlrd-tenge/>
- Kalybekova D. Digitalization of Kazakhstan as a key factor of economic development in the context of modernization // International relations and international law journal. No. 2 (82). 2018 pp. 152-159
- Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 418-V “On Informatization” (with amendments and additions as of 20.09.2019) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33885902#pos=3;-245
- Khropanyuk V. N. Teorija gosudarstva i prava. Uchebnoe posobie dlja vysshih uchebnyh zavedenij / pod red. prof. G. V. Strekozova [Theory of state and law. Textbook for higher educational institutions / Edited by Prof. G. V. Strekozov] – M., publishing house “interstil”, “omega – L”. 2008. 384 p. 56.
- State program “Digital Kazakhstan”. Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 // https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U130000464/
- Science-intensive industries and high technologies: definition, indicators, technical policy, share in the structure of the Russian economy // <https://cyberleninka.ru/article/n/naukoemkie-otrasli-i-vysokie-tehnologii-opredelenie-pokazateli-tehnicheskaya-politika-udelnyy-ves-v-strukture-ekonomiki-rossii>
- Talapina E. V. (2015) modernizacija gosudarstvennogo upravlenija v informacionnom obshchestve. Avtoref. Dis. ... na soiskanie uchenoj stepeni. akademicheskaja stupen'. D. Ju. n. [Modernization of public administration in the information society. Autoref. dis. on competition of a scientific degree. academic step. D. Yu.N.]. M. 53 p.
- UNEP, 2011, Towards a green economy: ways to sustainable development and poverty eradication – summary report for representatives of government structures, www.unep.org/greeneconomy.
- V Kazahstane investicii v obrazovanie prodolzhat snizhat'sja [In Kazakhstan, investment in education continues to decline] // <https://24.kz/ru/news/economy/item/327748-v-rk-investitsii-v-obrazovanie-prodolzhayut-snizhatsya>
- Yakimova O Yu, Koroleva T P, Kovalenko E G, Polushkina T M. Razvitie jelektronnogo pravitel'stva v Respublike Mordovija [Development of e-Government in the Republic of Mordovia] // <https://monographies.ru/ru/book/section?id=8416>

МРНТИ 10.07.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.03>**А.Т. Байзаков**

Институт государства и права КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: ganiball@list.ru

РИМСКОЕ ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО: ПОНЯТИЕ, СОДЕРЖАНИЕ, СИСТЕМА И ЕГО АКТУАЛЬНОСТЬ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

В данной статье рассматриваются понятие, содержание и система римского публичного права на основе трудов итальянского романиста Антонио Гуарино.

Несмотря на то, что римское публичное право по научной и практической значимости не смогло конкурировать с частным правом, тема римского государственного устройства изучалась множеством ученых-романистов, среди которых почетное место занимает гениальный немецкий историк, романист Теодор Моммзен, написавший фундаментальный труд «Римское государственное право». Среди итальянских романистов, занимавшихся вопросами римского публичного права можно отметить Антонио Гуарино, Пьеранжело Каталано, Бонфанте, Оранджо Руиза, Де Франчиши.

Опираясь на труды выдающихся романистов и на трактаты римских юристов и философов, посвятивших римскому публичному праву ряд довольно известных работ (как, например, труды Цицерона «De legibus» «De civitate»), авторы не только постарались дать определение и раскрыть содержание римского публичного права, но ответить на вопросы, насколько актуально изучение римского публичного права для современной юридической науки и способно ли оно решать практические задачи в сфере государственного управления (как ни абсурдно это звучало).

Ключевые слова: римское публичное право, романистика, государственное право, теория права, римское право.

A.T. Baizakov

Institute of state and law of al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: ganiball@list.ru

Roman public law: concept, content, system and its relevance for modern legal science

This article examines the concept, content and system of Roman public law based on the works of the Italian novelist Antonio Guarino.

Despite the fact that Roman public law could not compete with private law in terms of scientific and practical significance, the topic of the Roman state system was studied by many scientists – novelists, among whom the brilliant German historian, novelist Theodor Mommsen, who wrote the fundamental work “Roman state law”, occupies an honorable place. Among the Italian novelists who dealt with issues of Roman public law are Antonio Guarino, Pierangelo Catalano, Bonfante, Orangio Ruiz, De Franchishi.

Based on the works of prominent Romanists and on the treatises of Roman lawyers and philosophers who devoted a number of fairly well-known works to Roman public law (such as Cicero’s De legibus de civitate») we will not only try to define and reveal the content of Roman public law, but also answer the question of how relevant the study of Roman public law is for modern legal science and whether it is able to solve practical problems in the field of public administration (no matter how absurd it sounded).

Key words: Roman public law, Roman studies, state law, theory of law, Roman law.

А.Т. Байзаков

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Мемлекет және құқық институты, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ganiball@list.ru

Рим қоғамдық құқығы: тұжырымдама, мазмұн, жүйе және оның қазіргі заң ғылымы үшін өзектілігі

Бұл мақалада итальяндық романист Антонио Гуариноның еңбектеріне негізделген Рим қоғамдық құқығының тұжырымдамасы, мазмұны және жүйесі қарастырылады.

Рим қоғамдық құқығы ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша жеке заңмен бәсекеге түсе алмағанына қарамастан, Рим мемлекеттік құрылымының тақырыбын көптеген романист ғалымдар зерттеді, олардың арасында «Рим Мемлекеттік құқығы» іргелі еңбегін жазған тамаша неміс тарихшысы, жазушы Теодор Моммсен құрметті орын алады. Римдік қоғамдық құқық мәселелерімен айналысатын итальяндық романистердің ішінде Антонио Гуарино, Пьерангело Каталано, Бонфанте, Оранжо Руиза, де Франчиши бар.

Көрнекті романистердің еңбектеріне және Рим заңгерлері мен философтарының трактаттарына сүйене отырып, Рим қоғамдық құқығына бірқатар әйгілі еңбектерді арнады (мысалы, Цицеронның «De legibus» «De civitate» еңбектері), біз Рим қоғамдық құқығының мазмұнын анықтауға және ашуға тырысып қана қоймай, Рим қоғамдық құқығын зерттеудің қазіргі заманғы заң ғылымы үшін қаншалықты маңызды екендігі және ол мемлекеттік басқару саласындағы практикалық мәселелерді шеше алатындығы туралы сұраққа жауап береміз (бұл қаншалықты абсурд емес). Жоғарыда аталған барлық факторлар таңдалған тақырыптың өзектілігін анықтайды. Рим қоғамдық құқығын анықтау мәселелері жалпы құқық теориясы үшін теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар конституциялық құқық, Әкімшілік құқық ретінде салалық ғылымдар үшін де маңызды болады.

Түйін сөздер: Рим қоғамдық құқығы, романистика, мемлекеттік құқық, құқық теориясы, Рим құқығы.

Введение

Исторически сложилось, что предметом рецепции римского права стало именно частное право, а публичное право в силу разных, но объективных причин осталось в тени. Гражданский Кодекс Наполеона 1804 года, ГГУ 1900 года стали выдающимися памятниками частного права, основанного на трудах великих юристов античной эпохи: «Institutiones» Гая служили основой для Гражданского Кодекса Наполеона; «Digesta» императора Юстиниана стали объектом изучения германских юристов пандектной школы, а их научные труды, в свою очередь, вошли в состав Германского Гражданского Уложения.

Несмотря на то, что римское публичное право по научной и практической значимости не смогло конкурировать с частным правом, тема римского государственного устройства изучалась множеством ученых-романистов, среди которых почетное место занимает гениальный немецкий историк, романист Теодор Моммсен, написавший фундаментальный труд «Римское государственное право». Среди итальянских романистов, занимавшихся вопросами римского публичного права, можно отметить Антонио Гуарино, Пьеранжело Каталано, Бонфанте, Оранжо Руиза, Де Франчиши.

Опираясь на труды выдающихся романистов и на трактаты римских юристов и философов, посвятивших римскому публичному праву ряд довольно известных работ (как, например, труды Цицерона «De legibus» «De civitate»), мы не только постараемся дать определение и раскрыть содержание римского публичного права, но ответить на вопрос о том, насколько акту-

ально изучение римского публичного права для современной юридической науки и способно ли оно решать практические задачи в сфере государственного управления (как ни абсурдно это звучало).

Основная часть

В первой книге «Digesta» Юстиниана цитируется классическое определение публичного права, данное юристом эпохи династии Северов Ульпианом: «*Ius publicum est quod ad statum Rei Romanae spectat* – Публичное право – это то, что относится к положениям римского государства». Чтобы в полной мере понять смысл данной цитаты, нам необходимо обратиться ко второй части, где сказано, что «*sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit* – существует полезное в общественном отношении и полезное в частном отношении.

Публичное право включает в себя священнодействия, служение жрецов, положение магистратов.» (www.ancientrome.ru). Из определения Ульпиана можно четко понять, что публично право (с точки зрения той эпохи, в которой жил Ульпиан) – это отрасль права, регулировавшая вопросы государственного управления и правового статуса римских магистратов, священников (жрецов) и основные методы отправления религиозных культов. С точки зрения принципов современной юриспруденции, базирующейся на светском характере государства и права, такой подход к вопросам религии в римском публичном праве очень странный, но с позиции римского правопорядка совершенно логичен и оправ-

дан. Исторически сложилось, что религия была тесно связана с государственным управлением и правом: от правильного совершения религиозного обряда зависела легитимность принятых комициями проектов законов; римские магистраты никогда не предпринимали определенных действий без одобрительной санкции со стороны жреческих коллегий (авгуров, понтификов); в ведении римских жрецов до 4 века до нашей эры была деятельность *iuris dictio* – толкование норм обычного права (чаще всего этим занимались понтифики); все храмы и святилища были исключительно в государственной собственности и выведены из гражданского оборота. Стоит отметить, что храмы и святилища в Древнем Риме использовались не только ради отправления религиозных культов, но и для хранения государственной казны (слово «монета», происходит от латинского «*monere* – напоминать», так как чеканка римской монеты осуществлялась в храме Юноны Монеты, богини памяти). Это что касается «священнодействий» в римском публичном праве.

Правовой статус жреческих коллегий также был в ведении публичного права по той простой причине, что на протяжении веков высшие должностные лица Рима занимали также и жреческие должности, а жрецы в Риме имели очень большое влияние на политические и социально-экономические процессы. В Риме существовало множество жреческих коллегий: коллегия весталок, понтификов, авгуров, фециалов и тому так далее. В компетенцию понтификов входило толкование норм обычного права, составление римского календаря и определение дней, когда можно было подавать иски; авгуры по большей части занимались выявлением воли богов по полетам птиц (ауспиции) и высшие должностные лица перед важными мероприятиями должны были проводить обряд ауспиций (ярким примером служит история с римским консулом Публием Клавдием Пульхром, который был командующим римским флотом в войне против Карфагена. Перед сражением он определял волю богов по поведению кур, которые должны были съесть корм. Но они отказались есть и тогда Пульхр приказал выбросить их в море со словами: «Если не хотят есть – пусть попьют»). Сражение, к сожалению, он проиграл).

Совершенно естественно, что деятельность римских магистратов относилась к публичному праву, так как магистратура в Риме была исполнительным органом, осуществлявшим гражданскую, судебную, военную власть в римском

государстве. Высшей властью в Риме обладал консул, командовавший армией, осуществляющий также гражданскую власть; судебная власть была в руках преторов, которые разрешали имущественные споры римских граждан и иностранцев, а также в случае отсутствия консулов претор замещал их; коллегия цензоров занималась переписью населения Рима и составлением цензовых списков, согласно которым каждые пять лет состав Сената обновлялся; коллегия эдилов заведовала римской инфраструктурой, чтобы дороги, храмы, акведуки, фонтаны были в надлежащем состоянии; квесторы ведали римской казной и финансами. Особое место в системе римской магистратуры занимает Народный трибунал, который был призван защищать права римского плебса от злоупотреблений со стороны правящей верхушки путем наложения права вето на все решения Сената и римских магистратов, если они нарушали права римского народа. Но чуть позже мы остановимся подробнее на этом институте.

Стоит отметить, что в определении Ульпиана дано неполное содержание римского публичного права, ибо помимо магистратуры и жреческих коллегий в Риме был Сенат, как высший представительный орган власти и комиции, народное собрание, которое служило местом для народного волеизъявления.

Сенат представлял из себя представительный орган власти, защищавший права и свободы крупных землевладельцев, и полностью состоял из членов аристократии. Сенат обладал довольно широкими полномочиями: решал вопросы войны и мира, давал советы римским магистратам, в критические моменты мог издавать декрет о защите республики и назначать диктатора сроком на 6 месяцев.

В Риме, на протяжении истории, существовало три вида собраний: Куриатные, Центуриатные, Трибутные. В Куриатных комициях заседали все члены *civitas romana* (курия являлась союзом родов и общей численностью в 30, которые, в свою очередь, были объединены в Трибы: Тиции, Рамны, Люцеры). По преданию Ромул основал Куриатные комиции, и они исполняли те же функции, что и Центуриатные комиции. Но мы считаем, что и здесь имеется множество исторических нестыковок. Мы думаем, что Куриатные комиции были ограничены властью монарха и не имели конституционно-правового статуса.

Если верить историкам, то Сервий Туллий основал Центуриатные комиции, куда вошли и

плебеи. Такова позиция официальной римской историографии. Но мы полагаем, что в царский период единственной формой народной власти были Куриатные комиции.

В Куриатных комициях народ голосовал по куриям. Если внутри курии образовывалось большинство по какому-либо вопросу, то мнение курии уже определялось. А решения комиций становились безоговорочными для всех курий. В период царей полномочия курий были ограничены и на решения политического характера они могли влиять лишь косвенным образом.

Равное количество курий и отсутствие привилегированных на первый взгляд создавало впечатление истинной демократии в Риме. Как мы уже отмечали, в куриях присутствовали все члены римских родов, то есть, патриции, но не плебеи. Но такое положение дел не долго сохранялось: со временем на политическую сцену стали выходить Трибутные комиции. Авл Целий, ссылаясь на Лелия Феликса, пишет, что Центуриатные комиции были основаны на цензе, Трибутные – на основе территориального деления Рима, куриатные – на родовом признаке. Конечно, плебеи не были частью родового строя Рима. Но даже после учреждения Центуриатных комиций Куриатные сохраняли за собой влияние, и плебеи на заседания Куриатных комиций не приглашали.

В своем произведении «Лекции по римскому публичному праву» Антонио Гуарино дает следующее определение публичного права: *«Римское публично право – это юридическая дисциплина, которая изучает государственное устройство римского государства (и его деятельность) на протяжении всей его истории развития. Прежде всего, мы подчеркнули, что это юридическая дисциплина. Римское публичное право является отдельной мозаикой в истории римского государства и права (наравне с частным правом, религией, моралью) и, прежде всего, дисциплиной публично-правовой. Предметом римского публичного права является изучение всех юридических норм, которые на протяжении истории римского государства регулировали публично-правовые отношения, отношения между государством и гражданами, а также отношения между Римом и другими государствами.»* (Гуарино 1941а: 10). В современной теории права каждая отрасль права представляется нам в трех ипостасях: совокупность норм права, наука и как учебная дисциплина. На первый взгляд может показаться, что Антонио Гуарино рассматривает римское публичное право, как учебную дис-

циплину, но дальше из содержания становится ясным, что римское публичное право является и отраслью права, и наукой. Антонио Гуарино, подчеркивая то, что римское публичное право является, в первую очередь, юридической дисциплиной, стремится сказать тем самым, что многие исследователи считают эту дисциплину исторической и при исследовании институтов римского публичного права они рассматривают его в исторической плоскости. Поэтому итальянский романист определяет римское публичное право, как юридическую дисциплину, чьим предметом являются юридические нормы, которые на протяжении истории римского государства регулировали публично-правовые отношения, отношения между государством и гражданами, а также отношения между Римом и другими государствами.

Что касается содержания римского публичного права, то оно объединяло в себя нормы конституционного, административного, международного права, которые играли большую роль в политической жизни Рима: конституционное право регулировало вопросы деятельности государственных органов римского государства (Сенат, комиции, магистратура); административное право регулировало вопросы территориального устройства Рима, определяло правовой статус муниципий, провинций; международное право регулировало дипломатические отношения римского государства с другими народами. Антонио Гуарино не относит уголовное право и уголовный процесс к римскому публичному праву по той причине, что многие уголовно-наказуемые преступления были в поле сферы частного права и преследование осуществлялось в частном порядке (*rapina, furtum, iniuria*).

Далее, в своей монографии *«L'ordinamento giuridico romano – Правовая система Древнего Рима»* Антонио Гуарино отмечает, что в римской юриспруденции *ius publicum* понимается в трех значениях: *«quod ad statum rei Romanae spectat – положения, относящиеся к Римскому государству»*, *«ius publicum legibus publicis constitutum – правопорядок, установленный публичными законами»*, *«ius publicum quod privatorum pactis mutari non potest – нормы права, которые не могут быть изменены соглашением частных лиц»*. Положениям, относящимся к Римскому государству, противопоставляются нормы частного права; правопорядку, установленному публичными законами, противопоставляется право, установленное обычаями и традициями; *ius quod privatorum pactis mutari non potest – нормам права,*

которые не могут быть изменены соглашением частных лиц противопоставляются нормы, которые могут быть изменены частными лицами (так называемое диспозитивное право) (Гуарино, 1990б: 276).

Установить прочную связь между этими определениями публичного права довольно сложно, если порой даже невозможно, так как в первом понимании *ius publicum* может быть установлен нормами обычного права и изменен волей частных лиц; во втором значении *ius publicum* регулирует частноправовые отношения и в этом случае эти нормы являются не императивными, а диспозитивными нормами; в третьем значении *ius publicum* может быть и *ius privatum*, то есть регулировать имущественные правоотношения.

Чтобы понять и объединить в единую логическую цепочку эти три определения *ius publicum*, Антонио Гуарино приступает к анализу ключевого понятия *publicus*, то есть то, что было установлено *populus*, или *populus Romanus Quiritium*.

«Publicus» происходит от «*populicus*» и данное понятие, хотя имеет множество значений, но при этом можно выделить одно очень важное: «*populicus*» – это ситуация, при которой все решения магистратов становятся известны всему народу и заинтересованным лицам. Но стоит отметить, что понятия «*populicus*» и «*publicus*» использовались не только в римской юриспруденции. Эти термины стали широко применимы и в философии, политике, а также в повседневной речи.

Поэтому, под понятием «*publicus*» можно и нужно понимать не только как совокупность законов, регулирующих деятельность государственных органов – магистратур, но и условие, при котором все решения магистратов и других государственных мужей римского государства должны быть обнародованы и известными всем членам *romana civitas*. В истории Рима были исторические эпизоды, когда магистраты принимали важные решения, оказывавшие большое влияние на социальное-экономическое положение *romana civitas*, но делалось это все тайно и эти решения были известны только узкому кругу лиц. Так, в ранний период истории Рима календарь, расписание проведения судебных процессов были в ведении коллегии понтификов и данной информацией владели только они. Пользуясь тем, что календарь и расписание судебных процессов были известны только им, понтифики часто использовали свои знания в по-

литических интригах. В 300 г. до н. э. юриспруденция освобождается от понтификов. Начало светской юриспруденции, согласно преданию, связано с именем Гнея Флавия. Будучи вольноотпущенником и писцом видного государственного деятеля Аппия Клавдия Цека, он похитил и опубликовал составленный последним сборник юридических формул, употреблявшихся по закону в процессе (*legis actiones*) (<https://law.wikireading.ru/47994>).

Если в римской юриспруденции первые два определения *ius publicum* нашли свое «место под солнцем», то в отношении второго, «*ius legibus publicis constitutum* – *правопорядок, установленный публичными законами*», такой тезис вряд ли применим (Кузищин, 2005: 32). Тесная связь с первым и третьим определениями *ius publicum* заметна и сомнению не подлежит, так как значение *ius publicum quod privatorum pactis mutari non potest* – *нормы права, которые не могут быть изменены соглашением частных лиц* не имело бы значения, если бы римская юриспруденция не разработала первое в значении «*ius publicum quod ad statum rei Romanae spectat* – *положения, относящиеся к Римскому государству*» (раз *правопорядок* установлен уполномоченными государственными органами и регулирует деятельность римского государства, то они не подлежат изменению соглашением частных лиц) (Нерсисянц, 1998: 65). Поэтому Антонио Гуарино приходит к выводу, что понятие *ius publicum* как *legibus publicis constitutum* – *правопорядок, установленный публичными законами*, был разработан римскими юристами гораздо раньше значения *ius publicum quod ad statum rei Romanae spectat* – *положения, относящиеся к Римскому государству* (Лейст 1997: 23).

Но если станем выяснять, к какому периоду истории римского права относятся данные определения, то здесь мы столкнемся с большими трудностями (Тосунян 1997: 45). Так, например, Джузеппе Гроссо и Карло Джоффриди относят данные определения *ius publicum* к предклассическому периоду и в основном они дают ссылки на труды римских философов и государственных деятелей, но не на тексты юридического, правового характера. Сильвио Романо и Габрио Ломбарди также придерживаются данной версии и считают, что определение *ius publicum quod ad statum rei Romanae spectat* – *положения, относящиеся к Римскому государству*, является интерполяцией, но данная гипотеза довольно спорна (Ячевский 2000: 44). Антонио Гуарино полагает,

что данное определение возникло в предклассический период истории римского права и полностью было оформлено в классический период между II и III веками нашей эры (Мартышин, 2002: 89). Именно в классический период истории римского права *ius publicum* принимает свой классический смысл как совокупность норм, регулирующих деятельность государственных органов (это было логично, поскольку Рим стал империей и все больше и больше усиливалась роль бюрократического аппарата и императоры, чтобы предотвратить новые гражданские войны, старались контролировать наиболее важные сферы общественной жизни государства) (Новицкий 1997: 156).

Возникает справедливый вопрос: а какое значение имеет для юридической науки и римского права определение возникновения понятия *ius publicum*? Это важно, потому что сама эпоха и исторические события всегда накладывают свой отпечаток на те или иные понятия и институты права (Омельченко, 1994: 120): именно так мы в состоянии определить истинный смысл термина *ius publicum*, если будет учитывать эпоху, в которой он зародился. Когда Джузеппе Гроссо и Карло Джоффри связывают возникновение термина «*ius publicum*» с предклассическим периодом истории римского права, то мы вспоминаем, что в этот период произошло уравнение в правах патрициев и плебеев, а также всенародное опубликование римского календаря и принятия *Leges Duodecim Tabularum* (Подопригора, 1990а: 187). Небольшая справка: в IV веке до нашей эры римский календарь, расписание дней, когда можно было совершать сделки, все это было известно только узкому кругу лиц, и порой, пользуясь этим, жрецы-понтифики использовали свои знания в политических интригах (Подопригора, 1998б: 110).

И после того, как они были обнародованы, приняты *Leges Duodecim Tabularum* и произошло уравнение в правах всех римских граждан, то можно было говорить о возникновении *ius publicum* в полном его понимании, поскольку законы стали общим достоянием римского народа, и теперь каждый квирит знал свои права и обязанности.

В имперский же период, когда власть римских императором стала усиливаться и для управления огромной империей, необходимо было иметь сильный и разветвленный бюрократический аппарат, то *ius publicum* приобретает то классическое значение, знакомое нам с университетской скамьи (Перетерский 1996: 254).

Заключение

В ходе проведенных исследований мы пришли к следующим выводам:

- в римской юриспруденции *ius publicum* понимается в трех значениях: «*quod ad statum rei Romanae spectat – положения, относящиеся к Римскому государству*», «*ius publicum legibus publicis constitutum – порядок, установленный публичными законами*», «*ius publicum quod privatorum pactis mutari non potest – нормы права, которые не могут быть изменены соглашением частных лиц*». Каждое значение соответствует исторической эпохе, в которой они зарождались и со временем, особенно в имперский период истории Рима, когда роль государства стала усиливаться в общественной жизни Римской империи;

- римское публичное право является, в первую очередь, юридической дисциплиной, но многие исследователи считают эту дисциплину исторической и при исследовании институтов римского публичного права они рассматривают его в исторической плоскости. Такой подход, конечно, тоже верен и имеет право на существование, но мы согласны с Антонио Гуарино в том, что римское публичное право, прежде всего, юридическая категория и надо применять методы познания правового характера;

- О вопросе разграничения публичного и частного права. Данный вопрос по сей день остается актуальным для современной юридической науки, о чем свидетельствует тот факт, что проблема разграничения публичного и частного права была отражена в Концепции правовой политики от 20 октября 2002 года. В Концепции подтверждается необходимость соблюдения фундаментальных основ гражданского законодательства, важнейшим из которых является равенство субъектов (Зиманов 2009: 180). Почему вопрос о разграничении публичного и частного права так важен не только для общей теории права, но и для прикладной юриспруденции? Потому что на сегодняшний момент мы можем отметить, что границы между публичным и частным правом полностью стираются и происходит так, что нормы частного права необоснованно вторгаются в публично-правовую сферу, а публичное право, в свою очередь, – в сферу частных правоотношений. Достаточно привести один пример: в декабре 2019 года в Парламент Республики Казахстан поступил Законопроект о противодействии семейно-бытовому насилию. Казалось бы, идея данного проекта Закона благая и

ничего плохого принести не в состоянии, но, на мой взгляд, данный Законопроект дает полный «carte blanche» государственным органам вмешиваться в брачно-семейные отношения под предлогом противодействию бытовому насилию и применять меры правового принуждения к нарушителю без санкции суда и при этом совершенно игнорируется принцип «презумпции невиновности».

Поэтому детальный анализ положений римского права касательно деления права на публичное и частное будет способствовать выработке эффективных критериев для разграничения публичного и частного, но при этом мы хотим отметить, что публичное и частное право не существуют изолированно друг от друга, а наоборот, активно взаимодействуют и дополняют друг друга.

Литература

- Гуарино А. Лекции по римскому публичному праву. – Неаполь, 1941. – 109 с.
Гуарино А. Правовая система Древнего Рима. – Неаполь, 1990. – 510 с.
Зиманов С.З. Проблемы государственно-правовой науки и юридическое образование в Казахстане. – Алматы: Изд-во «Арыс», 2009. – 408 с.
Кузищин В.И. История Древнего Рима: Тексты и документы: Учебник. – М.: Высшая школа, 2005. – 320 с.
Лейст О.Э. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. – М., 1997. – 222 с.
Мартышин О.В. История политических учений: Учебник для вузов. – М., 2002. – 341 с.
Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1998. – 736 с.
Новицкий И.Б. Римское право. – М.: ТЕИС, 1997. – 245с.
Новицкий И.Б., Перетерский И.С. Римское частное право: Учебник. – М.: Юрист, 1996. – 544 с.
Омельченко О.А. Основы римского права: Учебное пособие. – М.: Манускрипт, 1994. – 232 с.
Подопригора А.А. Основы римского гражданского права: Учебное пособие. – М., 1990. – 284 с.
Подопригора А.А. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий: Учебное пособие. – М., 1998. – 289 с.
Тосунян Г.А. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. – М., 1997. – 167 с.
Ячевский В.В. Зарубежная политико-правовая мысль: Учебник для вузов. – М., 2000. – 100 с.
<https://law.wikireading.ru/47994>
www.ancientrome.ru

References

- Guarino G. Lекcii po rimskomu publichnomu pravu [Lectures on Roman public law]. – Naples, 1941. – 109 p.
Guarino. Pravovaya sistema Drevnego Rima [The legal system of Ancient Rome]. – Naples, 1990. – 510 p.
Leist O.E. Istoria politicheskix i pravovyx uchenii: Ychebnik dly VYZOV [History of political and legal doctrines: Textbook for universities]. – М., 1997. – 222 p.
Kysichin V.I. Istoria Drevnego Rima: Teksty i dokumenty: Ychebnik [History Of Ancient Rome: Texts and documents: the Textbook]. – Moscow: Higher school, 2005. – 320 p.
Nersesyantz V.S. Istoria politicheskix i pravovyx uchenii: Ychebnik dly VYZOV [History of political and legal doctrines: Textbook for universities]. – М.: publishing group NORMA-INFRA M, 1998. – 736 p.
Novizkiy I.B. Rimskoe pravo [Roman law]. – Moscow: TEIs, 1997. – 245 p.
Novizkiy I.B., Pereterskiy I.S. Rimskoe chastnoe pravo: Ychebnik [Roman private law: Textbook]. – Moscow: Yurist, 1996. – 544 p.
Martishin O.V. Istoria politicheskix i pravovyx uchenii: Ychebnik dly VYZOV [History of political and legal doctrines: Textbook for universities]. – М., 2002. – 341 p.
Omelchenko O.A. Osnovy rimskogo prava: Ychebnik [Fundamentals of Roman law: Textbook]. – М.: Manuscript, 1994. – 232 p.
Podoprigora A.A. Osnovy rimskogo grazhdanskogo prava: Ychebnik [Fundamentals of Roman civil law: Textbook]. – М., 1990. – 284 p.
Podoprigora A.A. Seneka, Epiktet, Mark Avreliy: Ychebnoe posobie [Seneca, Epictetus, and Marcus Aurelius: a Study guide]. – М., 1998. – 289 p.
Tseyunyan G.A. Istoria politicheskix i pravovyx uchenii: Ychebnik dly VYZOV [History of political and legal doctrines: Textbook for universities]. – М., 1997. -167 p.
Yachevskiy V.V. Zharybezhnaya politico-pravovaya mysl: Ychebnik dly VYZOV [Foreign political and legal thought: Textbook for universities]. – М., 2000. – 100 p.
Zimanov S.Z. Problemi gosydarstvenno-pravovoi nauki i yuridicheskoe obrazovanie v Kazakhstane [Problems of state and legal science and legal education in Kazakhstan]. – Алматы: Arys publishing House, 2009. – 408 p.

1-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

N.S. Tuyakbayeva* , **A.K. Berdibaeva** , **M.K. Nakisheva**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Tuyakbayeva.nazgul@kaznu.kz

ON THE NEED FOR CHANGES IN APPROACHING CHILDREN'S RIGHTS

According to the norms of family law, parents and persons replacing them acting as advocates of the interests of children, know better what is in the interests of the child and have practically unlimited powers in representing interests of the child.

Various studies on the concept "interests of the child" have shown that the legal essence and content of it need to be described yet. Many scientists and practitioners emphasize on a one sided approach made toward the concept. And it is understandable since in all cases, with no exception, the interests of the child are considered from the point of social security, material protection, and enabling conditions for a decent life. The interests of the child: "this is a subjectively driven need of a child in favorable conditions of existence, which finds an objective expression in the realization by the parents of their rights and obligations provided for by family legislation".

The child is a separate person with own feelings and preferences. Interest is translated as "to have meaning" and despite the huge number of versatile approaches to this concept, in our context, interest should be understood as the real reason for the activity of social subjects, aimed at satisfying certain needs, underlying immediate motives, motives, ideas, etc., determined by the position and role of these subjects in the system of social relations.

At the same time, the needs of modern children go beyond material world. Modern children, as noted above, consider their interests much more broadly and want to participate in solving problems that directly or indirectly affect their present or future life, which, in our opinion, significantly expands the content of the concept of «interests of the child.»

Regarding Kazakhstan, it should be noted that the current legislation of the Republic of Kazakhstan enshrines the child's right to freedom of speech and conscience, the right to information and participation in public life (Article 11 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Rights of the Child»), which determines the republic's desire to comply with the principles and provisions of the Convention, which was ratified in 1996 by Kazakhstan.

The article is devoted to the issue of the need to revise approaches to the complexity of child rights by expanding the range of personal and political rights.

Key words: child, right, obligation, children's rights, state, state body.

Н.С. Тұяқбаева*, А.К. Бердібаева, М.К. Накишева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Tuyakbayeva.nazgul@kaznu.kz

Балалар құқығына деген көзқарасты өзгерту қажеттілігі туралы

Отбасылық құқық нормаларына сәйкес, ата-аналар мен оларды алмастыратын, балалардың мүдделерін қорғаушы ретінде әрекет ететін адамдар баланың қалауы не екенін жақсы біледі және баланың мүдделерін білдіру үшін іс жүзінде шектеусіз өкілеттіктерге ие.

«Баланың мүдделері» ұғымының әртүрлі зерттеулері оның құқықтық мәні мен мазмұнын әлі де сипаттау қажет екенін көрсетті. Көптеген ғалымдар мен тәжірибешілер бұл тұжырымдамаға біржақты көзқарасты баса айтады. Бұл түсінікті, өйткені барлық жағдайларда баланың мүдделері әлеуметтік қамсыздандыру, материалдық қорғау және лайықты өмір сүру үшін қолайлы жағдайлар жасау тұрғысынан қарастырылады. Баланың мүдделері: "бұл баланың қолайлы өмір сүру жағдайларына субъективті түрде негізделген қажеттілігі, ол ата-аналардың отбасылық заңдарда көзделген құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруда объективті көрініс табады».

Бала – бұл өз сезімдері мен қалауы бар жеке адам. Қызығушылық «мағынасы бар» деп аударылады және осы тұжырымдамаға көптеген жан-жақты көзқарастарға қарамастан, біздің контекстімізде қызығушылық белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған, тікелей мотивтердің, мотивтердің, идеялардың және т.б. осы субъектілердің әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі орны мен рөлімен анықталған әлеуметтік субъектілердің іс-әрекетінің нақты себебі ретінде түсінілуі керек.

Сонымен қатар, қазіргі балалардың қажеттіліктері материалдық әлемнен асып түседі. Жоғарыда айтылғандай, қазіргі балалар өздерінің мүдделерін әлдеқайда кең қарастырады және олардың қазіргі немесе болашақ өміріне тікелей немесе жанама әсер ететін мәселелерді шешуге қатысқысы келеді, бұл біздің ойымызша «баланың мүдделері» ұғымының мазмұнын едәуір кеңейтеді.

Қазақстанға келетін болсақ, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы баланың сөз бен ар-ождан бостандығына құқығын, ақпаратқа құқығын және қоғамдық өмірге қатысу құқығын («Бала құқықтары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 11-бабы) бекітетінін, бұл республиканың 1996 жылы Қазақстан ратификациялаған Конвенцияның қағидаттары мен ережелерін сақтауға ұмтылысын айқындайтынын атап өткен жөн.

Мақала жеке және саяси құқықтар шеңберін кеңейту арқылы бала құқықтарының күрделілігіне көзқарастарды қайта қарау қажеттілігі туралы мәселеге арналған.

Түйін сөздер: бала, құқық, міндеттеме, бала құқығы, мемлекет, мемлекеттік орган.

Н.С. Туякбаева*, А.К. Бердибаева, М.К. Накишева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Tuyakbayeva.nazgul@kaznu.kz

О необходимости изменений в подходе к правам детей

Согласно нормам семейного права, родители и лица, их заменяющие, выступающие в качестве защитников интересов детей, лучше знают, что находится в интересах ребенка, и обладают практически неограниченными полномочиями по представлению интересов ребенка.

Различные исследования понятия «интересы ребенка» показали, что правовая сущность и содержание этого понятия еще нуждаются в описании. Многие ученые и практики подчеркивают односторонний подход к этой концепции. И это понятно, поскольку во всех без исключения случаях интересы ребенка рассматриваются с точки зрения социального обеспечения, материальной защиты, создания благоприятных условий для достойной жизни. Интересы ребенка – «это субъективно обусловленная потребность ребенка в благоприятных условиях существования, которая находит объективное выражение в реализации родителями своих прав и обязанностей, предусмотренных семейным законодательством».

Ребенок – это отдельный человек со своими чувствами и предпочтениями. Интерес переводится как «иметь смысл» и, несмотря на огромное количество разносторонних подходов к этому понятию, в нашем контексте интерес следует понимать как реальную причину деятельности социальных субъектов, направленную на удовлетворение определенных потребностей, лежащих в основе непосредственных мотивов, побуждений, идей и т. д., определяемых положением и ролью этих субъектов в системе общественных отношений.

В то же время потребности современных детей выходят за рамки материального мира. Современные дети, как отмечалось выше, рассматривают свои интересы гораздо шире и хотят участвовать в решении проблем, прямо или косвенно влияющих на их настоящую или будущую жизнь, что, на взгляд авторов, значительно расширяет содержание понятия «интересы ребенка».

Что касается Казахстана, то следует отметить, что действующее законодательство Республики Казахстан закрепляет право ребенка на свободу слова и совести, право на информацию и участие в общественной жизни (Статья 11 Закона Республики Казахстан «О правах ребенка»), что определяет стремление республики соблюдать принципы и положения конвенции, ратифицированной Казахстаном в 1996 году.

Статья посвящена вопросу о необходимости пересмотра подходов к комплексности прав ребенка путем расширения круга личных и политических прав.

Ключевые слова: ребенок, право, обязательство, права детей, государство, государственный орган.

Introduction

Nowadays ensuring and protecting the rights of the child is one of the most challenging problems in Kazakhstan.

The statistics of the Ministry of Internal Affairs on crimes against children indicate that from January to August 2020, 550 crimes against the sexual inviolability of minors were committed in Kazakh-

stan. Among it 250 are cases of absolute violence with the use of force, blackmail, threats, the use of a child's helplessness. More than half of these crimes are committed by people who are of inner circle of a child. The victim is usually no more than 14 years old (<https://polisia.kz/>). The number of murders (including intentional) of minors and children is growing, data on sexual and other slavery, cases of domestic violence, violations of labor laws, involve-

ment in destructive religious movements, the sale of newborns and other children, etc. is being revealed.

That is, the safety of children, their right to a dignified existence and development continue to be one of the painful topics for modern Kazakhstan. Headline-making examples of the last year allow us to say that, despite the huge range of legal, social and other measures, children remain a poorly protected category of citizens. Threats to life, physical integrity, and inadequacy of social protection continue to persist and, in some respects, are exacerbated despite ongoing efforts.

The Republic of Kazakhstan as an active participant of international relations, made commitments towards signing international treaties, the implementation of which is of important priority of the country's domestic and foreign policy. So, in 2019, Kazakhstan celebrated the 25th anniversary of the ratification of the Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989. Emphasizing on the changes in the Kazakhstani system for the protection of children's rights, UNICEF Representative in Kazakhstan Yuri Oksamitny said: "For 25 years, the CRC has been the basis for UNICEF cooperation with the government of the Republic of Kazakhstan. The CRC has become a working tool for building a child-friendly society. The practical implementation of the Convention has contributed to positive changes in life of several generations of Kazakhstani children" (<https://www.unicef.org/kazakhstan>).

Kazakhstan has really taken huge steps in this matter. Legislation that secure the range of basic social and civil rights of the child has been adopted, a system of social and legal protection of the child has been created, a modern juvenile justice is being formed, the Commissioner for Children's Rights is actively working, etc.

Indeed, the fundamental rights and freedoms of the child is enshrined in current legislation of the Republic of Kazakhstan on children's rights. So, the Law of the RK dated August 8, 2002 No. 345-II "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan" stipulates that it "regulates the relations arising in connection with the implementation of the fundamental rights and legitimate interests of the child, guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, ruled by the principles of the priority toward children upbringing for a full life in society, the development of socially significant and creative activity, fostering high moral qualities, patriotism and citizenship, the formation of national identity based on the universal values of world civilization" (https://online.zakon.kz/document/?doc_id). That is, the legislator fully understands and assumes the

obligation to consolidate in the current norms of law, provided with all the possibilities of the state, the rights and guarantees for raising children ready for a full life in society. However, this normative act, despite the fact that it tried to cover the main set of child rights, it cannot be called complete.

Main part

The 1989 Convention on the Rights of the Child is currently the last special act in this area. This document establishes a basic set of child rights, the implementation of which is ensured by 2 optional protocols of 2000. These documents should form the basis of the national legislation of the countries.

Analysis of the texts of these documents shows that the developers did not particularly focus their attention on theoretical issues. The child is viewed, on the one hand, as an independent individual who has a certain range of rights and freedoms, and on the other, as firmly connected with the family where a mother and a father is responsible actors. The content of the elements of the child's legal status is completely dependent on the age factor.

At the same time, today we can state a serious departure from early positions. New trend is that a child, in a number of countries, is no longer viewed as an extension of its parents, but as a citizen over whom a government has rights, including the right to remove a child from a family, in cases where, in the opinion the state itself, the conditions of detention do not meet the requirements established by the government. There is confrontation between the interests of children, parents and the state. A government raises itself to a rank even higher than the parent, capable of determining the fate of the child.

But on the other hand, highlighting the child as a separate category with a special legal status, a government is forced to expand the range of child's rights, which are automatically reflected in national legislation.

The legal status of a child is nothing more than a political and legal relationship between the child and the government, the child and society, the child with other people and family members as well. In theory, legislation and practice of application, the concept of the definition of "legal status of a child" has developed quite fully. In addition, this concept has grown into a separate institution of law, which incorporates various aspects of legal regulation and legal implementation, for example, constitutional, social, procedural, etc. The development of this institution is largely determined by international documents, which are reflected in the current consti-

tutional and other normative legal acts (Riekkinen 2016: 197).

The Convention on the Rights of the Child, having identified the latest trends in the protection of children's rights, has enshrined "the age of 18 as the most accepted norm for determining the moment from which the legal protection of a child ends". And this is what formed the basis for the definition of "child."

The Constitution of the Republic of Kazakhstan does not prescribe in detail the specifics of the legal status of a child, recognizing a child as a citizen of the Republic of Kazakhstan with the whole range of rights, freedoms and obligations. However, by Art. 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan it is determined that marriage and family, motherhood, fatherhood and childhood are under the protection of the state, that predetermines the policy of the state in relation to the protection of the rights and freedoms of the child. At the same time, it should be noted that in this context, the child is still considered in a certain system, as an integral part of the institution of the family and not as a separate individual with a set of rights and freedoms.

Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345-II "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan" recognizes a child as a person under the age of eighteen (majority), which complies with ratified international acts, namely the main international documents in this area – the UN Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989 and the Minimum Standard Rules of the United Nations Relating to the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules), adopted by General Assembly resolution 40/33 dated November 29, 1985. (<http://rmebrk.kz/journals/4685/81347.pdf>)

The last document should be specially noted, since in addition to introducing the term "minor" into the official legal field, it also operates with the definitions of emotional, spiritual and intellectual maturity, which, in our opinion, is already a progress for world community. Thus, the 1959 Declaration on the Rights of the Child directly indicated a child as physically and mentally immature, being a subject of a special protection and care, including adequate legal protection, before and after birth as well.

The comments on the Beijing requirements clearly state that "while using modern approach child's ability to endure the moral and psychological aspects associated with criminal responsibility shall be determined, that is, to determine possibility of holding a child responsible for clearly antisocial behavior taking into account individual characteristics

of perception and understanding". This commentary emphasizes such criteria of age specification as moral aspects, psychological aspects, perception and understanding of one's behavior, which in general can be understood as psychological and moral maturity of a person.

An analysis of modern approaches to the systematization of child rights shows a significant inconsistency of domestic legislation with modern world standards and trends.

Analysis of the legislation shows that the main emphasis in the policy on the interests of children is made on ensuring social aspects, while other rights of the child, namely the right to life, the right to physical integrity, the right to choose a religion, the right to spiritual and personal development, the right to express his opinion on issues relating to his rights and legitimate interests (in addition to the right to express his opinion, with which of the parents he remains after divorce) and many others, even though enshrined at the level of the Law on the Rights of the Child, do not have a direct mechanism implementation and, accordingly, the protection mechanism.

This is largely determined by the approach that lies at the heart of state policy. Domestic policy for the protection of the interests of children continues to be built according to the old system, which does not recognize the child as an independent subject of law, with age-appropriate special rights and freedoms.

This approach significantly limits the rights of the child, and also sharply narrows the possibilities of self-defense, right to appeal to state and law enforcement agencies, etc.

Lately the international community has been increasingly promoting the theory of the development of "children's political rights". We shall agree with the opinion of the Finnish scientist M.A. Riekkinen that "... neither in legal science nor in practice of a certain country there is no fundamental agreement on the issue of the existence of political rights for children. Taking into account the opinions of the authors who deny the possibility of giving the child political rights, along with the opinion of the supporters of the existence of the political rights of the child, the legitimacy of the existence of limited political rights of minors is upheld" (Riekkinen 2016: 39).

Entertaining the child's opinion in decision making related to the rights, freedoms and legitimate interests is actively implemented by the EU countries, the USA and many others, and that allows adjusting state policy to the interests of modern children, improving the upbringing and educational process, and

get children used to their own opinion and express it to protect their rights and interests.

A number of countries have taken the direction of involving the child in the process of making socially significant decisions. In most countries, this process begins at the age of 14, that is, the age when a child can officially be held accountable, and therefore has the opportunity to understand and be aware of his actions.

Domestic legislation (clause 1 of article 11 of the Law "On the Rights of the Child") enshrines the right to participate in public life (https://online.zakon.kz/document/?doc_id). However, the research carried out by our group shows the absence of a real mechanism for the implementation of this right, for example, there are more than 100 children's public organizations in Kazakhstan, and opinion accounting system in that organizations has not been implemented. The situation is even more critical with regard to children's rights to treatment. We do not have a culture of taking into account the opinions of children when solving certain problems, revealing their desires and needs. While the experience of Finland and Germany on youth influence is widely spread in the world. The experience of the EU and a number of other countries shows that the development of the civic position of young people through their involvement should be considered as the most important upbringing and educational state function.

So, according to A.A. Tasbulatova: "The experience of the EU countries and the Russian Federation is of serious interest, since it has been forming for a half of a century and continues to gain. This is due to modern trends in the awareness that young people are losing interest in political processes and fenced off from political participation, which will have a negative impact on the future of states. Involvement policy is the purposeful policy of governments to attract young people to participate in the life of society and the state. The goal is to develop an active civil position, raising the level of political literacy and recognize the need for participation in society due to personal motives as well" (Tasbulatova 2019: 83).

Official statistics show an increase in the number of children and youth in Kazakhstan, that fact cannot be ignored; and in practice, they make up more than 30% of the population of Kazakhstan and numbers are growing. This dictates the need to develop a real mechanism for protecting the rights of the child, the weakness and inefficiency of which has been clearly revealed by the events of the last two or three years. This was especially evident during the quarantine period.

Our children are not involved in decision making. This is evidenced by the current situation.

The main tasks for the comprehensive support and protection of children and youth are assigned to local authorities, which are called upon to implement the territorial youth policy. So according to the researchers "The implementation of youth policy should be oriented mainly at the regional and local levels, since the situation of young people varies significantly in different regions in different ways. Without a well-thought-out regional and local youth policy, it is impossible to effectively solve the problems of Kazakhstani youth" (Mekebaeva 2016).

It is under local executive authorities that Public councils, which are designed to ensure the coordination of government efforts and initiatives of the country's civil society in the name of development. In this regard, the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 2, 2015 No. 383-V ЗРК «On Public Councils» was adopted.

The tasks of public councils in accordance with the Law are:

"1) representation of the interests of civil society and taking into account the opinion of the public when discussing and making decisions at the republican and local levels;

2) development of interaction between central and local executive bodies, and local self-government bodies with civil society;

3) the organization of public control and transparency of the activities of central and local executive bodies, and local government bodies" (<https://articlekz.com/article/18527>).

Youth resource centers are also being created under the akimats (regional, city and district youth resource centers), which are the legal entities providing information and methodological, consulting support and support for youth initiatives, monitoring and analyzing of the situation in the youth environment. Resource youth centers (MRC) provide information and methodological, consulting support and support for youth initiatives. In the centers, young people can get comprehensive information about all state, social programs for youth, psychological support. Here, young people are trained in vital skills necessary for personal, social growth and development of labor potential (<https://online.zakon.kz/01/18/2020>).

At the same time, in the Report "Youth of Kazakhstan – 2019", despite the wide network of the MRC, "among young people, the level of awareness of the work of the centers is characterized as below average. So, a little more than half (57.1%) of the surveyed young people know absolutely nothing

about the MRC. To one degree or another, 39.5% of it know about its work, and only 4.7% of them applied to these centers. A low level of awareness is noted in Kostanay (92.3%), Turkestan (90%) regions and Nur-Sultan (80.3%). More often among young people with primary (92%) and incomplete secondary (76.7%) education, representatives of NEET (71.7%) and those who do not study or work (70.8%), aged 14 up to 18 years old (68.5%). Against the background of poor awareness, Youth Resource Centers show their relative effectiveness as platforms for providing targeted assistance to young people.

Public organizations and political parties should play an important role in activating youth initiatives and realizing by adolescents their interests, including political ones. At the same time, the above analysis showed that they do not adequately cope with the hopes for the active involvement of the younger generation in public life, as evidenced by the low level of membership in them. Thus, the Report noted that “in 2018, for various reasons, 74.1% of respondents did not participate in the activities of associations; in 2019 this figure reached 86.7%. It should be noted that according to the results of a sociological survey in 2019, almost every fifth noted their desire to join youth organizations, and every tenth is a passive participant in thematic events, while 2.9% are active members of youth organizations. This trend indicates the presence of opportunities to increase the level of youth involvement in the activities of public associations” (<https://online.zakon.kz> 01/18/2020). The data testifies to the weak elaboration of the work of NGOs with youth, the absence of a mechanism for real involvement and political socialization of the younger generation.

Another important link in the system of state and public institutions that provides for the mechanism of ensuring and protecting the political rights of the child in the Republic of Kazakhstan should be educational institutions that are in direct contact with children for a long period of time and it is them who are entrusted with the functions of education and upbringing, including political culture.

Despite the range of measures taken, the development of various versions of draft concepts for the protection of the rights of the child by various public organizations, the strengthening of the work of law enforcement and human rights bodies the situation remains critical.

Critical analysis of the Concept and the Law of the Republic of Kazakhstan «On State Youth Policy» showed significant lag behind global trends and inconsistency with the stated goals, namely the

creation of conditions for involving young people in the socio-economic and socio-political life of the country. At the same time, the current condition of Kazakhstan’s domestic policy requires the active involvement of youth initiatives, the all-round involvement of young people in solving local and state-level problems, the formation of a serious system of teaching political literacy and culture, and counteraction to destabilizing factors.

Despite the large amount of scientific research in the field of children’s rights, the problem continues to worsen. We believe that an integrated approach is needed. We consider it necessary to develop a draft Concept of the personal and political rights of the child and to submit a package of specific proposals to the legislative acts of the Republic of Kazakhstan concerning the legal status of the child with its submission to the authorized bodies. Such a separation of this block of rights from the entire scope of child rights is justified by its greatest relevance, vulnerability and weak study from scientific and practical points of view.

We believe that the main task of the developers of the conceptual approach to protecting the rights of the child is to protect the interests of the child, its inextricable link with the family, the desire to protect the family.

It is necessary to monitor the current legislation of the Republic of Kazakhstan on the issue of fulfilling international obligations to consolidate the personal and political rights of the child, as well as modeling the scenario of the legal consolidation of the list of personal and political rights of the child with current legislation of Kazakhstan, introducing draft regulations to consolidate them, enforce, protect and guarantee, substantiation of the need for wider involvement of children (under the age of 18) in solving issues directly related to their rights and legitimate interests.

Representatives of the scientific environment need to substantiate a more detailed consolidation of the entire (full) complex of personal and political rights of the child in the current legislation of the Republic of Kazakhstan to ensure protection, prepare a ready-made draft of the general Concept of personal and political rights of the child and submit a package of specific proposals to the legislative acts of the Republic of Kazakhstan concerning the legal status of the child.

The main tasks of monitoring in accordance with the set goal should be highlighted:

- 1) Monitoring the legislation of the Republic of Kazakhstan on human rights and the rights of the child, analysis of the existing mechanism for ensur-

ing and protecting the rights of the child in Kazakhstan. Analysis of their compliance with international obligations undertaken by the Republic of Kazakhstan, identification of the causes and consequences of failure.

Monitoring the existing practice of the activities of state bodies and specially authorized officials, public organizations, educational and medical institutions, etc. to ensure the protection and ensuring the personal rights of the child, as well as analysis of the existing (or lack of) practice of involving the child in solving issues that concern him rights and legitimate interests.

Solving this problem will allow us to have a real picture of the state of the mechanism for protecting and guaranteeing the rights of the child, to identify the reasons for the inconsistency of domestic legislation with international principles and standards, as well as the reasons for violations of the personal rights of the child.

2) Exploring the issues of a modern approach to the content of the system and the content of each child's right, which should be attributed to personal rights. Analysis of the consolidation and level of implementation of each personal right of the child.

The solution to this problem will provide a theoretical basis for the development of the Concept of the personal and political rights of the child and the introduction of a package of specific proposals into the legislative acts of the Republic of Kazakhstan regarding the legal status of the child.

3) Analysis of modern approaches to the concept of "political rights of the child" from the position of taking into account child's opinion when making decisions concerning its rights and freedoms. Elaboration of conclusions on the definition of the system of political rights of the child, analysis of each political right of the child and study of the possibility of implementing it into the legal reality of Kazakhstan.

The solution to this problem will provide a theoretical basis for the development of the Concept of the personal and political rights of the child and the introduction of a package of specific proposals into the legislative acts of the Republic of Kazakhstan regarding the legal status of the child.

4) Development of the draft Concept of personal and political rights of the child and its submission for discussion by the scientific community to the authorized state bodies (MES RK, MH RK, Ombudsman for human rights, Ombudsman for child rights, international and domestic human rights public organizations, law enforcement agencies, Akimats, etc.).

The solution to this problem will make it possible to develop a document that would define the goals, objectives, directions and ways of implementing the policy of Kazakhstan to protect the rights of the child, ensuring safety, create conditions for the formation of a child as an independent, integral, harmonious, self-sufficient person, a patriot.

5) Development and submission to the authorized state bodies, after a wide discussion of draft amendments and additions to the Law "On the Rights of the Child" and to other normative acts, which regulate the legal status of the child and the procedures for implementation and protection on the issues of securing the personal and political rights of the child and providing a mechanism for its implementation.

The solution of this problem will allow us to offer the authorized bodies a solution to the problems as: 1) ensuring the fulfillment of international obligations on the rights of the child (on personal and political rights); 2) ensuring the expansion and more accurate implementation of the rights of the child in the context of the modern concept of human rights and the recognition of the child as an independent person.

6) Submitting specific proposals, including draft amendments and additions to the regulations on improving the mechanism for ensuring the implementation and protection of the rights of the child.

The solution to this problem will make it possible to propose to state bodies measures to improve the organization of the activities of authorized bodies, organizations and institutions involved in the process of education and training, with the involvement of parents and the children themselves.

All these tasks will be aimed at ensuring the consolidation and implementation of the entire range of children's rights in Kazakhstan in accordance with international standards and international conventions for the protection of children's rights.

An analysis of the issues in the chosen area showed: absence of a unified state policy to protect and ensure the personal rights of the child, as well as a complete disregard of the child's right to count opinion when making decisions affecting its rights and freedoms.

Conclusion

The current legislator needs to reconsider its position on the definition of a child as an independent subject of law. The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of the Child", despite the huge volume of the latest changes and additions, contin-

ues to cause serious criticism of international organizations. The amendments made did not change the approaches and did not bring the Law in line with the requirements of the realities of life. Serious claims of the leaders of the Republic were expressed regarding the work of educational, law enforcement and other state bodies ensuring the protection of the rights of the child.

In our country, there are a number of unresolved problems concerning organization and operation of the mechanism for protecting and ensuring the rights of the child, in particular: the lack of interest of the government in expanding the complex of child rights, the wrong distribution of functions between state institutions caused by shortcomings in regulatory legal issues; fragmentation of the interests of state bodies and much more.

We believe that the Concept of the Personal and Political Rights of the Child will be aimed at addressing the issues of consolidating and ensuring the implementation of a certain set of children's rights, at improving the entire mechanism for protecting the rights of the child and at improving state policy in the interests of children.

We believe that the child's right to appeal is of importance towards rights, freedoms and legitimate interests protection and a way of opinion expressing and should be considered as the child's fundamental political right.

Based on the experience of foreign countries, the norms of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and a logic itself, we believe that it is necessary to introduce the following norms into the current legislation of the Republic of Kazakhstan on the rights of the child and the Law of the Republic of Kazakhstan "On the procedure for considering appeals of individuals and legal entities":

A) children who have reached the age of 14 have the right to apply to state and self-government bodies, the administration of educational institutions independently without parental representation;

B) oblige state bodies to consider appeals of minors on a general basis with maintaining special registration reports and decision making reports, especially in cases of filing complaints with the notifi-

cation of social services and other authorized bodies (guardianship and guardianship authorities);

C) officially give a child the right to apply to courts and other law enforcement agencies in case of rights and legitimate interest's violation, committing any illegal activity against him. Whereas the current Kazakhstani legislation does not contain a direct rule indicating this right.

We believe that the institution of representation of the rights of the child may be limited in cases of disagreement between the child and his representatives, if the child expresses a desire to apply to international, state or public organizations in order to fully ensure a right to appeal.

However, in fact, the issues of political involvement of underage youth in Kazakhstan have not been developed either from a scientific, legal, or practical point of view. At the same time, reality dictates the need to determine issues related to political participation of young people into priority direction of the state's youth policy, since the spontaneous development of such political activity is may lead into protest forms, similar to those observed in France in 2006, Moldova in 2009, Moscow in 2017, etc. We believe that the conclusion of legal scholars who have studied the implementation of the constitutional rights of children in the Nordic countries (Scandinavia) is absolutely correct, who noted that "in order to ensure constitutional rights under discussion in daily life of children, that rights must be explicitly incorporated into substantive legislation which is used by decision-makers and professionals working with children. Children's constitutional rights will only become a reality when parents, teachers, social workers, doctors and other people interacting with children will respect it, actively promote and intervene into when rights could be violated. The future challenge for the promotion of children's rights is to actively place the interests of minors at the center of legislative work. The special legal position of the child as a vulnerable right holder and at the same time as an active participant requires the interpretation of constitutional provisions in terms of human rights that emphasize the interests of the child." (<https://eljastary.kz/articles/research/206.12.2019>).

References

Constitutional law of the Republic of Kazakhstan. On the Government of the Republic of Kazakhstan: approved. December 18, 1995, No. 2688 (with amendments and additions as of 03.07.2017). <https://online.zakon.kz/01/18/2020>

Kazakhstan celebrates 25 years since the adoption of the Convention on the Rights of the Child // <https://www.unicef.org/kazakhstan>

"Kazakhstan zhastary – 2019" Yltyk bayandamasy. National report «Youth of Kazakhstan – 2019». National report «Youth of Kazakhstan – 2019» / K.B. Oyshybaev, A.S. Gaidarova, Zh.K. Karimova, T.B. <https://eljastary.kz/articles/research/206.12.2019>

Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345-II "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan" (with amendments and additions as of 07.07.2020) // [https://online.zakon.kz/document/?doc_id= 1032460 # pos = 9; -196](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460#pos=9;-196)

Levine P. Stockholm Studies in Child Law and Children's Rights. 01/18/2020. <https://brill.com/view/serial/SSCL>

Mekebaeva M.A. Youth policy of the Republic of Kazakhstan: mechanisms and problems of implementation // Bulletin of KazNPU. – 2016. – No. 3. – P. 56-64. <https://articlekz.com/article/18527>

Riekkinen M.A. Limited political rights of minors, theoretical and legal foundations, international standards and experience of the Russian Federation // Lex russica (Russian law). – M., 2016. – No. 2 (211). – pp. 29-39.

Tasbulatova A.A. (2020) Legal mechanism for ensuring and protecting the political rights of the child in the Republic of Kazakhstan: problems and development prospects. Diss. for the degree of Doctor of Philosophy on spec. Jurisprudence. P. 157.

Youth Resource Centers: Life Skills Training and a New Competence Model. [https://strategy2050.kz/ru/news/53130/01/18/2020
http://rmebrk.kz/journals/4685/81347.pdf](https://strategy2050.kz/ru/news/53130/01/18/2020http://rmebrk.kz/journals/4685/81347.pdf)

550 crimes against the sexual inviolability of children have been committed since the beginning of the year in Kazakhstan // <https://polisia.kz/>

МРНТИ 10.07.23

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.05>**В.В. Мамонов*, Е.Т. Базаров, К.М. Тусупов**Академия КНБ РК, Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: mamonov1976_76@mail.ru**СИСТЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ И ПРАКТИКА ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ**

В статье рассматривается организационное построение и функционирование системы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан с позиции соответствующих научных представлений в отечественной и зарубежной науке. В последующем данный концепт экстраполируется на законодательные нормы в рамках определения его полной и последовательной практической реализации.

Результатом исследования служит вывод о том, что для повышения эффективности применения законодательных норм требуется разработка конкретных требований к обеспечению национальной безопасности, используемых при стратегическом планировании направлений и этапов социально-экономического развития Республики Казахстан. Для решения данной проблемы предлагаются и обосновываются необходимые для этого механизмы.

Этот вопрос охватывает широкий круг вопросов, среди которых центральное место занимают концептуальные основы построения системы обеспечения национальной безопасности, а также ключевые параметры их реализации.

В этом контексте настоящее исследование основано на оценке соответствия теоретической модели системы национальной безопасности Республики Казахстан современным научным концепциям, а также определении полноты их реализации в практической деятельности государственного аппарата. Обеспечение национальной безопасности основывается на научных знаниях, критерии истинности устанавливаются обществом.

Ключевые слова: национальная безопасность, система обеспечения национальной безопасности, субъекты обеспечения национальной безопасности, меры обеспечения национальной безопасности, Система государственного планирования.

V.V. Mamonov*, Y.T. Bazarov, K.M. Tussupov

Academy of KNB RK, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: mamonov1976_76@mail.ru**National security system of the Republic of Kazakhstan:
theoretical concept and practice of its implementation**

The research is devoted to the organizational structure and functioning of the national security system of the Republic of Kazakhstan, which is evaluated from the perspective of relevant scientific ideas in domestic and foreign science. In the future, this concept is extrapolated to legislative norms in order to determine its full and consistent practical implementation.

The study results in the conclusion that to improve the effectiveness of the application of legislative norms, it is necessary to develop specific requirements for ensuring national security, used in strategic planning of directions and stages of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan. To solve this problem, the necessary mechanisms are proposed and justified.

This issue covers a wide range of issues, among which the Central place is occupied by the conceptual framework for building a national security system, as well as the key parameters for their implementation.

In this context, the present study is based on the assessment of compliance of the theoretical model of the national security system of the Republic of Kazakhstan with modern scientific concepts, as well as determining the completeness and completeness of their implementation in the practical activities of the state apparatus. Ensuring national security is based on scientific knowledge, the truth criteria are established by society.

Key words: national security, system of ensuring national security, subjects of ensuring national security, national security measures, State planning system.

В.В. Мамонов*, Е.Т. Базаров, К.М. Тусупов

ҚР ҰҚК Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: mamonov1976_76@mail.ru

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жүйесі: теоретикалық концепт және оны іске асыру тәжірибесі

Зерттеу отандық және шетелдік ғылымда тиісті ғылыми түсінік тұрғысынан бағаланатын, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымы мен жұмыс істеуіне арналған. Кейін осы концепт оның толық және ретті тәжірибелік іске асыруын анықтау аясында заңды нормаларға экстраполяцияланады.

Заңды нормаларды қолданудың тиімділігін арттыру үшін Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму бағыттары мен кезеңдерін стратегиялық жоспарлау барысында пайдаланылатын ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нақты талаптарын әзірлеу керек екендігі зерттеу нәтижесінің қорытындысы болып табылады. Осы мәселені шешу үшін қажетті механизмдер ұсынылады және негізделеді.

Бұл мәселе кең ауқымды мәселелерді қамтиды, олардың ішінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін құрудың тұжырымдамалық негіздері, сондай-ақ оларды іске асырудың негізгі параметрлері орталық орынды алады.

Осы тұрғыда осы зерттеу Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің теориялық моделінің қазіргі заманғы ғылыми тұжырымдамаларға сәйкестігін бағалауға, сондай-ақ мемлекеттік аппараттың практикалық қызметінде олардың іске асырылуының толықтығы мен толықтығын айқындауға негізделген. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ғылыми білімге негізделеді, ақиқат өлшемдерін қоғам белгілейді.

Түйін сөздер: ұлттық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектілері, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шаралары, Мемлекеттік жоспарлау жүйесі.

Введение

Глобальные вызовы, международные и региональные политические, экономические кризисы, иные негативные факторы оказывают непосредственное влияние на состояние защищенности национальных интересов Республики Казахстан. Их преодоление связано с эффективностью системы обеспечения национальной безопасности страны.

Данная проблематика охватывает широкий круг вопросов, среди которых центральное место занимают концептуальные основы построения системы обеспечения национальной безопасности, а также ключевые параметры их реализации.

В указанном контексте настоящее исследование строится применительно к оценке соответствия теоретической модели системы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан современным научным представлениям, а также определения полноты и завершенности их осуществления в практической деятельности государственного аппарата.

Как и любая сфера человеческой деятельности, обеспечение национальной безопасности опирается на научные знания, критерии истинности которых устанавливаются общественной практикой.

Результаты и обсуждения

В организационной структуре руководства вопросами обеспечения национальной безопасности США Сэм С. Саркесян, Джон Аллен Виллиамс и Стефен Дж. Симбала выделяют четыре властных кластера:

1) политическая триада, состоящая из государственного секретаря, министра обороны и советника Президента по национальной безопасности;

2) директор Национальной разведки и Председатель Объединенного комитета начальников штабов;

3) советники Президента, включая начальника штаба Белого Дома;

4) министр внутренней безопасности (Sarkesian C. Sam, 2008).

При этом, как отмечается данными авторами, партиципаторная политика, эрозия сплоченности политических партий, политизация роли СМИ сделали практически невозможными для Президента США любые самостоятельные действия в области национальной безопасности (Sarkesian 2008).

Н.А. Северцовым и А.В. Бецковым акцентируется внимание на том, что в США обеспечение национальной безопасности связывается с реализацией национальных интересов во внеш-

неполитической сфере. Во внутривластной сфере противодействие угрозам осуществляется посредством административного и уголовного законодательства, развитию которых способствует практика судебных прецедентов (Северцев 2009).

На другую особенность функционирования системы национальной безопасности США указывают Сюзана Бирне, Ольга Оликер, Кевин А. О'Брайн, Эндрю Ратмел. В частности, данными авторами отмечается, что в зависимости от угроз национальной безопасности происходит перераспределение и концентрация усилий у определенного государственного органа для разработки мер и принятия решений (Bearne 2005).

Из изложенного вытекают выводы, что, во-первых, система национальной безопасности США связана с внешнеполитической деятельностью, во-вторых она достаточно мобильна, предполагая свою реорганизацию в зависимости от актуализации определенной угрозы, в-третьих, принимаемые решения согласуются со всеми заинтересованными сторонами в рамках данной системы (государственными и негосударственным сектором).

Как отмечают Шэрон К. и Стефан Де Шпигельере, в Великобритании национальная безопасность никогда не была определена в законодательстве. Отсутствует официальный «Совет национальной безопасности», но есть сеть комитетов вокруг премьер-министра и кабинета министров, которые выполняют эту функцию. Правовой основой для закрепления в качестве субъекта обеспечения национальной безопасности служат прецеденты, полномочия парламента и кодексы поведения гражданской службы. При этом в Великобритании, как и в США, в стратегиях обеспечения национальной безопасности выделяются основные угрозы, перечень которых в последующем корректируется с учетом изменения ситуации на международной арене (Caudle 2010).

В рамках построения системы национальной безопасности достаточно интересен также опыт Нидерландов. В этой стране для анализа национальных интересов и угроз привлекалась корпорация RAND (Европа). По результатам проведенного ею исследования была подготовлена Стратегия национальной безопасности Нидерландов, предусматривающая методологическую основу разработки мер обеспечения национальной безопасности с привлечением соответствующих государственных органов. Данная методология основывается на нацио-

нальной системе оценки рисков, состоящей из трех этапов:

1) общегосударственный анализ угроз и оценка рисков, отвечающие на вопрос, что ждет?

2) стратегическое планирование – отвечающее на вопрос, есть ли возможности?

3) последующее наблюдение – отвечающее на вопросы, как и где будет укрепляться национальная безопасность? (Caudle 2010).

Изложенный подход акцентирует внимание на том, что содержание угроз и рисков непосредственно определяет то, какой быть структуре системы национальной безопасности. Иными словами, организационное построение и компетенция государственных органов, участвующих в обеспечении национальной безопасности, формируется в зависимости от рисков и угроз, охватывая в общегосударственном масштабе все существующие и вновь возникшие негативные факторы.

В Республике Беларусь система обеспечения национальной безопасности включает в себя совокупность мер и деятельность субъектов безопасности по их реализации в целях надежного функционирования общественных отношений в республике и между государствами. В этой связи, М.В. Мясникович, П.Г. Никитенко и В.В. Пузиков указывают, что создание системы обеспечения национальной безопасности должно базироваться на структурных и функциональных аспектах, где функции связываются с реализуемыми мерами, а структура с системой субъектов обеспечения национальной безопасности (Национальная безопасность Республики Беларусь, 2003: 38-41).

В свою очередь, в структурно-функциональной системе обеспечения национальной безопасности А.В. Опалев и В.С. Пирумов выделяют два основных элемента: 1) концептуально-правовую подсистему; 2) организационную подсистему (Опалев 2010).

А.Ю. Демидов считает, что, исходя из объективных потребностей защиты национальных интересов, структура системы обеспечения национальной безопасности должна включать не два, а четыре основных элемента: 1) теоретическую (концептуальную) подсистему; 2) нормативную подсистему; 3) институциональную подсистему; 4) коммуникативную подсистему. Теоретическая подсистема предусматривает развитие теоретических концептов, нормативная – их правовое закрепление, институциональная – создание соответствующих институтов власти, а коммуникативная – обеспечение их взаимодействия

между собой, а также с человеком обществом и государством в целом (Демидов 2010: 239).

В том же аспекте, систему национальной безопасности, по мнению А.И. Позднякова, образует совокупность четырех функциональных подсистем: 1) подсистемы исследования и прогнозирования; 2) подсистемы мониторинга; 3) подсистемы профилактики; 4) подсистемы отражения, активного противодействия и минимизации ущерба и побочных последствий (Поздняков 2013).

Т.В. Кикоть-Глуходедова считает, что система обеспечения национальной безопасности представляет собой динамичную, постоянно действующую функциональную систему, призванную отражать угрозы национальной безопасности. При этом, данным автором указывается такая закономерность, как инверсия предполагающая, что при описании объектов национальной безопасности перечисляются человек, общество и государство. При выделении субъектов обеспечения национальной безопасности указанное перечисление осуществляется в обратном порядке: государство, общество, человек (Кикоть-Глуходедова 2015: 181).

И.Б. Кардашова под системой обеспечения национальной безопасности понимает «совокупность субъектов, сил, органов и средств национальной безопасности, обеспечивающих на основе действующего законодательства и в рамках единой государственной политики Российской Федерации устойчивое развитие, реализацию и защиту национальных интересов» (Кардашова 2006: 13).

По мнению А.А. Прохожева, система обеспечения национальной безопасности – это механизм, который преобразует принятую государством политику в области национальной безопасности в скоординированную деятельность государственных органов, общественных организаций и граждан на единых стратегических, правовых и организационных основах (Прохожев 2005: 110). Одновременно данным автором уточняется, что обеспечение национальной безопасности можно рассматривать как деятельность субъектов, как сферу их взаимоотношений, а также, как среду, в которой формируется сознание общественное, групповое и индивидуальное (Прохожев 2005: 122).

Схожих взглядов придерживаются казахстанские ученые. Так, Р.А. Нуртазина в системе обеспечения национальной безопасности выделяет виды безопасности и группирует их по сферам общественных отношений, для защиты

которых предпринимаются соответствующие меры (Нуртазина 2014: 17-22). Систематизация принимаемых мер и субъектов их осуществляющих, по мнению Р.А. Нуртазиной, позволяет зафиксировать наличие государственной и негосударственной систем обеспечения национальной безопасности (Нуртазина 2014: 184-195).

К.Е. Смагулов и Ю.В. Кучинская считают, что «национальная безопасность есть многоуровневая функциональная система, внутри которой постоянно происходят процессы взаимодействия и противоборства жизненно важных интересов личности, общества, государства с реальными и потенциальными угрозами этим интересам» (Smagulov 2016: 61-62).

При этом, как подчеркивает Д.К. Нурпеисов, «в системе обеспечения национальной безопасности необходимо достижение равенства и баланса между ее основными составляющими: личность-общество-государство, место и роль которых определяются характером общественных отношений, политическим устройством, характером внутренних и внешних угроз (Нурпеисов 2009: 12).

По мнению, Г.М. Дуйсен, Д.А. Айтжановой, З.Г. Джалилова, взаимосвязь и обусловленность триады: интересы, угрозы, противодействие представляют каркас национальной безопасности страны, органично включающий выработку стратегической внешнегосударственной политики (Дуйсен 2019: 7).

Таким образом, обобщая различные точки зрения, можно сделать вывод о том, что на уровне базового теоретического концепта, модель системы обеспечения национальной безопасности определяется различными способами классификации ее структурных элементов, где центральное место занимают меры и субъекты обеспечения национальной безопасности. В свою очередь, относительно мер выстраивается механизм выявления, анализа, оценки и прогнозирования угроз национальной безопасности. Субъективная составляющая данной системы представлена государственным и негосударственным секторами, согласованное функционирование которых обеспечивается единой политикой безопасности страны.

В том же представлении система обеспечения национальной безопасности находит закрепление в Законе от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» (далее – Закон) (adilet.zan.kz).

В частности, в подпункте 5) статьи 1 Закона дается следующее понятие: «система обеспече-

ния национальной безопасности Республики Казахстан – совокупность правовых, организационных, экономических, технических и иных мер, реализуемых субъектами национальной безопасности, в рамках государственной политики в области национальной безопасности» (adilet.zan.kz). Согласно подпункту 10) статьи 1 названного нормативного правового акта, «субъекты национальной безопасности – государство, осуществляющее свои полномочия через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, а также граждане и организации Республики Казахстан, участвующие в реализации государственной политики в области обеспечения национальной безопасности» (adilet.zan.kz).

Указанные нормы получили свое развитие в главах 2-4 Закона, детально раскрывающих структуру, функции, компетенцию, а также меры системы обеспечения национальной безопасности (adilet.zan.kz).

Таким образом, в рамках общих методологических подходов к организационному построению, система обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан полностью соответствует современным научным концептам. Вместе с тем, отдельные ее составляющие в части практической реализации выглядят незавершенными.

Пунктом 2 статьи 18 Закона предусмотрено, что требования по обеспечению национальной безопасности в обязательном порядке учитываются при:

- стратегическом планировании направлений и этапов социально-экономического развития страны;
- разработке, принятии и исполнении законодательных и иных нормативных правовых актов в сфере национальной безопасности (adilet.zan.kz).

Стратегическое планирование направлений и этапов социально-экономического развития страны находит свое отражение в документах Системы государственного планирования Республики Казахстан (Постановление Правительства, 2017).

В указанном аспекте открытыми остаются вопросы, *что конкретно в содержательном плане представляют собой требования по обеспечению национальной безопасности, которые должны учитываться в документах Системы государственного планирования; какими ресурсами и какими практическими действиями должны реализовываться данные требования для достижения их эффективности?*

Исходя из изложенного, прежде всего, актуализируется необходимость *разработки конкретных требований по обеспечению национальной безопасности, используемых при стратегическом планировании направлений и этапов социально-экономического развития Республики Казахстан.*

Не менее значимым является создание системы мониторинга, анализа, оценки и прогнозирования угроз национальным интересам, которая одновременно охватывала бы пределы компетенции 32 государственных органов, ответственных за обеспечение национальной безопасности, в соответствии со статьей 15 Закона (adilet.zan.kz).

С учетом мультипликативного характера современных угроз национальной безопасности, по сути, речь идет о *формировании общегосударственной системы раннего предупреждения, как средства обеспечения выработки и принятия своевременных и адекватных решений при разработке и реализации документов Системы государственного планирования.*

В свою очередь, система раннего предупреждения должна быть представлена максимально широким спектром государственных и негосударственных научных и аналитических структур, оперирующих единой, универсальной методологией описания, анализа и оценки угроз национальной безопасности.

Следует отметить, что необходимость развития государственного и негосударственного сектора научного и аналитического обеспечения (<http://caa-network.org/archives/19807>), а также создания единого методологического инструментария, нацеленного на системное решение проблем национальной безопасности (Yergaziev 2019), уже поднималась в казахстанской науке. Однако, исходя из масштабности, предстоящих к решению организационных и исследовательских задач, данную работу нельзя считать завершенной.

Далее, поскольку разработка и реализация документов Системы государственного планирования связана с законодательным обеспечением проводимых реформ, требуется также обеспечить безопасность нормотворческого процесса.

В указанном контексте, как отмечалось ранее, в соответствии с пунктом 2 статьи 18 Закона, требования по обеспечению национальной безопасности в обязательном порядке учитываются при разработке, принятии и исполнении законодательных и иных нормативных право-

вых актов в сфере национальной безопасности (adilet.zan.kz).

В практической плоскости, государственные органы, указанные в статье 15 Закона, проводят определенную экспертную оценку проектов нормативных правовых актов в сфере национальной безопасности. Данная работа осуществляется по поступающим на согласование из других государственных органов проектам законов, постановлений, приказов и т.п.

В то же время, *критерии относимости конкретных проектов к сфере национальной безопасности, как и параметры оценки, ни нормативно, ни методически не определены.* Указанное объективно влечет за собой в ряде случаев либо отвлечение ресурсов соответствующих государственных органов на выполнение не свойственных им функций, либо подготовку заключений по проектам законов и других нормативных правовых актов без глубокой проработки предмета правового регулирования, применительно к сфере обеспечения национальной безопасности.

Полагаем, что решить данную проблему в полном объеме не способны также и существующие виды научной экспертизы проектов нормативных правовых актов (правовая, экономическая, антикоррупционная и др.).

Во-первых, по объективным причинам, при проведении научной экспертизы, чаще всего, эксперт может оценить только реальные угрозы национальной безопасности, возникающие из некачественного правотворчества. Вместе с тем в соответствии с законодательным определением, национальная безопасность состоит в защите национальных интересов страны не только от реальных, но и потенциальных угроз (adilet.zan.kz). Речь идет о выявлении только зарождающегося конфликтного потенциала, когда процесс еще слабо проявляется вовне, не носит ярко выраженного характера угрозы, обнаруживается в виде отдельных, иногда не связанных между собой факторов. В данном случае определить негативные последствия правотворчества способны лишь глубокие, системные научные исследования, предметом которых непосредственно являются требования по обеспечению национальной безопасности.

Во-вторых, научной экспертизой охватывается только стадия разработки проекта, тогда как требования пункта 2 статьи 18 Закона предусматривают сопровождение экспертными оценками всего цикла жизни нормативного правового акта – «разработка», «принятие», «исполнение».

Для решения обозначенной проблемы в научной литературе обосновывается необходимость введения научной экспертизы *на предмет соблюдения национальных интересов в роли самостоятельного вида экспертизы по отдельным законопроектам и законодательным актам* (Мамонов 2019). Вместе с тем, там же отмечается, что на текущий момент данный вывод следует рассматривать лишь как констатацию факта. Для того, чтобы предлагаемый институт стал реально действующим механизмом, потребуется разработка критериев относимости конкретных законопроектов и законодательных актов к сфере национальной безопасности, а также методики их экспертной оценки, определение заказчика и исполнителя соответствующего вида научной экспертизы (Мамонов 2019).

В целом, считаем, что предлагаемые нововведения позволят существенно усилить систему обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан в ее основных параметрах, включая ресурсное обеспечение деятельности Совета Безопасности Республики Казахстан, на который возложены функции мониторинга и оценки состояния исполнения стратегических документов государства по важнейшим направлениям развития страны; комплексного анализа и оценки государственных программ, законопроектов, а также развития ситуации в стране, мировых и региональных тенденций, прогнозирование внутренних и внешних угроз национальной безопасности, выработка предложений и определение мер по их предупреждению и нейтрализации; организации контроля за исполнением законов в сфере обеспечения национальной безопасности, обороноспособности и правопорядка, в том числе за эффективным использованием средств, направляемых на эти цели (adilet.zan.kz).

Заключение

В своих основах построение системы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан полностью соответствует современным научным концептам.

Вместе с тем, для эффективного ее функционирования в практической плоскости имеется потребность в разработке критериев и инструментов определения состояния защищенности национальных интересов применительно к достижению приоритетов и целей документов Системы государственного планирования. Для

решения данной проблемы необходимо создание единого общегосударственного механизма мониторинга, анализа, оценки и прогнозирования угроз национальной безопасности, а также

введение нового вида научной экспертизы по отдельным законопроектам и законодательным актам на предмет соблюдения национальных интересов Республики Казахстан.

Литература

- Демидов А.Ю. Система обеспечения национальной безопасности России // Пробелы в российском законодательстве, 2014. – № 1. – С. 237-241. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://www.cyberleninka.ru/article/n/sistema-obespecheniya-natsionalnoi-bezopasnosti-rossii-teoriya-i-praktika-pravovogo-regulirovaniya> (23.08.2020)
- Дуйсен Г.М., Айтжанова Д.А., Джалилов З.Г. Обеспечение безопасности в формате внешней политики Казахстана: угрозы, вызовы и приоритеты. – Алматы: Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова КН МОН РК, 2019. – 92 с.
- Закон Республика Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: adilet.zan.kz/rus/doc/Z1200000527 (15.08.2020).
- Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года «О Совете Безопасности Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: adilet.zan.kz/rus/doc/Z180000178 (15.08.2020).
- Кардашова И.Б. МВД России в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: дисс. ... докт. юрид. наук. – М., 2006. – С.13
- Кикоть-Глухощедова Т.В. Анализ понятий «система национальной безопасности» и «система обеспечения национальной безопасности» // Вестник Волгоградской Академии МВД №2. – Волгоград, 2015. – С. 178-184.
- Мозговые центры Казахстана. // Central Asian Analytical Network CAAN, 2019. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://caa-network.org/archives/19807> (19.08.2020).
- Национальная безопасность Республики Беларусь: современное состояние и перспективы / научные редакторы М.В. Мяснико维奇, П.Г. Никитенко, В.В. Пузииков. Институт национальной безопасности Республики Беларусь, Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2003. – 562 с.
- Национальная безопасность Республики Казахстан. Учебное пособие / под ред. Р.А. Нуртазиной – Алматы: Издательство «Бастау», 2014. – 352 с.
- Нурпеисов Д.К. Теоретико-правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2009. – 42 с.
- Общая теория национальной безопасности: Учебник / Под общ. ред. А.А. Прохожева. – Изд. 2-е, перер. и доп. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 344 с.
- Опалев А.В., Пирумов В.С. Национальная безопасность. – М.: Оружие и технологии, 2010. – 232 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://www.grandars.ru/student/nac-ekonomika/ugrozy-bezopasnosti.html> (17.08.2020).
- Поздняков А.И. Концептуальные основы национальной безопасности России: лекция. // Электронное научное издание «Альманах Пространство и Время», 2013. – №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-teorii-natsionalnoi-bezopasnosti-kurs-lektsiy-lektsiya-1-kontseptualnye-osnovy-natsionalnoy-bezopasnosti-rossii> (22.08.2020).
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан» // Информационно-правовая система «Әділет». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: adilet.zan.kz/rus/doc/ (12.08.2020).
- Северцев Н.А., Бецков А.В. Системный анализ теории безопасности. – М: Издательство МГУ «ТИЕС», 2009. – 452 с.
- Смагулов К.Е., Кучинская Ю.В. Государственная политика в сфере обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан (1991–2011 гг.) // Монография. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2016. – 260 с.
- Bearne S., Olikier O., O'Brien K.A., Rathmell A. National Security Decision-Making Structures and Security Sector Reform. Published 2005 by the RAND Corporation, 2005. – 41 p.
- Mamonov V., Salimgerey A., Bazarov Y., Nurtileu M. Scientific Investigation of Laws of Kazakhstan for Compliance with National Interests. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Fall 2019, Volume X, Issue 5(43), 2019. – 1493-1498 p.
- Sarkesian C. Sam, Williams J. A., Cimbala J. Stephen. US National Security: Policymakers, Processes & Politics (FOURTH EDITION). – Lynne Rienner Publishers, 2008. – 334 p.
- Sharon Caudle & Stephan De Spiegeleire. A New Generation of National Security Strategies: Early Findings from the Netherlands and the United Kingdom. // Journal of Homeland Security and Emergency Management – The Berkeley Electronic Press, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://www.researchgate.net/publication/52007388_A_New_Generation_of_National_Security_Strategies_Early_Findings_from_the_Netherlands_and_the_United_Kingdom (05.08.2020).
- Yergaziev B., Bazarov Y., Amanov Z., Mamonov V., Smailova U. Methodology for Information Base Preparation for Development of Preventive Measures and Threat to National Security Manageability. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Winter 2019, Volume X, Issue 8(36), 2019. – 2574-2582 p.

References

- Bearne S., O'liker O., O'Brien K.A., Rathmell A. (2005). National Security Decision-Making Structures and Security Sector Reform. Published 2005 by the RAND Corporation. – 41 p.
- Demidov A.Y. (2014). Sistema obespecheniya natsionalnoy bezopasnosti Rossii [The system of maintenance of national security of the Russia]. Probely v rossiiskom zakonodatelstve [Gaps in Russian legislation]. URL:<https://www.cyberleninka.ru/article/n/sistema-obespecheniya-natsionalnoi-bezopasnosti-rossii-teoriya-i-prakrika-pravovogo-regulirovaniya> (23.08.2020)
- Duisen G.M., Aitzhanova D.A., Dzhaililov Z.G. (2019). Obespechenie natsionalnoy bezopasnosti v formate vneshnei politiki Kazakhstana: ugrozy, vyzovy i priority [Ensuring national security in the format of Kazakhstan's foreign policy: threats, challenges and priorities]. Almaty: Institut vostokovedeniya im. R.B. Suleimenova KN MON RK, 92p.
- Kardashova I.B. (2006). MVD Rossii v sisteme obespecheniya natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii: diss...dokt. yurid.nauk [MIA of Russia in the system of ensuring national security of the Russian Federation: dissertation for the degree of doctor of juridical sciences]. Moskva. – 13 p.
- Kikot-Glukhodedova T.V. (2015) Analiz ponyatiya 'sistema natsionalnoi bezopasnosti' [Analysis of the concept of 'system of national security'] // Vestnik Volgogradskoi Akademii MVD №2. Volgograd, 178-184 p.
- Mamonov V., Salimgerey A., Bazarov Y., Nurtileu M. (2019). Scientific Investigation of Laws of Kazakhstan for Compliance with National Interests. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Fall 2019, Volume X, Issue 5(43). – 1493-1498 p.
- Mozgovye tsentry Kazakhstana [Think tanks of Kazakhstan]. (2019). Central Asian Analytical Network CAAN. URL: <http://caa-network.org/archives/19807> (19.08.2020).
- Natsional'naya bezopasnost' Respubliki Belarus: sovremennoe sostoyanie i perspektivy [National Security of the Republic of Belarus: current situation and prospects]. (2003). / nauchnye redaktori M.V. Myasnikov, P.G. Nikitenko, V.V. Puzikov, Institut ekonomiki NAN Belarusi [scientific edit. M.V. Myasnikov, P.G. Nikitenko, V.V. Puzikov, Institute of Economics of the NAS of Belarus]. Minsk:Pravo i ekonomika, 562 p.
- Natsional'naya bezopasnost' Respubliki Kazakhstan [National Security of the Republic of Kazakhstan]. (2014). Uchebnoie posobie. pod red. R.A. Nurtazinoy. Almaty: Bastau, 352 p.
- Nurpeisov D.K. (2009) Teoretiko-pravovye problemy obespecheniya natsionalnoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [Theoretical and legal problems of maintenance of national security of the Republic of Kazakhstan]. Avtoreferat diss doctor uridicheskikh nauk [Abstract of the dissertation for the degree of doctor of juridical sciences]. KazNU im al'-Farabi. Almaty, 42 p.
- Obshaya teoriya natsionalnoi bezopasnosti: uchebnik [General theory of national security: textbook]. (2005). / Pod obsh. red. A.A. Prokhozheva. – Izd. 2, perer. i dop [edit. by A.A. Prokhozhev – 2nd edition, revised and supplemented]. M: Izd-vo RAGS, 344 p.
- Opalev A.V., Pirumov V.S. (2010) Natsionalnaya bezopasnost' [National security]. Oruzhie i tehnologii [Arms and Technologies], Moscow, 232 p. URL: <https://www.grandars.ru/student/nac-ekonomika/ugrozy-bezopasnosti.html> (accessed 30.08.2020).
- Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 yanvarya 2017 goda № 790 'Ob utverzhdenii Sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazakhstan' [On approval of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan] // Informatsionn-pravovaya sistema 'Adilet'. URL: adilet.zan.kz/rus/dock/ (12.08.2020).
- Pozdnyakov A.I. (2013). Kotseptualnie osnovy natsionalnoi bezopasnosti Rossii: lektsiya [Conceptual foundations of the national security of Russia: lecture]. Elektronnoe nauchnoe izdanie 'Almanakh Prostranstvo i Vremya'. №1. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-teorii-natsionalnoi-bezopasnosti-kurs-lektsiy-lektsiya-1-kontseptualnye-osnovy-natsionalnoy-bezopasnosti-rossii> (22.08.2020).
- Sarkesian C. Sam, Williams J. A., Cimbala J. Stephen. (2008). US National Security: Policymakers, Processes & Politics (FOURTH EDITION). – Lynne Rienner Publishers, 334 p.
- Severtsev N.A., Betskov A.V. (2009). Sistemnyi analiz teorii bezopasnosti [System analysis of theory of security]. M.:Izdaelstvo MGU 'TIES', 452 p.
- Смагулов К.Е., Кучинская Ю.В. Государственная политика в сфере обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан (1991–2011 гг.)// Монография. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2016. – 260 с.
- Smagulov K.Y., Kuchinskaya Y.V. (2016). Gosudarstvennaya politika v sfere obespecheniya natsionalnoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan (1991-2011 gg.) [State policy in field of ensuring national security (1991-2011 y.)]. Monografiya [Monography]. Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 260 p.
- Sharon Caudle, Stephan De Spiegeleire. (2010). A New Generation of National Security Strategies: Early Findings from the Netherlands and the United Kingdom. – Journal of Homeland Security and Emergency Management. URL:https://www.researchgate.net/publication/52007388_A_New_Generation_of_National_Security_Strategies_Early_Findings_from_the_Netherlands_and_the_United_Kinkdom (05.08.2020).
- Yergaziev B., Bazarov Y., Amanov Z., Mamonov V., Smailova U. (2019). Methodology for Information Base Preparation for Development of Preventive Measures and Threat to National Security Manageability. // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Winter 2019, Volume X, Issue 8(36). – 2574-2582 p.
- Zakon Respubliki Kazakhstan ot 5 iulya 2018 goda 'O Sovete natsionalnoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan' [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2018 'On the National Security Council of the Republic of Kazakhstan']. URL: adilet.zan.kz/rus/dock/Z180000178 (15.08.2020).
- Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 yanvarya 2012 goda №527-IV 'O natsional'noy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan' [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012, No. 527-IV 'On the National Security of the Republic of Kazakhstan']. URL: adilet.zan.kz/rus/dock/Z1200000527 (15.08.2020).

Н.Ж. Апахаев¹, А.Б. Умаров^{2*}

¹Университет «Кайнар», Казахстан, г. Алматы

²Академия правосудия Республики Казахстан, Казахстан, г. Нур-Султан

*e-mail: Aman_umarov@mail.ru

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ОТДЕЛЬНОЙ КАТЕГОРИИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, ПОСЯГАЮЩИХ НА ПРАВА ЛИЧНОСТИ, ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена анализу отдельной категории административных правонарушений, посягающих на права личности по законодательству Республики Казахстан, по которым постановление о возбуждении дела выносится прокурором.

Авторами в статье рассмотрены нормы действующего законодательства Республики Казахстан, регулирующие правовые отношения касательно прав и свобод личности гражданина, что, согласно Кодексу об административных правонарушениях Республики Казахстан, административным правонарушениям, посягающим на права личности, посвящена глава 10. Однако согласно статье 805 КоАП РК «Прокурор выносит постановление о возбуждении дел об административных правонарушениях, предусмотренных статьями 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 82-1, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100...».

Авторами статьи характеристике подвергнуты два состава административных правонарушений, предусмотренных статьями 74 и 76 Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан.

Так, статьей 74 Кодекса об административных правонарушениях предусмотрена ответственность должностных лиц за совершение незаконных действий (бездействий), препятствующих получению лицом гражданства Республики Казахстан. Статья же 76 Кодекса об административных правонарушениях предусматривает ответственность за «действие (бездействие) должностных лиц, ограничивающее право физических лиц на свободу передвижения и выбора места жительства».

Ключевые слова: государство, право, личность, административное право, правонарушение.

N. Zh. Apachaev¹, A. B. Umarov^{2*}

¹University "Kainar", Kazakhstan, Almaty

²Academy of justice of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Nur-Sultan

*e-mail: Aman_umarov@mail.ru

On the characteristics of a separate category of administrative offenses that infringe on the rights of the individual under the legislation of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the analysis of a separate category of administrative offenses that infringe on the rights of the individual under the legislation of the Republic of Kazakhstan, for which the decision to initiate a case is made by the prosecutor.

The authors of the article consider the norms of the current legislation of the Republic of Kazakhstan regulating legal relations regarding the rights and freedoms of the individual, citizen, which according to the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, Chapter 10 is devoted to administrative offenses that infringe on the rights of the individual. However, according to Article 805 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, "The Prosecutor makes a decision on the initiation of cases of administrative offenses provided for in Articles 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 82-1, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100...".

The authors of the article characterize two elements of administrative offenses provided for in Articles 74 and 76 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan.

Thus, Article 74 of the Code of Administrative Offences provides for the responsibility of officials for committing illegal actions (omissions) that prevent a person from obtaining citizenship of the Republic of Kazakhstan. Article 76 of the Code of Administrative Offences provides for liability for «the action (inaction) of officials that restricts the right of individuals to freedom of movement and choice of place of residence».

Key words: state, law, personality, administrative law, offense.

Н.Ж. Апахаев¹, А.Б. Умаров^{2*}

¹«Қайнар» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасы Сот төрелігі академиясы, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

*e-mail: Aman_umarov@mail.ru

Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша жеке адамның құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың жекелеген санатына сипаттама

Мақала іс қозғау туралы қаулыны прокурор шығаратын Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша жеке тұлғаның құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың жекелеген санатын талдауға арналған.

Авторлар мақалада жеке адамның, азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қатысты құқықтық қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормаларын қарастырды, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сәйкес, жеке адамның құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтарға 10-шы тарау арналған. Алайда ҚР ӘҚБтК-нің 805-бабына сәйкес «прокурор баптарда көзделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы қаулы шығарады 74, 75 76, 77, 78, 79, 81, 82, 82-1, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100...».

Мақала авторлары Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 74 және 76-баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтардың екі құрамын сипаттады.

Мәселен, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекстің 74-бабында лауазымды адамдардың адамның Қазақстан Республикасының азаматтығын алуына кедергі келтіретін заңсыз іс-әрекеттер (әрекетсіздік) жасағаны үшін жауапкершілігі көзделген. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 76-бабында «лауазымды адамдардың еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жер таңдау құқығын шектейтін әрекеті (әрекетсіздігі) үшін» жауапкершілік көзделген. (156)

Түйін сөздер: мемлекет, құқық, жеке тұлға, әкімшілік құқық, құқық бұзушылық.

Введение

Частная жизнь – право человека, признанное во Всеобщей декларации прав человека ООН, Международном пакте о гражданских и политических правах, а также во многих других международных и региональных соглашениях. Личная жизнь составляет основу человеческой совести и других источников, таких как свобода собраний, свобода совести, свобода объединений и свобода слова. Частная жизнь признается в современном мире одним из важнейших прав человека.

В конституциях ряда стран мира признается право на личную жизнь. Как минимум эти конституционные нормы содержат право на неприкосновенность жилища и тайну переписки. В некоторых новых конституциях также предусмотрено ограничение права на доступ к персональным данным.

В статье 17 Международного пакта о гражданских и политических правах, ратифицированного Республикой Казахстан, закреплено, что «каждое лицо должно быть защищено от самовольного, или незаконного вмешательства других в личную и семейную жизнь, произвольного или незаконного произвола, посягательства на жилище, тайну переписки, подрыва чести и достоинства».

Право на неприкосновенность частной жизни является одним из основных личных прав человека, закрепленных Конституцией Республики Казахстан. От того, насколько эффективными будут конституционные гарантии реализации этих личных прав, в том числе права на неприкосновенность частной жизни, во многом зависит такой обязательный признак демократического общества, как личная свобода каждого человека.

Провозглашая жизнь, права и свободы человека высшей ценностью государства, Конституция закрепляет главный принцип правового государства – демократический идеал добра. В современном демократическом государстве права человека признаются важной ценностью нематериального характера.

Что такое личная жизнь? Ни в одном нормативном правовом акте законодатель не дает полного и точного понимания таких понятий, как личная жизнь, семейная тайна, личная тайна. Однако на практике такие особо неопределенные условия объекта преступного посягательства могут способствовать насильственным толкованиям, иррациональным ограничениям либо расширению его смысла, что неприемлемо для уголовно-правового регулирования. В этом случае особое внимание необходимо уделить мерам

совершенствования действующего законодательства, восполняющим пробелы в правовом регулировании вопросов уголовно-правовой защиты частной жизни граждан, и формированию единого перечня терминов, применяемых к понятию «неприкосновенность частной жизни граждан» в рамках гармонизации законодательства, которое будет иметь место в качестве вспомогательной части этих мер. Обращаясь к таким рассуждениям, мы считаем, что необходимо решить вышеупомянутую проблему.

Основная часть

Существует мнение, что, относя понятие права на неприкосновенность частной жизни чаще к социологической науке, чем к науке права, законодательно закрепленная защита частной жизни не меняет категорию частной жизни на правовую (Красавчикова 1983: 49). На самом деле, право на частную собственность легче отнести к числу производных прав по сравнению с другими правами, и к тому же можно отнести осуществление их защиты. Дело в том, что на практике нарушение права на неприкосновенность частной жизни считается нарушением каких-либо конкретных прав, то есть личной переписки, личной и семейной тайны и т.д. Таким образом, нарушение пределов частной жизни считается нарушением каких-либо конкретных прав и свобод индивидуумов. Однако нарушение права граждан на неприкосновенность частной жизни – это не нарушение прав, определяемых самим физическим лицом или принадлежащих ему с момента рождения, а ущемление каких-либо прав и свобод, гарантированных Конституцией. К примеру, в республиканском строительстве право на престол по наследству не гарантируется законами Республики.

То есть права и свободы, определяющие пределы личной жизни гражданина, должны учитывать не только личные ценности, но, прежде всего, социальные, иначе говоря, не будет необходимости в реальном социуме в виде государства, который будет выражаться в их определении и защите. Таким образом, гораздо более важными с точки зрения личности являются личная неприкосновенность, право на защиту от добровольных посягательств на личную и семейную жизнь, презумпция невиновности и иные естественные права человека. Не допускается ущемление этих прав со стороны государства, его органов или должностных лиц, за исключением случаев, предусмотренных законом. Таким

образом, в части 2 статьи 12 Конституции Республики Казахстан сказано: «права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, они признаются абсолютными, их никто не может отличить, содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов определяются исходя из этого», – частью 1 статьи 39 названного Закона определено, что «права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законом и только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения».

Отсюда следует, что пределы личной жизни человека как гражданина, находящегося в компетенции конкретного государства, составляют основу взаимоотношений гражданина и иного гражданина, гражданина и государства. А границы индивидуальной жизни конкретного индивидуума закладывают основу отношений между индивидом и иным индивидом, индивидом и социумом как общностью индивидов в целом. Потому что понятие «личная жизнь» охватывает широкий спектр общечеловеческих ценностей, определяемых определенными аспектами жизнедеятельности человека. Отсюда следует, что понятие «личная жизнь» в биологическом смысле более идентично понятию быт, нежели чем понятие «жизнь». В связи с этим категория частной жизни, являясь широко осмысленным понятием, включает в себя множество иных прав и свобод. Поэтому на практике очень сложно дать конкретное понятие рассматриваемого права и определить его пределы. В данном случае для определения смысла понятия «личная жизнь» необходимо рассмотреть особенности социально значимого и непосредственно связанного с ним быта индивида. В Конституции Республики Казахстан, принятой в 1995 году, в первую очередь представлены гражданские (личные) права и свободы, во вторую – политические, а затем – экономические, социальные и культурные права и свободы.

Согласно КоАП РК административным правонарушением, посягающим на права личности посвящена глава 10 (ст.ст. 73 – 100). Однако согласно статье 805 КоАП РК «Прокурор выносит постановление о возбуждении дел об административных правонарушениях, предусмотренных статьями 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 82-1, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100...».

Таким образом, прокурор возбуждает производство не по всем административным делам,

посягающим на права личности, а по отдельным статьям. К ним относятся: воспрепятствование получению гражданства Республики Казахстан (ст. 74), ограничение права свободного передвижения и выбора места жительства (ст. 76), воспрепятствование законной деятельности общественных объединений, благотворительных организаций (ст. 77), отказ в предоставлении физическому лицу информации (ст. 78), нарушение законодательства Республики Казахстан о персональных данных и их защите (ст. 79), нарушение медицинским работником правил выдачи листа или справки о временной нетрудоспособности (ст. 81), нарушение медицинским работником правил реализации лекарственных средств и требований по выписыванию рецептов, установленных законодательством Республики Казахстан (ст. 82), нарушение законодательства Республики Казахстан о минимальных социальных стандартах и их гарантиях (ст. 82-1), нарушение правил обеспечения безопасности и охраны труда (ст. 93), нарушение требований законодательства по проведению аттестации производственных объектов по условиям труда (ст. 94), необеспечение расследования несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью (ст. 95), сокрытие факта несчастного случая, связанного с трудовой деятельностью (ст. 96), нарушение требований законодательства по заключению коллективного договора, соглашения (ст. 97), нарушение законодательства Республики Казахстан о занятости населения (ст. 98), нарушение законодательства Республики Казахстан о государственной службе (ст. 99), обращение во вред физическому или юридическому лицу поданной им жалобы (ст. 100).

Права и свободы человека являются высшей ценностью, приобретаемой при рождении. С момента рождения человек имеет право на жизнь, на гражданство, на имя и т.д. Отдельные виды прав приобретаются по достижении определенного возраста. Можно сказать, что права человека – это мера возможного поведения.

Права человека следует понимать, как определенные социальные возможности, установленные законодательным путем и являющиеся неотъемлемой составной частью правового статуса личности, обеспеченные соответствующими юридическими гарантиями и процедурами их реализации (Поляков 2011а: 83). По мнению известного ученого-юриста Явича Л.С., «права человека – это социальный феномен, отражающий важные черты, свойства, качества человеческой личности, обусловленные данной

степенью исторического развития общества» (Явич 1985: 82).

Во исполнение Послания Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана, разработан Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 292-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности».

Указанные изменения Закона введены в действие с 15 января 2020 года и, в первую очередь, направлены на исключение отдельных категорий административных правонарушений, ввиду имеющейся возможности рассмотрения регулируемых ими отношений в дисциплинарном либо гражданско-правовом порядке.

В связи с данным фактом, в главе 10 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях правонарушения, посягающие на права личности, а именно 2 состава правонарушений, рассматриваемых судами, были переданы на рассмотрение в уполномоченные органы, в том числе и статья 75 «Отказ должностного лица в принятии документов, обращений физических и юридических лиц, а также не рассмотрение их по существу, мотивированные незнанием языка».

Если же говорить о характеристике административных правонарушений, посягающих на права личности по законодательству Республики Казахстан, по которым постановление о возбуждении дела выносится прокурором, то хотелось бы уделить внимание составам административных правонарушений, предусмотренных статьями 74 и 76 КоАП РК.

Так, статьей 74 Кодекса об административных правонарушениях предусмотрена ответственность в виде штрафа в размере пятнадцати месячных расчетных показателей со стороны должностных лиц за совершение незаконных действий (бездействий), препятствующих получению лицом гражданства Республики Казахстан (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>).

Правоприменительная практика свидетельствует о том, что многие люди сталкиваются с тем, что у них возникают проблемы с процессом оформления гражданства.

Под действием либо бездействием должностных лиц, препятствующих получению лицом гражданства, можно воспринять, к примеру,

запрос документов, в которых нет необходимости; отказ в получении документов на оформление гражданства и, вообще, любые действия, которые мешают лицу реализовать свои законные права.

Согласно статье 10 Конституции Республики Казахстан «гражданство Республики Казахстан приобретается и прекращается в соответствии с законом, является единым и равным независимо от оснований его приобретения» (http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_).

В соответствии со статьей 1 Закона Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года 1017-ХІІ «О гражданстве Республики Казахстан» под гражданством понимается «устойчивая политико-правовая связь лица с государством, выражающая совокупность их взаимных прав и обязанностей». В настоящее время в науке конституционного права не выработана единая позиция по поводу содержания понятия гражданства. Однако следует отметить, что имеются устоявшиеся в юридической науке три основных смысловых значения термина «гражданство»: а) гражданство как политико-правовое явление, определяющее особый характер взаимоотношений человека и политико-социального образования – государства; б) гражданство как одно из основных субъективных прав человека (каждый человек имеет право на гражданство, т.е. предусмотренная законом возможность лица находиться в обозначенных выше взаимоотношениях с государством или прекратить их; в) гражданство как конституционно-правовой институт (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml).

Только посредством гражданства возникает прочная и устойчивая в пространстве и времени правовая связь между государством и отдельным лицом, дающая лицу и государству право на полное использование всех преимуществ, вытекающих из их взаимных прав и обязанностей. Только на основе гражданства определенного государства отдельное лицо может воспользоваться максимальным объемом прав, гарантируемых этим гражданством как внутри государства, так и в международном общении (Давудова 2012).

Основаниями приобретения гражданства в Республике Казахстан являются: рождение на территории Республики Казахстан; прием в гражданство Республики Казахстан; наличие межгосударственных договоров Республики Казахстан; иные основания, предусмотренные настоящим Законом (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_).

В гражданство Республики Казахстан могут быть приняты:

- лица, постоянно проживающие на территории Республики Казахстан на законных основаниях не менее пяти лет либо состоящие в браке с гражданами Республики Казахстан не менее трех лет.

- граждане бывших союзных республик, прибывшие с целью постоянного проживания в Республику Казахстан, имеющие одного из близких родственников – граждан Республики Казахстан: ребенка (в том числе усыновленного), супруга (супругу), одного из родителей (усыновителей), сестру, брата, деда или бабушку, независимо от срока их проживания в Республике Казахстан.

Вопросы гражданства военнослужащих, состоящих на воинской службе и дислоцированных на территории Республики Казахстан, определяются межгосударственными договорами Республики Казахстан (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_).

В гражданство Республики Казахстан в упрощенном (регистрационном) порядке могут быть приняты:

- оралманы, постоянно проживающие на территории Республики Казахстан на законных основаниях, независимо от срока проживания;

- реабилитированные жертвы массовых политических репрессий, а также их потомки, лишенные или утратившие гражданство без их свободного волеизъявления, постоянно проживающие на территории Республики Казахстан на законных основаниях, независимо от срока проживания;

- этнические казахи, обучающиеся в высших учебных заведениях Республики Казахстан (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_).

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг., утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г., подчеркивается, что в процессе дальнейшего воплощения в стране принципов правового государства важно, с одной стороны, добиваться максимально возможной гарантированности осуществления конституционных прав и свобод человека и гражданина, а с другой – безусловного и исчерпывающего выполнения конституционных обязанностей всеми государственными органами, должностными лицами, гражданами и организациями (Казахстанская правда 2009).

Анализ зарубежного законодательства, регулирующего вопросы гражданства, позволяет сформулировать основные принципы:

1 Единство гражданства. Данный принцип более характерен для унитарных государств. В государствах же с федеративной формой государственного устройства лицо, как правило, считается гражданином союза и одновременно субъекта федерации.

2 Равенство гражданства.

3 Доступность и свободный характер гражданства. Данный принцип выражается в том, что:

- каждый человек имеет право на гражданство;
- простота приобретения гражданства;
- право гражданина на изменение гражданства;
- наличие запрета на лишение гражданства;
- тенденция на сокращение лиц без гражданства.

4 Неотъемлемость гражданства. Данный принцип проявляется, во-первых, в том, что граждане определенного государства, проживающие за границей, не могут быть лишены гражданства. Во-вторых, граждане конкретного государства не могут быть подвергнуты высылке.

5 Приоритет норм международного законодательства над национальным законодательством по вопросам гражданства.

Согласно статье 76 Кодекса об административных правонарушениях ответственность наступает за «действие (бездействие) должностных лиц, ограничивающее право физических лиц на свободу передвижения и выбора места жительства (за исключением пограничных зон, запретных зон при арсеналах, базах и складах Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и воинских формирований Республики Казахстан и запретных районов при арсеналах, базах и складах Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и воинских формирований Республики Казахстан и отдельных местностей, в которых могут быть установлены ограничения Правительством Республики Казахстан), если это действие (бездействие) не содержит признаков уголовно наказуемого деяния» (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_).

Как известно, свобода передвижения является одной из фундаментальных свобод человека, тесно связанной с реализацией других, не менее важных прав и свобод человека.

Основными международными нормативно-правовыми актами, закрепляющими свободу передвижения, являются Всеобщая декларация прав человека (ст.13) (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml)

и Международный пакт о гражданских и политических правах (МПГПП) (ст.12) (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpro1.shtml). Республика Казахстан ратифицировала эти основополагающие документы в области прав человека. С момента ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах, данный документ имеет для Казахстана обязательную силу. Поскольку данный документ ратифицирован, Казахстан обязан представлять доклад в Комитет ООН по правам человека о соблюдении норм Пакта.

Принцип свободы передвижения закреплен во многих Конституциях зарубежных государств. К примеру, статья 10 Конституции Испании, согласно которой за испанцами закреплено право свободно передвигаться по территории Испании, а также право свободного въезда и выезда из страны.

Аналогичная норма закреплена в статье 16 Конституции Италии. Однако, данная статья содержит также основания для ограничения передвижения. К ним относятся: вопросы охраны здоровья и безопасности. В то же время оговаривается, что ограничительные меры не могут быть связаны с политическими факторами.

Достаточно высокой степенью свободы передвижения пользуются граждане Британии. Их право на свободу передвижения основывается на принципах общего права и может быть подвергнуто изменениям со стороны парламента.

Ограничения данного права регулируются Законом о правах человека и включают такие меры, как: установление дорожных сборов, наличие правовых требований к гражданам регистрировать смену адреса или сотрудничать с государственными органами и т.д.

Необходимо отметить, что свобода передвижения в Соединенных Штатах признана судебными органами конституционным правом. Однако защита права свободного передвижения предоставлена штатам.

Право свободного передвижения регулируется пунктом о привилегиях и иммунитетах Конституции Соединенных Штатов. Согласно данному пункту граждане конкретного штата имеют право на все привилегии и иммунитеты граждан в нескольких штатах. В соответствии с законодательством США незаконным является въезд или выезд из Соединенных Штатов без действующего паспорта.

Раздел 21 главы 2 Конституции Южной Африки также содержит норму, закрепляющую

право граждан на свободу передвижения. Однако, безусловно, закрепляется свобода передвижения граждан при выезде из страны. При въезде в страну и пребывания в стране нормы Конституции устанавливают ограничения.

Если говорить об африканских странах, то здесь в законодательстве разных стран имеются различия. Однако ряд международных соглашений, регулирующих свободу передвижения граждан, распространяются на большинство стран африканского континента.

Так, статья 12 Африканской хартии прав человека и народов содержит нормы, регулирующие порядок передвижения и проживания граждан в рамках африканского континента. К ним относятся:

- право граждан на свободу передвижения и проживания в пределах государства. Однако данное правило содержит одно условие. Это – соблюдение закона.

- право человека на выезд из страны и въезд в нее. Данное право может быть ограничено по некоторым основаниям. К ним относятся: защита национальной безопасности, охрана правопорядка, забота о здоровье и нравственности населения.

- право человека на убежище в других странах в случае преследования.

- высылка иностранных граждан из страны возможна лишь на основании законного решения.

Статья 27 Конституции Российской Федерации содержит норму, закрепляющую право граждан на свободное передвижение и проживание. Вместе с тем, предусмотрены и ограничительные меры. К примеру, передвижение и поселение в закрытых городах и приграничных районах возможно только на основании специального разрешения. Так же введены ограничения на определенных территориях вблизи международной границы России, в аварийных или карантинных зонах.

Кроме того, ограничения вводятся для лиц, заключенных под стражу, по постановлению судебного пристава, ареста, подписки о невыезде на время расследования уголовного дела и др., то есть в интересах правосудия, а также в случае несения гражданином воинской повинности.

К основаниям по ограничению права граждан на выезд из России относятся:

- наличие доступа к секретным документам во время работы на государство или в вооруженных силах, во время предоставления доступа и до 5 лет после этого.

- заключение под стражу, распоряжение судебного пристава, подписка о невыезде и другие меры, совершаемые в интересах правосудия.

- призыв в армию.

Есетова С.К., Имангазиев М.М. отмечают, что «право свободного передвижения принадлежит к числу тех прав, которыми особенно дорожит человек. Оно представляет собою наиболее простое и наиболее рельефное проявление личной свободы – священного права каждого человека свободно распоряжаться своей личностью. Оно лежит в основе индивидуальной человеческой деятельности, без него эта последняя немислима. Но, в то же время, оно является одним из главных условий устойчивости общественного и государственного порядка. Основные черты современного общества – глобализация мирового пространства и чрезвычайно высокая скорость технического прогресса, что обуславливает появление все новых нюансов миграционного права. Так, появляются новые правовые условия, регулирующие свободное передвижение, меняются границы и отношения между государствами, появляются новые институты: реэмиграция, репатриация и т.д.» (Есетова 2010).

Заключение

Права человека постоянно развиваются, повторяя как внутренние, так и международные законы. При возникновении новых прав и свобод осуществляется поиск эффективных средств и способов защиты прав и свобод человека. Стремясь построить демократическое и правовое государство, Республика Казахстан уделяет особое внимание вопросам прав человека и ценит человека как национальную ценность.

Признание прав и свобод человека означает закрепление всего комплекса неотъемлемых прав и свобод, предусмотренных Конституцией государства общепризнанными нормами международного права, а также вытекающих из естественных прав. Соблюдение прав и свобод человека требует от государственных органов, их должностных лиц воздерживаться от любых действий, нарушающих или ущемляющих права и свободы человека и гражданина, а также создавать все условия для их осуществления лицами. Защита прав и свобод человека включает в себя деятельность государственных органов по восстановлению нарушенных прав и свобод или предупреждению таких нарушений, а также направлена на создание соответствующих правовых гарантий такой защиты.

Мораль конституционного строя предполагает превосходство человека над государством, то есть человек создан не для государства, а для государства. Конституция Республики Казахстан принципиально отличается от конституций, ранее устанавливавших государство и его интересы выше прав человека. Как закреплено в действующем законе: «в Республике Казахстан права и свободы человека признаются и гарантируются в соответствии с Конституцией. Права и свободы человека прописаны для каждого от рождения, они признаются абсолютными, никто не может их различать, и содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов определяются в этой связи.»

В связи с возрождением государств, появлением институтов, гарантирующих права и свободы человека и гражданина, конституционный институт человека и гражданина постоянно претерпевает изменения. Такая активизация требует необходимости совершенствования механизма защиты прав и свобод человека и гражданина.

Подводя итог вопросам, связанным с правами и свободами человека, мы видим, что Республика Казахстан придает ей особое значение и оценивает ее как важную и ценную проблему. Об этом свидетельствует тот факт, что за короткий период времени страна перешла к демократии, заложила права и свободы граждан на основе конституционного строя, сформировала внутреннюю и внешнюю политику. Подводя итоги вопросов, касающихся прав и свобод человека, мы видим, что и Республика Казахстан придает ей особое значение и оценивает ее как важную и ценную проблему. Об этом свидетельствует тот факт, что за короткое время страна сделала явный поворот к демократии, заложила права и свободы гражданина в основу конституционного строя, сформировала внутреннюю и внешнюю политику. В настоящее время весьма актуальной продолжает оставаться проблема минимизации ограничений свободы передвижения и свободы выбора места жительства.

В соответствии со статьей 77 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях предусмотрена ответственность за

«воспрепятствование законной деятельности общественных объединений, а также благотворительных организаций должностным лицом с использованием служебного положения, а равно вмешательство в законную деятельность этих объединений, совершенное должностным лицом с использованием своего служебного положения, повлекшее нарушение их прав и законных интересов» (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000235>).

Одним из важнейших прав человека является конституционное право человека и гражданина на свободу объединений. Данное право находится под защитой государства.

Согласно статье 2 Закона Республики Казахстан от 31 мая 1996 г. №3 «Об общественных объединениях», к общественным объединениям относятся политические партии, профессиональные союзы и другие объединения граждан (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005615).

К признакам общественных объединений относятся:

- добровольность;
- наличие общих целей;
- осуществление деятельности на основе законодательства.

Государство является гарантом обеспечения соблюдения прав и законных интересов общественных объединений.

Под благотворительной организацией, согласно Закону Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 402-V ЗРК «О благотворительности», понимается «некоммерческая организация, созданная для осуществления благотворительности в соответствии с настоящим Законом, законами Республики Казахстан, международными договорами Республики Казахстан» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32932361).

Согласно законодательству Республики Казахстан цель благотворительности заключается в формировании в обществе духовно-нравственных ценностей.

Государство является гарантом защиты прав и законных интересов субъектов благотворительности и пользователей.

Литература

- Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Права человека: Сборник международных договоров. – М., 1989 // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
- Давудова, Д. К. Актуальные проблемы института гражданства в Российской Федерации // Актуальные вопросы юридических наук : материалы Первой Международной научной конференции. – Челябинск: Два комсомольца, 2012. — С. 16-18.

Есетова С.К., Имангазиев М.М. Некоторые вопросы свободы передвижения в Республике Казахстан // Вестник КазНУ имени аль-Фараби – Серия юридическая. – 2010. – № 1(53) – С. 14-17.

Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года 1017-ХІІ «О гражданстве Республики Казахстан» //adilet.zan.kz

Закон Республики Казахстан от 31 мая 1996 г. №3 «Об общественных объединениях» //https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005615

Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 402-V ЗРК «О благотворительности» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32932361

Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V//adilet.zan.kz http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235

Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года//adilet.zan.kz http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. – М., 1983. – С. 85.

Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpro1.shtml

О Концепции правовой политики Республики Казахстан ш период с 2010 до 2020 год: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. № 858 // Казахстанская правда. – 2009. – 27 августа

Поляков С. А. Права человека // Государство и право: теория и практика: материалы Первой Международной научной конференции. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 82-85.

Явич Л.С. Сущность права. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 207 с.

References

Vseobshhaja deklaracija prav chelovek ot 10 dekabnja 1948 g. // Prava cheloveka: Sbornik mezhdunarodnyh dogovorov. — М., 1989 // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Davudova, D. K. Aktual'nye problemy instituta grazhdanstva v Rossijskoj Federacii // Aktual'nye voprosy juridicheskikh nauk: materialy Pervoj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii – Cheljabinsk: Dva komsomol'ca, 2012. — S. 16-18.

Esetova S.K., Imangaziev M.M. Nekotorye voprosy svobody peredvizhenija v Respublike Kazahstan// Vestnik KazNU imeni al'-Farabi – Serija juridicheskaja – 2010 – № 1(53) – S.14-17.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 20 dekabnja 1991 goda 1017-XII «O grazhdanstve Respubliki Kazahstan» //adilet.zan.kz

Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 maja 1996 g. №3 «Ob obshhestvennyh ob#edinenijah» //https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005615

Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 nojabnja 2015 goda № 402-V ZRK «O blagotvoritel'nosti» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32932361

Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah ot 5 ijulja 2014 goda № 235-V//adilet.zan.kz http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235

Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda//adilet.zan.kz http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Krasavchikova L. O. Lichnaja zhizn' grazhdan pod ohranoj zakona. – М., 1983. – S. 85

Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah ot 16 dekabnja 1966 goda // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpro1.shtml

O Konceptii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan sh period s 2010 do 2020 god: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 24 avgusta 2009 g. № 858 // Kazahstanskaja pravda. — 2009. — 27 avgusta

Poljakov S. A. Prava cheloveka // Gosudarstvo i pravo: teorija i praktika: materialy Pervoj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii — Cheljabinsk: Dva komsomol'ca, 2011. — S. 82-85.

Javich L.S. Sushhnost' prava – L.: Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1985. – 207 s.

2-бөлім
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС

Section 3
CIVIL LAW AND PROCESS

Раздел 3
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

A.O. Surikpaeva

D.A. Kunaev Eurasian law, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: vuzkunaeva@vuzkunaeva.kz

PROBLEMS OF IMPROVING THE LEGAL MECHANISM FOR CONSUMER PROTECTION AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

This article deals with the issue of protecting the rights of consumers when purchasing goods. Every member of society, from a small to large, is a consumer of goods, works, certain or other services and often faces a violation of consumer rights, so every citizen should know about their rights as a consumer and be able to protect themselves. This question is relevant. In his address to the people of Kazakhstan, published on October 5, 2018, the president of the Republic of Kazakhstan noted that the health of the nation is the main priority of the state. Almost every person is a consumer of goods, works and services throughout his life; he acts as a participant in the legal relations that have developed in the consumer market. At the same time, consumer rights are often violated. The consistent formation and further development of the foundations of civilized legal regulation of relations with the participation of consumers, which was supposed to be in the period of formation of market relations, the foundation of which appeared, made it possible to balance the interests of consumers in a timely manner with the interests of business and obtain a comprehensive basis of legal norms, proved its effectiveness and viability. In an unstable market economy, manufacturers often impose favorable conditions on consumers only for the purchase of goods and services.

Key words: consumer, consumer rights, consumer protection, competition, safe goods.

A.O. Сюрикпаева

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: vuzkunaeva@vuzkunaeva.kz

Тұтынушыларды қорғаудың құқықтық тетігін жетілдіру мәселелері және даму болашағы

Бұл мақалада тауарды сатып алу кезінде тұтынушының құқықтарын қорғау мәселесі қарастырылады. Қоғамның әрбір мүшесі аздан үлкенге дейін тауардың, жұмыстың, сол немесе басқа қызметтердің тұтынушысы болып табылады және жиі тұтынушылық құқықтардың бұзылуына тап болады, сондықтан әрбір азамат өз құқықтары туралы тұтынушы ретінде білуі және өзін қорғай білуі тиіс. Бұл мәселе өзекті болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті 2018 жылғы 5 қазанда жарияланған Қазақстан халқына Жолдауында Ұлт денсаулығы – мемлекеттің басты басымдығы екенін атап өтті. Іс жүзінде әр адам өмір бойы тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді тұтынушы; тұтыну нарығында қалыптасқан құқықтық қатынастардың қатысушысы ретінде әрекет етеді. Сонымен бірге тұтынушылардың құқықтары жиі бұзылады. Іргетасы пайда болған нарықтық қатынастарды қалыптастыру кезеңінде болжанған тұтынушылардың қатысуымен қатынастарды өркениетті құқықтық реттеудің негіздерін дәйекті түрде қалыптастыру және одан әрі дамыту тұтынушылардың мүдделерін бизнес мүдделерімен уақтылы теңдестіруге және құқықтық нормалардың кешенді негізін алуға мүмкіндік берді, өзінің тиімділігі мен өміршеңдігін дәлелдеді. Тұрақсыз нарықтық экономика жағдайында өндірушілер көбінесе тұтынушыларға тек тауарлар мен қызметтерді сатып алудың қолайлы шарттарын қояды.

Түйін сөздер: тұтынушы, тұтынушының құқықтары, тұтынушының құқықтарын қорғау, бәсекелестік, қауіпсіз тауар.

A.O. Сюрикпаева

Евразийская юридическая академия им. Д. А. Кунеева, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: vuzkunaeva@vuzkunaeva.kz

Проблемы совершенствования правового механизма защиты потребителей и перспективы развития

В данной статье рассматривается вопрос защиты прав потребителя при покупке товара. Каждый член общества от мала до велика является потребителем товара, работы, тех или иных услуг и часто сталкивается с нарушением потребительских прав, поэтому каждый гражданин

должен знать о своих правах как потребитель и уметь защищаться. Этот вопрос является на сегодняшний день актуальным. Президент Республики Казахстан в Послании народу Казахстана от 5 октября 2018 года отметил, что здоровье нации – главный приоритет государства. Практически каждый человек в течение жизни выступает потребителем товаров, работ и услуг; участником правоотношений, складывающихся на потребительском рынке. При этом часто нарушаются права потребителей. Последовательное формирование и дальнейшее развитие основ цивилизованного правового регулирования отношений с участием предполагаемых потребителей в период формирования рыночных отношений, на котором возник фундамент, позволили своевременно сбалансировать интересы потребителей с интересами бизнеса и получить комплексную основу правовых норм, доказав свою эффективность и жизнеспособность. В условиях нестабильной рыночной экономики производители часто диктуют потребителям только выгодные условия покупки товаров и услуг.

Ключевые слова: потребитель, права потребителя, защита прав потребителя, конкуренция, безопасный товар.

Introduction

The Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes the right of everyone to life, to health, a right for a favorable environment; for damages caused to his health or property by ecological offence; that the goods (work, service) under normal conditions of use, storage, transportation and recycling were safe for life, health, the environment, and also did not harm property of the consumer. Everyone has the right to be have recognized as a legal entity and has the right to protect their rights and freedoms in all ways that do not contradict the law, including the necessary defense. Everyone has the right to judicial protection of his or her rights and freedoms.

In the context of the objective need for citizens to meet their own needs, which are important for their lives and health or provide a decent level of subsistence, the quality of goods and services produced is paramount to maximizing their needs.

In the market time, when the market was saturated with goods of different origins and different quality, the consumer needs to know about the product. Almost every person during his life acts as a consumer of goods, works and services; member of the legal relations developing in the consumer market. At the same time, consumer rights are often violated (Svincova 2005).

The successive formation and further development of the foundations of civilized legal regulation of relations with participation of consumers, whose Foundation was expected at the stage of formation of nascent market relations, let in a timely manner to balance consumer interests with business interests and get a complex backbone of legal rules has proven its effectiveness and viability. In an unstable market economy, producers often impose beneficial terms for consumers to purchase goods and services only.

Participants of the relations regulated by norms of the legislation on the protection of consumer rights are citizens who have the intention to order or acquire or ordering, acquiring or using goods (works, services) for personal, family, household and other needs not connected with entrepreneurial activities (consumers), on the one hand, and organization (legal entity) or individual entrepreneurs producing goods for sale to consumers (manufacturers), selling goods to consumers under the agreement sales and purchase (sellers) or performing works and providing services to consumers under a paid contract (performers), on the other hand.

In addition, there was no universal consumer education and education system, and an analysis of jurisprudence showed that the judiciary was far from fully in line with consumer protection.

In this regard, the constitutional and legal status of the consumer, characterizing its position in society and the relationship of consumer rights with other constitutional rights of citizens of the Republic of Kazakhstan, is particularly relevant.

Consumer protection issues have great theoretical and practical importance; occupy an important place in the activities of specialists of various branches of knowledge, including lawyers.

Main part

The market is an ancient means of economic management, its it has its own rich history of development. There are several definitions of the market. Market-production of goods and Commodity Exchange relations organized in accordance with the laws of operation a set of. Market-the interaction between buyers and sellers the mechanism of implementation of communication, i.e. the ratio of supply and demand “I’m sorry,” I said. The market is a framework of intra-country and interstate exchange connects consumers with product manu-

facturers. So, the market a set of goods or goods in accordance with the laws of production and use it is considered as an organized Commodity Exchange. F. Kotler in the labor market at the moment, there are and may be buyers it is said that a set of. And in the book "Economics", what is the market? uniting sellers and buyers of a product or service type the definition of a mechanism is given. The market is characterized by a high level of demand for goods and services, as well as a high level of demand for goods and services. P. Steiner, voiced by D. Pervis. They say that the market is a scene that is put here the performance is attended by a meeting of those who solve economic problems: what goods and in what quantity do millions of consumers buy more and more entrepreneurs answer questions about what and how to produce and how to sell these goods to whom the owner of the factor of production "no," she said. The market is one of the most important and effective ways of economic development designed to understand and improve efficiency at the micro and macro levels it will be the foundation, the foundation. It is based on all economic entities commodity exchange between subjects, people and society as a whole it is characterized by a set of relationships. Market exchange of economists in the field of special economic relations between the seller and the buyer the opinion that it forms a system of relations is fully confirmed. Market economic relations between the seller and the buyer the influence of price, supply and demand, competition, income and cost, i.e. application of all elements included in the concept of "market mechanism" "I don't know," he said. The market is clearly socio-economic lives by conditions. It will depend entirely on the institution of ownership. The market is at all stages of the modernization of society – production, distribution, exchange and consumption play a very important role The transition to a market economy based on freedom of entrepreneurship has led to an increase in the number of producers and performers of various services. In the current environment, the relationship between consumers and entrepreneurs must reach a new level of development characterized by the satisfaction of the population's high quality of goods, jobs and services.

Despite the fact that today Kazakhstan has a regulatory framework guaranteeing the consumer basic rights that meet international standards, the imperfection of the system of legal enforcement of consumer rights creates many problems. The practice demonstrates systematic abuses by professional market participants based on the lack of effective statutory mechanisms for consumer protection of

their rights. Throughout the history of the modern state changed the legal status of subjects of consumer relations, transformed forms of consumer protection, complicated responsibility. Therefore, a deep understanding of the full extent of the legal protection system for consumer protection is impossible without an analysis of its origin and development.

The last twenty years can be have called the time of finding a reasonable balance between the rights of consumers and sellers, manufacturers and manufacturers. During this time, many countries around the world, especially Europe, have established government bodies of special competence, which have its main task of protecting the rights of consumers. Public organizations play an important role in consumer protection, as the publicly available data show. Thus, when consumers apply directly to the authority for the protection of their rights, it is not possible to solve the problem positively in every fifth case, and when contacting public organizations – not successful outcomes ten times less (Dozorcev 2003).

To date, it is important to move away from the practice of courts lowering the amount of legal penalties for consumer claims, focusing on increasing the amount of compensation for moral harm caused, and creating conditions conducive to the availability of qualified legal aid.

The existence of the above problems is have explained, among other things, by the peculiarities of the long-established national model of legal awareness, in which the consumer did not realize the opportunity to fight for expansion and guarantee of their rights.

In today's environment, improving legal means and forms of consumer protection should become one of the priorities of the state.

Today, consumer protection is an integral part of the state's efforts to protect human rights, freedoms and citizens. The Legislature is looking for effective legal means of influencing consumer relations, as evidenced by the systematic introduction of changes and additions to existing regulations. The choice of legal means is have complicated by the fact that, on the one hand, they should protect consumers as a vulnerable category of market participants, and on the other hand should not upset a reasonable balance between the rights of consumers and their counterparts.

In addition to the very nature of consumer relations and the accompanying economic conditions, the transformation of the legal consciousness of buyers played an important role in the formation of consumer protection legislation. Emerging within

a limited framework of the consumer market, the legal consciousness of the modern consumer in the conditions of market relations was an important factor in the alignment of the economic positions of the consumer and the seller. Previously, the planned economy excluded the possibility of wide deployment of commodity-money relations, limited the consumer in its basic rights: choice, price, quality were have determined by the state. In the context of the development of market relations, consumers have realized the opportunity to advocate for the expansion and guarantee of their rights, and as a result, to increase their impact on producers and sellers. Mass production and new technologies have led to an increase in the sale of substandard goods and, as a result, have contributed to an organized consumer movement to protect their rights, which has led to a trend of formation in some states, for example, in Russia, of separate legislation aimed at protecting consumer rights (Gubina 2003: 47).

Consumer protection itself is the work of public authorities, public organizations and consumers themselves, aimed at restoring, compensating, and removing obstacles to the further realization of consumer rights. It is have carried out by applying a set of elements of protection (form, means and methods) in a specific legal order.

Legal protection of the rights of a particular category of persons coincides in its General characteristics with legal protection in General, but it has its own peculiarities arising from the specifics of regulated relations. The specificity of consumer relations is have manifested, first, in their subject composition – one of the parties of such legal relations is always the consumer – the individual. This is usually the «weak» side in the contract. The consumer contractor is always in a better position, which also entails numerous problems in both legislative, theoretical and practical order.

In Kazakhstan, only one dissertation has had protected on consumer protection over the past 20 years, and a new Consumer Protection Act was passed in 2010, which gives every reason to speak about the special relevance, novelty and problem of the issue of consumer protection (<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>).

In general, consumer protection has two main objectives: the first is to inform consumers about the goods and services available on the market so that the right choice contributes to the successful formation of the consumer market, the second – to protect the consumer if his position as a weak side is infringed.

It is have known that consumer protection mainly arises when making a contract of purchase – sale and provision of various services. Thus, the Civil code of the Republic of Kazakhstan provides that a contract of sale recognizes relations in which one party (the seller) undertakes to transfer property (goods) to the ownership, economic management or operational management of the other party (the buyer), and the buyer undertakes to accept the property (goods) and pay him a monetary amount (price). Under the contract of purchase – sale to the goods are required for quality, which was have specified in the contract or defined by law. The sale of faulty goods the buyer is entitled to: proportional reduction of purchase price; gratuitous elimination of defects in the goods within a reasonable time; compensation of his expenses for correction of defects in the goods; replacement of defective goods, the relevant contract; refusal to execute the contract and return paid for the goods amount. As can be seen from the article the buyer is the consumer who buys the goods or the item for use. That is why consumer protection is the protection of customers' rights. In addition to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the Consumer Protection Act of Kazakhstan regulates consumer protection on May 4, 2010 (<http://adilet.zan>).

Thus, according to the Law, every consumer has the right to:

- product safety, which is expressed in the absence of an unacceptable risk associated with the possibility of causing harm to the life, health and/or property of the consumer and the environment, under normal conditions of use, storage, transportation, disposal of goods or during the performance of works and services;
- free contracts for the purchase of goods, the use of works and services;
- the appropriate quality of products, jobs and services, which consists of a combination of the characteristics of the product (work, service) relating to its ability to meet the needs of the consumer;
- receiving full and reliable information in Russian and state languages about the price, about the country;
- origin of goods and manufacturer, consumer properties of products; ways and regulations for the use of products and storage, the date of manufacture, the shelf life of the product and the warranty period (<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>).

It follows that every consumer of a particular service should receive all information concerning the goods, i.e. information about the place of origin, date of release, the quality of the goods, and so

on. All this information must be accurate and accessible, and the product itself should be safe, i.e. not harm to health, life and the environment.

At the same time, in a legal state, every citizen of the country should know about his rights, or rather about protecting his rights as consumers. This requires strengthening the seller's responsibilities to provide the buyer with the necessary and reliable information about the goods, the duty to ensure the safety of the goods, and the duty to ensure the proper quality of the goods. For example, article 448 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and Article 10 of the Consumer Protection Act stipulate singer this obligation, which is to provide the buyer with the necessary and reliable information about the goods offered for sale.

Providing the buyer with the necessary and reliable information on which the buyer can make the right choice is essential to protect the rights of consumers. This information must comply with the legal requirements and the usual retail requirements for the content and way of presenting such information (Asheulov 2000). Many sellers do not fulfill their duty to provide information about the goods until you turn. If there are deficiencies in the goods, the seller who has failed in its duty to provide information about the goods is responsible for the shortcomings that arose after the transfer to the buyer due to the lack of information about the goods.

Civil law states that the buyer, in turn, must inspect the goods before the conclusion of the retail sales contract. The consumer, who is a consumer, has the right to return or exchange for a similar item for a similar product of other size, shape, size, style, coloring and trim for fourteen days. But in this case, such conditions as: the goods should not have been used, its product form, consumer properties, seals, labels, a document confirming the fact of the purchase of the goods have been preserved. Of course, in this case, the purchase of goods should be have proved by a check issued when buying it, but if there is no check, the law allows the presentation of a photo or video.

Drugs, medical products, linen, hosiery, hosiery, animals and plants, meter-based products of fibers of all kinds, knitted and curtain cloths, faux fur, carpeting, non-fiction materials, ribbons, laces, braids, wires, cables, linoleum, baguettes, film and gluers are not subject to exchange and return.

There are cases when the consumer buys goods with expired expiration dates that do not meet the requirements of technical regulations, regulatory documents on products, including those issued in violation of intellectual property rights. At the same

time, if the buyer or consumer has purchased an item with a warranty period, and the goods turned out to be of poor quality, he has the right to exchange the goods or receive the full amount that the consumer paid for the goods. If there is, only one day left even before the end of the warranty period. If the appliances are have purchased and it is broken, the seller is obliged to fix the problem at his own expense and ensure the delivery of the goods. In these cases, the seller is obliged to ensure the exchange or return of the goods regardless of consumption, preservation of the product, consumer properties, seals, and labels within 30 calendar days of the purchase of the goods with the return of the consumer's amount of money for the purchased goods. Not all these rules and conditions of the contract of purchase-sale the buyer may know, so it is purpose able that the seller educates the buyer on these issues. In this regard, public consumer protection organizations could be held seminars or courses to educate the public on consumer rights protection.

In addition to the duties of the seller specified in Articles 24-26 of the Consumer Protection Act of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to provide for the seller's liability for non-performance of these duties. S.P. Moroz believes that civil, administrative, legal and criminal responsibility is had used in the sphere of consumer protection. At the same time, the scientist notes that the main responsibility in the sphere of consumer protection is civil – legal responsibility, and administrative – legal and criminal – legal responsibility is rather secondary. In turn, civil legal responsibility can be both contractual and tort, with the main one being contractual (Moroz 2008: 238).

Agreeing with the opinion of S.P. Moroz on the application of civil, administrative and criminal liability measures in the field of consumer protection, we propose to add article 26 to article 26-1 «liability of the seller for failure to provide complete information about the product».

The first paragraph of this article should read as follows, «the seller is liable to the consumer for failure to provide the full amount of necessary, reliable, timely and accessible information about the product».

The second point of this article should be stated in accordance with the Law of Ukraine «on consumer protection» in the following wording: «when considering consumer claims for damages caused by inaccurate or incomplete information about goods or unfair advertising, it is necessary to assume that the consumer does not have special knowledge about the properties and characteristics of the goods that

he buys» (<https://www.profiwins.com.ua/ru/letters-and-orders/gna/1140-1023-xii.html>).

Therefore, on the basis of the foregoing, we propose to amend or supplement the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offences.

Conclusion

Article 193, for example, «Violation of the law of the Republic of Kazakhstan on trade regulation» of the Code on Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan, is to be amended.

Firstly, we believe that if it is the seller's duty to provide the buyer with information, then the seller must fulfill this duty without the request of the buyer, so we propose to exclude the word «on request» from the text. Secondly, the information should be both necessary and reliable, as stated in article 448 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, so we propose to supplement the text of the article with the word «credible». However, any information must be timely and accessible. The law of Ukraine «on consumer rights protection» specifies that the seller provides the buyer with the necessary, reliable, timely and accessible information about the product. The necessary information is such information, which is have required by law.

At the same time, Chapter 2 of the State Regulation in Consumer Protection of the Consumer Protection Act of the Republic of Kazakhstan should be had supplemented with an article entitled «Committee for the Control of the quality and safety of goods and services» in which the authority of this body should be provided. This body could monitor the quality and safety of products and services that affect human health and life, the quality of health services, drug treatment and public health and epidemiological well-being checks.

Consequently, article 715-1 of the Kazakhstan Code on Administrative Offences could be have called the Committee for the control of the quality and safety of goods and services.

Similar consumer protection bodies exist in other states. For example, Uzbekistan has a State Committee for Privatization, DE monopolization and Competition, which protects violated consumer rights.

In Russia, there is the State Committee on Standardization, Meteorology and Certification, which coordinates the activities of all bodies that monitor the quality and safety of goods, works and services, as well as conducts mandatory certification of goods (<http://pravo.gov.ru>).

Consumer protection in foreign countries is one of the main places. In France, for example, the French Consumer Code, which is a sub-industry of business law and consists of five books, is central to the legal regulation of consumer protection.

In addition, the Association of Some Bodies has established the Directorate-General for Competition, Consumption and Fraud, which is the administrative jurisdiction body of the French Ministry of Economy. This body regulates competition in the market, provides economic protection to consumers, and ensures consumer safety (https://unctad.org/system/files/official-document/ditceplp2017d1_ru.pdf).

In addition, in order to provide information about the product competently and properly protect their consumer rights, it is necessary to develop the Seller and Buyer's Ethics Regulation and to conduct certified training of sellers to allow them to trade. Such experience exists in Korea. There, for example, organized special courses for citizens to protect the rights of the consumer, where any citizen can enroll and gain knowledge on competent protection of their rights as consumers.

Литература

Ашеулов А.Т., Жайлин Г.А. Гражданско-правовая ответственность за вред, причинный преступлением против личности. – Алматы: Издательства Каз ГЮУ, 2000. – 160 с.

Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации. Текст: сб. ст. / В.А. Дозорцев; Исслед. центр частного права. – М.: Статут, 2003. – 416 с.

Жилинский С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности) Текст.: учебник для вузов / С. Э. Жилинский. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2002. – 672 с.

Закон Украины «О защите прав потребителей» от 12 мая 1991 года N 1024-XII // <https://www.profiwins.com.ua/ru/letters-and-orders/gna/1140-1023-xii.html>

Карагусов Ф.С., Бондарев А.Б. О развитии правового понятия «потребитель» и месте норм о защите прав потребителей в системе законодательства Республики Казахстан в контексте его совершен, 2019. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33781791

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Тұтынушылар құқын қорғау туралы заңдарды соттардың қолдану тәжірибесі туралы» нормативтік-қаулысы. – 1996 ж. 25 шілде. – № 7. [ЭР].

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексі. 2000 жылдың 1 сәуіріне дейінгі өзгерістер мен толықтырулар енгізілген // <http://adilet.zan>.

Қазақстан Республикасының «Тұтынушылар құқығын қорғау туралы» 2010 жылғы 4 мамырдағы № 174-IV Заңы // Егемен Қазақстан. – 2010. – 18 мамыр. – № 189-191 (26097) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>

Мороз С.П. Предпринимательское право Республики Казахстан Курс лекций. – Алматы: КОУ, 2008. – 308 с. – ISBN 978-601-7067-00-7.

Назарбаев Н.Ә. Қазақстан Республикасы халқына Жолдауы «Қазақстан-2030». – Алматы: Жеті-Жарғы, 2000. – 117 с. Предпринимательское право. Текст: учебник / под ред. Е. П. Губина, П.Г. Лахно. – М.: Юрист, 2003. – 416 с.

Романовская С.Ю., Мороз С.П. Защита прав потребителей / С.Ю. Романовская, С.П. Мороз. – Алматы: Кітап, 2019. – 528 с. – ISBN 978-601-7888-24-4.

Руководство по защите прав потребителей. Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию 30 января 2019 год // https://unctad.org/system/files/official-document/ditccplp2017d1_ru.pdf

Свинцова Е.Ю. Защита прав потребителей в сфере рекламной деятельности в Российской Федерации Текст: дис. канд. юрид. наук / Е.Ю. Свинцова. – М., 2005. – 231 с.

Тоқпатаев У. Тұтынушы өз құқығын қорғап жүр ме? // Заң және заман. – № 9. – 42-43 б.

References

Asheulov A.T., Zhajlin G.A. (2000) Grazhdansko-pravovaja otvetstvennost' za vred, prichinnyj prestupleniem protiv lichnosti. Almaty, Izdatel'stva Kaz GJuU. [civil-legal responsibility for VRED, a special duty against personality. – Almaty: Publishing House Kaz GUU]. – 160 p.

Dozorcev V.A. (2003) Intellektual'nye prava: Ponjatie. Sistema. Zadachi kodifikacii Tekst. : sb. st. / V.A. Dozorcev ; Issled. centr chastnogo prava. – М.: Statut. [Intellectual rights: reasoning. The system. Tasks of codification. Text: sat. St. / V. A. Dozortsev; Issled. center of private rights. Moscow: statute, 2003]. – 416 s.

Karagusov F.S., Bondarev A.B. (2019) O razvitii pravovogo ponjatija «potrebiteľ» i meste norm o zashhite prav potrebitelej v sisteme zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan v kontekste ego sovershen [On the development of the law “consumer” and the norm on the protection of consumers ‘ rights in the system of legislation of the Republic of Kazakhstan in the context of its improvement] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33781791

Moroz S.P. (2008) Predprinimatel'skoe pravo Respubliki Kazahstan Kurs lekcij [Entrepreneurial Law of the Republic of Kazakhstan course lecture]. – Almaty: KOU. – 308 s. – ISBN 978-601-7067-00-7.

Nazarbaev N.Ә. (2000) Qazaqstan Respublikasy halqyna Zholdauy «Qazaqstan-2030». [Address to the people of the Republic of Kazakhstan “Kazakhstan-2030”]. – Almaty: Zheti-Zhargy. – 117 s.

Predprinimatel'skoe pravo [Entrepreneurial law] Tekst. : Uchebnik / pod red. E. P. Gubina, P.G. Lahno. М.: Jurist, 2003. 416 s.

Qazaqstan Respublikasy Azamattyq Kodeksi. 2000 zhyldyng 1 sauirine dejingi ozgerister men tolyqtyrular engizilgen [Civil Code Of The Republic Of Kazakhstan. Changes and additions made until April 1, 2000] // <http://adilet.zan>.

Qazaqstan Respublikasynyng «Tutynushylar quqygyn qorgau turaly» 2010 zhylygy 4 mamyrdagy № 174-IV Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 174-IV «on consumer rights protection»]//Егемен Qazaqstan. – 2010. – 18 mamyr. – № 189–191 (26097) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>

Qazaqstan Respublikasy Zhogargy Sotynyng «Tutynushylar kukingting qorgau turaly zangdardy sottardying qoldanu tazhiribesi turaly» normativtik-qaulysy. [Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan «on the practice of applying laws on the protection of consumer rights by courts»]. – 1996 zh. 25 shilde. – № 7. [JeR].

Romanovskaja S.Ju., Moroz S.P. (2019) Zashhita prav potrebitelej [Consumer protection]/ S.Ju. Romanovskaja, S.P. Moroz. – Almaty, Kitap. – 528 s. – ISBN 978-601-7888-24-4.

Rukovodstvo po zashhite prav potrebitelej. Konferenciya Organizacii Ob#edinennyh Nacij po trgovle i razvitiju 30 janvarja 2019 god [Guide to consumer protection. United Nations conference on trade and development 30 January 2019]// https://unctad.org/system/files/official-document/ditccplp2017d1_ru.pdf

Svincova E.Ju. (2005) Zashhita prav potrebitelej v sfere reklamnoj dejatel'nosti v Rossijskoj Federacii Tekst: dis. . kand. jurid. nauk / E.Ju. Svincova. [Consumer protection in the field of advertising in the Russian Federation Text: dis. . Cand. the faculty of law. Sciences / E. Yu. Svintsova]. – М. 231 s.

Toqpataev U. Tutynushy oz quqygyn qorgap zhur me? [Does the consumer protect their rights] // Zang zhane zaman. – № 9. – 42–43 b.

Zakon Ukrainy «O zashhite prav potrebitelej» ot 12 maja 1991 goda N 1024-XII [Law of Ukraine «on the protection of the rights of consumers» from May 12, 1991] // <https://www.profiwins.com.ua/ru/letters-and-orders/gna/1140-1023-xii.html>

Zhilinskij S. Je. (2002) Predprinimatel'skoe pravo (pravovaja osnova predprinimatel'skoj dejatel'nosti) Tekst. : uchebnik dlja vuzov / S. Je. Zhilinskij.- 3-e izd., izm. i dop. [Entrepreneurial Law (the basis of entrepreneurial activity) text: textbook for vuzov / S. E. Zhilinsky. – 3-e nodded., ISM. and the ball]. – М.: NORMA.. – 672 s.

3-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

IRSTI 10.55.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.08>**M. Abaikyzy¹, L.K. Yerkinbayeva^{2*} , M.R. Njiki³ **¹Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty³Universidad de Cádiz is an autonomous community in southern Spain Andalusia, Spain, Cadiz

*e-mail: yerkinbayeva67@gmail.com

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF LAND SERVITUDES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN STATES

The work describes stratification of a land servitude as a branch of civil and land law and as a part of regulation over exercise of real rights. The work identifies historical, ancestral and structural features of servitudes functioning with the goal to improve relations emerging in private-legal and public-formation areas. We have determined that servitudes on land resources are not only participants in relations, which are presented in the form of civil legal relations but also is a regulator of a general civil idea about the usage of owner's property including the necessary factors.

The relevancy of the research is based on the fact that for the first time land servitudes are examined not as a category of land law, whose source is the branch of civil law, but as a doctrinal system of legal competence from civil circulation. The article shows how the status of land changes when transferred from the branch of property transaction laws to its doctrinal understanding in the form of modernising branch principles of law.

Practical application of this aspect of the issue is possible under the condition of its functioning in countries that apply the servitude for purposes of structural functioning and development of the general legal system.

Key words: servitude, system of real rights, civil legislation, regulation, land law.

М. Абайқызы¹, Л.К. Еркінбаева^{2*}, М.Р. Нжики³

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Қазақстан, Талдықорған қ.²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.³Испанияның автономдық бірлестігі Андалусиядағы Кадис университеті, Испания, Кадис қ.

*e-mail: yerkinbayeva67@gmail.com

ҚР және шет мемлекеттердегі жер сервитутын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері

Жұмыста азаматтық құқық пен жер құқығы саласы арасындағы байланысты заттық құқықтардың пайдалану саласындағы құқықтық қатынастарды реттеу бөлігі ретінде жер сервитутының стратификациясы туралы сөз қозғалған. Сонымен қатар, жеке құқықтық ортада және қоғамдық-формациялық ортада туындайтын құқықтық қатынастарды жетілдіру мақсатында сервитут қызметінің тарихи, рулық және құрылымдық ерекшеліктері анықталған болатын. Біз жер ресурстары үшін азаматтық құқықтық қатынастар нысанында ұсынылған сервитуттық ұғымды қатысушы ретінде ғана емес, сонымен қатар міндетті факторларға ие ретінде заттарын пайдаланудың жалпы азаматтық идеясының реттеушісі болып табылатыны айқындалған.

Зерттеудің жаңалығы ретінде жер сервитуты алғаш рет жер құқығының санаты ретінде емес, өз кезегінде азаматтық құқық саласымен де зерттелетіндігімен, азаматтық айналым тарапынан құқықтық қузыреттіліктің доктриналық жүйесі анықталуы табылады. Мақалада жалпы алғанда құқықтың заттық айналымы саласынан құқықтың салалық қағидатын жаңғырту нысанында оны доктриналық түсінуге көшу кезінде жер сервитуты мәртебесі өзгеретіндігі көрсетілген.

Мәселенің осы аспектісін іс жүзінде қолдану сервитутты құрылымдық қызмет ету және жалпы құқықтық жүйенің даму мақсаттары үшін қолданатын елдерде жұмыс істеу шартымен ғана мүмкін.

Түйін сөздер: сервитут, мүліктік құқықтар жүйесі, азаматтық заңнама, реттеу, жер құқығы.

М. Абайқызы¹, А. К. Еркінбаева^{2*}, М. Р. Нжики*

¹Жетысуский государственный университет им. Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкорган

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Университет Кадиса Автономного сообщества Андалусия, Испания, г. Кадис

*e-mail: yerkinbayeva67@gmail.com

Некоторые вопросы правового регулирования земельного сервитута в РК и зарубежных государствах

В статье рассматривается стратификация земельного сервитута как отрасли гражданского и земельного права и части регулирования области использования вещных прав. Авторами выявлены исторические, родовые и структурные особенности функционирования сервитута для целей совершенствования отношений, возникающих в частноправовой среде и общественно-формационной. Было определено, что сервитут для земельных ресурсов выступает не только как участник отношений, которые представлены в форме гражданских правоотношений, но также является регулятором общегражданской идеи пользования вещью владельца с обязательственными факторами.

Новизна данного исследования определяются тем, что впервые земельный сервитут исследуется не как категория земельного права, своим источником имеющая лишь отрасль гражданского права, а выявляется доктринальная система правовой компетенции со стороны гражданского оборота. В статье показано в целом, как изменяется статус земли при переходе от отрасли вещного оборота права к доктринальному его пониманию в форме модернизации отраслевого принципа права.

Практическое применение данного аспекта проблемы возможно при условии функционирования в странах, которые применяют сервитут для целей структурного функционирования и развития общей правовой системы.

Ключевые слова: сервитут, система вещных прав, гражданское законодательство, регулирование, земельное право.

Introduction

After former USSR and the Eastern Bloc countries gained independence, a question about creating their own legal system arose (Stasi 2016). External practice shows that the basis of the whole system of environmental protection in economically developed countries is an active state regulation, where key priorities are given to economic incentive and support of entrepreneurship, development of social production ecology (Yergobek 2018). The first important act in civil law was the property branch. However, it regulated only the capability of a property right, but it only mentioned the usage of a property by another person. In cases and under procedures, established by legislative acts of former USSR and the Eastern Bloc countries, owner's activity can be limited or suspended, or an owner can be obliged to allow limited use of their property by other individuals (Mousourakis 2015). The terms of servitudes were legally formalised in the fundamentals of land legislation (Himka 1988). The proper legal regulation of servitudes was established in land and civil codes of former USSR and the Eastern Bloc countries.

Literature review

There is no general definition of a "servitude" in the current legislation (Beckwith 2016). The civil legislation outlines its content as follows: the right to use the property of another (servitude) can be established regarding the land property, other natural resources (land servitude) or other immovable property to meet the need of other individuals, which cannot be satisfied by any other method (Strauss 2015). The land legislation has this definition of a land servitude: land servitude rights – are rights of an owner or a land user of a land property to a limited, fee-based or free of charge use of land property (properties) of another (Hinnant, 1988). Even though listed norms provide a general understanding about the basics of servitude relations, they do not define their features (Bazelet and Samways, 2011). It is possible to derive features of a servitude from the complex analysis of civil and land legislations (Harvey 2007).

A predial servitude has its features and principles that were strictly defined by Roman jurist (Nijeholt, 1910). Each predial servitude involves a joint exploitation of two land properties, one of which is used to improve the state of a second

one. One land property that receives certain benefits from a servitude is called *praedium dominans* (dominant estate), the second one, which bears the burden of “service”, – is called *praedium servians* (servient estate).

Materials and methods

This work uses methods of historical research to determine ancestral and family sources of servitude relations. To separate these relations from the general system of civil law and property rights, a method of analytical control and synthetic perception was applied. The work attempts to use a synergetic method to create a position regarding the possibilities of development of the servitudes branch in the further evolution of the legal system. The work analyses legislative systems of former USSR and the Eastern Bloc countries as having the most equal content and regulation methods of public relation.

One of the methods used in this work is a public method. Since a servitude, in general, is limited in public interests, the same should be said about the possibility of forming an integral content of the specified category. It is also noted that application of public opinion allows calculating public realisation of an assigned task to form a branch of servitude usage.

Results and discussion

Predial servitudes are also called property, real and land servitudes. However, we prefer to use an adjective “predial” to denote these servitudes, regardless of the fact that the word “*praedium*” is Latin and translates as immovable property, land property, estate. On the first glance, it seems logical to stick to the term “land”. But in legal science, the term “land servitude” is used in several meanings. The category of a land servitude is generally viewed by scientists in the following meanings. First, as a right, a legal capacity to use the land property of another. Followers of different variations of this understanding form the largest group (Yerkinbaeva 2014). Second, as a legal relation, the content of which is established in rights and responsibilities of parties, revealing its essence. Third, as a determined functional obligation (restriction) of one estate for the benefit of another estate, which grants one individual the right and assigns other certain responsibilities. Fourth, the land servitude is a limited use of a land property of another. Despite such broad usage of

a term “land servitude”, we think it is correct to use the term “predial servitude” for these in Roman law. It is worth noting that many researchers use an adjective “predial” despite its Latin origin (Davy 2017).

At the same time, we think that using “property servitude” and “real servitude” is incorrect. According to their legal nature, all servitudes are property servitudes since they belong to property rights to own property of others. Therefore, to compare personal servitudes with property servitudes (meaning predial) is illogical since personal servitudes are also property rights. Using the term “real servitude” poses a question: are personal servitudes not real but imagined? In order to avoid any misunderstanding in legal terminology, we think it is appropriate to use the term “predial servitudes”.

Let us analyse features of predial servitudes. First, they can exist between the neighbouring land properties. Some scientists hold that it is necessary for land properties to be neighbouring, others accept the exchange of servitudes between parties who are not neighbours, but are close to each other. We think that the neighbouring estates should be understood not only as those necessarily bordering each other (it can be necessary for such servitudes: *tigni immittendi*, *oneris ferendi*, *slillicidii*, *fluminis*) but also those that are situated in such places where they can benefit each other.

Second, the dominant estate must receive benefits from a servitude. Meaning a servitude establishes such relations that would meet the needs of the dominant estate. This means that the dominant tenant receives the ability to use an estate can do so only within the needs of a dominant estate. Although, a servitude cannot meet personal needs of an owner of a dominant estate (Glassner 1970).

When examining the question of benefits for the dominant estate, we note that it refers to the monetary gain, meaning an increase in profits of a dominant estate. It should be mentioned that the benefits can also be in the form of general conveniences, like a proper view from the window. Additionally, what could satisfy the needs of an individual, and not an estate, could not be the object of a land servitude. Rather, it is possible to establish a servitude that is not profitable for an individual, but is beneficial for an estate.

The content of a predial servitude depends on the needs of a dominant estate. For example, a servitude that gives the right to extract stone (*lapidis eximendi*) can be established only for the needs of a dominant estate, meaning that an ac-

tivity to satisfy the needs in construction of this estate. However, it is not possible to establish a servitude for stone extraction since it benefits the individual and not the estate. Thereby, a predial servitude can be established only to meet the needs of a dominant estate but not beyond these needs (Alimaev 2008).

Third, *omnes servitutes praediorum perpetuas causas habere debent* – all predial servitudes must have a permanent reason (*perpetua causa*). Meaning a servitude is established only in the case when a servient estate can satisfy the needs of a dominant estate not temporary or accidentally, but through its permanent qualities. Therefore, for example, it is not possible to establish a servitude for water lines from a pond or a pool, but only from a permanent water source. Only the classical Roman law allowed to establish a servitude for water lines from a water storage. A servitude is not permitted when things of benefit for a servient estate are provided by the owner themselves (for example, when laying the line to water from another), or when they are provided to these estates externally by any means available (for example, the sand brought by water). However, it is a totally different situation when laying a water line to a dominant estate through a servient estate since *perpetua causa* will be the ground where the line would be laid (De Angelino 1931).

Predial servitudes in the Roman law are divided into two types: *servitutes praediorum rusticorum* (rural predial servitudes) and *servitutes praediorum urbanorum* (urban predial servitudes). The reason behind such division has been widely discussed in the literature. Several opinions have arisen. The most widespread one is that the basis for such division of predial servitudes on rural and urban is the fact that *praedium dominans* is a rural estate, a building. The other group of scientists divides predial servitudes depending on the status of *praedium serviens* – as an estate of a building (Barriere 2017). The third group thinks that *servitutes praediorum rusticorum* (rural predial servitudes) exist between two unoccupied estates, while *servitutes praediorum urbanorum* (urban predial servitudes) exist between estates when either one (regardless of which one) or both of them have a building. The next proposal concerning the division of rural and urban predial servitudes is a method of use of a servient estate and not its location (Stanziani 2018).

The biggest problem is still the question of dividing predial servitudes into two classes with qualities of *praedium dominans*. Although, this

theory is not phrased identically. In Germany, it is considered that an estate, whose needs are satisfied by predial servitudes, can be under crop (sown) or built up. Since the needs of unsown (field) estate are different than the needs of a built up estate, servitudes connected to an unbuilt up estate, in general, receive the same meaning as servitudes connected to a built up estate; though the changes in their content are not unthinkable. Taking into account that the content of every specific servitude mentions either unsown or built up estates, this servitude is named as either rural or urban. Many other scientists thought it is correct to determine the servitude as either rural or urban, considering whether it is established to benefit an unsown or built up estate (Engerman 1986).

Scientific dispute regarding the division of rural and urban servitudes is connected to their ambiguous interpretations in sources of the Roman law. Thus, some servitudes were considered rural, and other – urban, despite the fact that in extraordinary circumstance the former could be established for the benefit of an urban estate (*praedii urbani*) (for example, the right to lay the water line to *aquae ductus*, the right of passage (*iter*)), while the latter – for the benefit of a rural estate (*praedii rustici*) (for example, the right for sunlight or the view from a window – *servitus ne luminibus vel prospectui officiat*). The confusion concerning sources is explained by the fact that Romans changed their views on the division between rural and urban estate: at first, a literal understanding was predominant (depending on their location), later, a quality of profit emerges (*praedium rusticorum* gives natural profit (*in natura*), *praedium urbanorum* – financial profit). In the Institutes of Justinian it is told that urban servitudes are bound by houses. Thus, we think that rural predial servitudes are established for the benefit of unbuilt up estates, while urban predial servitudes – for the benefit of built up estates.

Rural predial servitudes are divided into several types, in particular (Zhang 2014):

Road servitudes:

1. *Iter (ius eundi)* – the servitude of passage (or a footpath servitude). Gives the right to traverse on foot, on horse or to carry on a litter through an estate of another. The ability to ride on horse or be carried on a litter was at the time when these actions were not forbidden according to an agreement of this servitude.

2. *Actus (ius agendi)* – the servitude of driving. Gives the right of driving livestock and a carriage track across private land. This servitude

includes the servitude of going. It is logical since every drive of livestock requires a shepherd. Thus, these two servitudes are closely linked with each other. A path for traversing is not separated from the road for driving livestock, meaning it is one road. Though there is a difference between driving livestock and a passage: a passage is possible where all traverse on foot or by transport, while driving livestock is only allowed

3. *Via (ius eundi el agendi)* – the servitude of roads. It provides the right to use a road on private land to traverse or transport goods. It includes the right to bear arms, but it should be done in a manner as not to harm the yield. Additionally, the servitude of roads includes two previous servitudes, therefore it provides the right to traverse and drive livestock along this road. The width of the road for *via* should be 8 feet on straight parts and 16 on bends.

4. *Servitus navigandi* – the right to swim across a lake of another to reach your land property.

Water servitudes:

1. *aquae haustus (aquae hauriendae)* – the right to draw the water from private land of another. This servitude provides a right to establish the necessary tools for drawing the water and the right to have an access to water (*iter ad aqua/n*). The one with the right to draw water is considered to have the right to traverse (*iter*) to access water. It is possible to draw water from a water source. Originally, it was not possible to conduct the search for water. The servitude to conduct the search for or use water can be established for a source of a well, though today it is established for any place. It is possible to establish a servitude that would allow to search for water and only then to draw the found water. This way, it was possible to establish the servitude of water. The right to search for water and draw it to your estate can be granted.

Moreover, the servitude to draw water could be established by hours and days, and water could be provided to several individuals (Iroanya 2018).

The servitude *aquae haustus* can be predial or personal. This conclusion is based on the statement that personal use of water is not hereditary. Meanwhile, there is a presumption that the servitude is not profitable.

2. *pecoris ad aquam appulsus* – the right to water livestock. This servitude covers the right to drive the livestock (*czc/m*).

3. *aquae ductus* – the right to carry water through the estate of another. Carrying water can

be performed by means of pipes or open ditches. The order of performance and realisation of this servitude, and also the choice of direction for water pipes are determined by the parties on the grounds of an agreement, while disputes can be settled in court by a judge's decision (*arbitrium*). Parties choose time and days of using pipes. Pipe construction water usage in the same place can be provided by different individuals, it is also possible that water can be delivered on different days and time.

4. The servitude *aquae ductus* should be distinguished from the servitude *aquae immitendae vel elucendae*, which provides the ability to

Economic servitudes:

1. *Servitus pascendi* – the right of pasture on an estate of another. This servitude belongs to both predial and personal servitudes. There are rare mentions of it in sources. This type of servitude only appeared in the German law. Additionally, there are enough pastures meant to be used by the owners of the neighbouring estates. That is why this servitude is not prevalent in private law.

2. *Servitus calcis coquendae* – the right to extract and cook limestone

3. *Servitus arenae fodiendae* – the right to extract sand.

4. *Servitus silvae ceduae* – the right to cut wood. It also covers the right to collect branches and acorns.

5. *Servitus lapidis eximendae* – the right to extract stones.

6. The right to store fruits in the neighbour's building.

7. The right to pile stones on the neighbouring estate when using a quarry.

8. The right to place a tent for a shepherd on an estate of another. This servitude was possible if the servitude of pasture

9. The servitude that states that a neighbour cannot take water on their estate as not to lessen the water supply for their neighbour. This servitude is considered to be the only negative rural servitude.

The listed servitudes should be used within the needs of estates they have to serve. It is forbidden to establish a servitude with a commercial or entrepreneurial goal.

Urban predial servitudes include:

Rights regarding buildings (structures):

1. *Servitus oneris ferendi* – when the building or its part needs to be sustained by a wall or beam of the neighbour's house. While the owner of the servient building is required to keep it in a state so

that it could hold the weight of the neighbouring building. A beam supporting the neighbouring building needs to be kept in a proper state by the owner of a building, which is imposed with a servitude, and not the one who would impose weight on it. Meaning that in case the repairs of a wall or a beam, which support the neighbouring house, are needed, such repairs have to be performed by the owner of a house with supporting walls or beams support. It is evident that this servitude places responsibilities on the owner of a servient building. At first glance, this contradicts one of the main principles of servitudes – *servitus in faciendo consistere non potest* (a servitude cannot consist in performing active actions) (Karagussov, 2015). Regarding the legal nature of such double regulation existing – the impossibility to oblige the owner of a servient estate with responsibilities in the form of performing active actions and simultaneous responsibility to repair the walls or beams in the servitude *oneris ferendi* – there are two positions. Some scientists think that the responsibility to keep the wall in a proper condition and its repairs have to be performed by its owner in order for the servitude to exist, therefore it logically follows from the servitude *oneris ferendi* itself. Under every predial servitude, a servient house, taking into account *causam perpetuam* (long-term benefit), has to be in such state, which will enable the connected servitude's fulfillment. When the owner of a servient house neglected repairs of that part of the servient house supporting the neighbouring house, it would make it impossible for the neighbour to exercise their rights, and consequently it would violate the servitude.

Other scientists think that the servitude and the responsibility to keep the wall in a proper condition and to repair it – are different categories, connected with each other. The owner of a servient house is obliged with the main responsibility to endure and the secondary responsibility to keep the house in a proper condition. The responsibility, with which the owner of the house is obliged, does not emerge from the servitude itself but from the responsibility. The owner of the house has to take care of that part of the house, which is used by the owner of a dominant house, and in case there is a need for repairs (obligation *ad parietem reficiendam*). Its inaction would indicate the violation of the servitude and the unfulfillment of the responsibility. Such duty is not a direct manifestation of the servitude but rather a result of a responsibility emerging from the law at the time when the wall requires repairs. Therefore,

the stated responsibility of an owner of a servient house does not contradict the principle *servitus in faciendo consistere non potest* (a servitude cannot consist in performing active actions) (Yerkinbaeva 2015).

We hold to the first position because unfulfillment of wall repairs by its owner makes it impossible to realize such servitude of support. Thereby, the responsibility to support the wall in a proper condition derives from the servitude in order for it to exist. Thus, an exception from the general rule about the impossibility of establishing responsibilities for predial servient has been established for the servitude *oneris ferendi*.

2. *Servitus tigni immitendi* – the right to place joists on the neighbour's wall. The owner of a wall, in which joists were placed, could not repair the wall.

3. *Servitus projiciendi et protegendii* – the right to build a roof or a balcony in the open space belonging to one's neighbour.

Servitudes regarding drainage:

1. *servitus stillicidii (recipiendi, immittendi, avertendi)* – the right to dispose of rainwater on a neighbouring estate. A special type of it is *servitus fluminis* – when water flows down through pipes.

2. *servitus Jiimi immitendi* – the right to vent excessive smoke from the building on the neighbouring estate.

3. *servitus cuniculi balnaerii habendi* – the right to vent excessive steam from a bathhouse on the neighbouring estate.

4. *servitus cloacae immittendae* – the right to dispose of sewage by using pipes onto the neighbouring estate or through it. The dominant tenant is also given the right to clean and repair this pipe, thereby the owner of an estate is obliged to give access to such pipe for the dominant tenant to repair. The servitude *cloacae immittendae* is the oldest predial urban servitude. It is worth noting that according to law, pipes passing along a public road and having an exit to the city pipes cannot be subjects of servitudes since it is not allowed to establish personal rights on the public property.

5. *servitus latrinae vel sterculinii* – the right to place a liquid-manure pit near the neighbouring house.

Servitudes regarding sunlight and a window view:

1. *servitus altius non tollendi* – the right to prohibit one's neighbour to construct any building beyond a certain height as to not prevent access to sunlight or a proper window view.

2. *servitus ne luminibus officiatur* – the right to demand from one’s neighbour to not hinder sunlight by any possible means (rising or lowering the building, planting trees etc).

3. *servitus ne prospectui officiatur* – the right to demand from one’s neighbour not to hinder the window view.

Sunlight was defined as when the sky can be seen. The window view can exist in places below, while the light

4. *servitus luminis immitendi* (*servitus luminum*) – the right to put a window in the neighbour’s wall or the joint wall.

Sources of law along with the purpose of servitudes *stillicidii* and *fluminis recipiendi* (*averlendi*), (*servitude of draining rainwater*), *altius non tollendi* (*servitude prohibiting construction over a certain height*), *ne luminibus officiatur* (*servitude prohibiting hindrance of sunlight*) mention the opposing servitudes – *stillicidii fluminis recipiendi* (*non averlendi*) – the right not to accept rainwater, *altius tollendi* – the right to build higher, *officiendi luminibus vicini* – the right to obstruct sunlight for a neighbour, although any detailed description of them is absent. The reasons for it to exist and contain the specified opposing servitudes are disputable since the rights they cover originate from the property law. A question arises: why these servitudes are needed if the rights they cover are already provided by the property law? The answer to this was sought by many scientists. Some believed that the removal of the servitude *altius non tollendi* should be understood not as abolition of an estate from a servitude but as establishment of a new positive servitude *altius tollendi*. They consider that the servitude *altius non tollendi* was including some part of it, so its return was attainment of a positive right. However, this theory contradicts one of the main principles of the established servitudes – even though they burden the right of property, they do not take away any of its parts.

Another point of view determines these servitudes as a special method of terminating existing servitudes (Radin, 2015). Although, it is difficult to agree with this since the servitude is not terminated by establishing an opposing servitude. Restoring the previous position cannot be called a servitude (Pirzadeh, 2016).

The most prevalent position is the following. There exist common law and rules, which obliged owners with specific limitations taking into account public interests or neighbour’s interests, including the right to build houses up to a certain

norm. Then by establishing opposing rules in an agreement, the designated laws could be evaded, *Altius tollendi*, *officiendi luminibus*, *stillicidii non averlendi* are such opposing rules. They are actually servitudes, and if they are terminated the lawful position will be restored. Although such position is hardly acceptable since the law contains the principle *ius publicum privatorum pactis mutari non potest* – public rights cannot be changed by private legal agreements.

The most optimal explanation of sources having “opposing servitudes” seems to be the idea that establishing the servitude *altius tollendi* had a goal of partial application of already an existing servitude *altius non tollendi*. The specified explanation does not remove the double meaning regarding servitudes *officiendi luminibus* and *stillicidii non averlendi*. On one hand, it is possible to identify these two servitudes since changes in the way of exercising rights are possible if they do not violate neighbours’ interests (Gibb, 1996).

Thus, predial servitudes existed between estates directly bordering each other or are placed close to each other under the condition that the servient estate using their permanent quality can benefit the dominant estate. Predial servitudes are divided into rural and urban according to the condition of the dominant estate (Esplugues, 2015).

Rural predial servitudes can be divided into three groups: road, water and economic servitudes. Urban predial servitudes can be divided by buildings, sunlight, window view and liquid disposal.

The servitude – is a real right to someone else’s property. Although legislators do not provide a definition for real rights, the literature contains a number of their attributes. First, they are absolute rights. This means that the rightsholder’s right over the property of another corresponds with responsibilities of the surrounding parties. Second, real rights are exclusive, meaning if one party has the right to own and use the property of another within specific capacity no one else cannot have the same rights within the same boundaries and capacity. Third, real rights are characterised by “resale rights”, meaning a right is connected to a property and does not exist without it, the change of ownership does not terminate real rights of another party. Fourth, real rights are secured within specific boundaries, defined by the act that established them (Abramov, 2016). Fifth, real rights have an absolute protection, including from the owner of the property. In their works, scientists have identified other, besides listed, attributes of

real rights, such as them originating from property rights, the advantage of real rights over responsibilities, securing real rights with property rights (Janusz-Pawletta, 2015).

Servitudes are only possible regarding someone's items. One's own items cannot be the subject of a servitude. It is reasonable since legal power of the owner covers rights that constitute the contents of a servitude.

Servitudes can exist only regarding items. An item is a physical object, regarding which civil rights and responsibilities can emerge. An object of a servitude can be movable and immovable, individually specified property. However, this statement does not fully correspond with the branch of civil legislation. The list of items that can be objects of a servitude is limited in the legislation. The right to use the property of another can be established regarding an estate, other natural resources or other immovable property (building, structure etc). Other items that could be an object of a servitude are not mentioned. Thus, the object of a servitude can only be real property. It is worth noting that the project of civil legislation within the Eastern Bloc contains provisions regarding establishment of servitudes for movable property, though during adoption of codes in the 90s these provisions were removed from the texts. The only opportunity to establish personal servitude over movable property is obtained by establishing such real right in a testamentary gift since an object of a testamentary gift can be movable items

Servitudes are granted in order to satisfy the needs of other parties, which cannot be satisfied in another way. The main criterion for determining the possibility of establishing a servitude is the needs for it of an estate or a specific person. While such needs cannot be satisfied in other ways. The land servitude is determined in the least burdensome for an owner of an estate way. This provision should be expanded to personal servitudes, and consequently appropriate changes should be introduced into the branch of civil legislation.

Servitudes are unalienable. They are established for a specific estate or person. This conclusion follows from the legislative provision about the inability to alienate a servitude. Therefore, it is impossible to alienate a servitude from this person or estate and transfer it to another person or estate.

Establishing a servitude does not deprive a property's owner of a right to ownership, acquisition and disposition of this property. However,

the actual realisation of owner's legal power is limited by establishing a servitude. Thereby, the owner cannot secure their rights if they prevent the dominant tenant from realising their servitude rights.

For personal servitudes the type must be based on the specific acts, particularly an agreement, law, will or a court decision. Additionally, the land servitude is subject to state registration under procedures established for state registration of rights to real property. That is why land servitude will be effective after its registrations.

The content of a servitude involves receiving the right to use someone's property. The capacity of use is determined by an act that establishes a servitude. Servitude rights are stronger than property rights: first, the needs of a dominant tenant are satisfied, then – the needs of an owner.

Servitudes can be established for a certain period or an uncertain one. Whereas, servitudes do not involve single-use or temporary actions.

In the current legislation, the most important attributes of a servitude that exist in land law are not formalised – a servitude cannot involve performing an action. This means that the owner of a servient item does not have to perform any actions benefiting a dominant tenant. The behaviour of a servient item's owner is defined as granting a permission for something when they have to endure other's actions in relation to their property (for example, the right of passage across an estate); and also as performing specific actions when the owner of a servient item does not have to perform any actions that would limit the rights of a dominant tenant. These attributes of a servitude should be formalised in the civil legislation (Yerkinbaeva, 2016; Yerkinbaeva, 2008; Yerkinbaeva and Bekturganov, 2013; Yerkinbaeva and Nurmukhankyzy, 2014).

The legislations do not mention about such attribute as indivisibility. This means that in case a servient item was divided, the servitude will continue to exist in the same way as before its division, and it also means that a servitude cannot be partially prohibited or partially forfeited, only in its entirety. Formalising this attribute will remove any possible contradictions in the case of division of a servient item or existence of several dominant tenants within one servitude relation.

Legislations of former USSR and the Eastern Bloc countries know two main types of servitudes – land and personal. Meanwhile, the forest legislation of former USSR and the Eastern Bloc countries states that forest servitudes are a right

to a limited fee-paying and non-fee paying use of someone's forest area. Forest servitudes include provisions of civil and land legislations that do not contradict the requirements of the forest legislation of former USSR and the Eastern Bloc countries. Therefore, forest servitudes – are just land servitudes regarding a forest area.

While public servitudes are established by authorities through their decision to burden the available estate with a servitude, private servitudes are established based on the contract, and therefore all general provisions about the contract are also applicable to them (chapters 22-24 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Land Code of the Republic of Kazakhstan...).

In particular, the procedure of entering such contract expects adherence to the pre-trial procedure – offering a party to enter a contract, and only after being refused – filing a court action.

It should be taken into account that the contract about the limited targeted use of someone's estate can be imposed with provisions of article 399 of the Civil code of the Republic of Kazakhstan regulating cases where it is obligatory to conclude a contract. This conclusion follows from the content of article 67 of the Land Code, according to which, in cases outlined in the Code or other legislative acts, an owner or a land user has to provide interested real and legal individuals the right for the limited targeted use of an estate, over which they have an ownership or a land use right.

The obligation to provide such right should not be understood as gratuitous and perpetual. A servitude (including public, established over a state-owned land) is granted for payment and is temporal.

Essential contractual conditions of establishing a private servitude are:

- the area of someone's estate granted for the limited targeted use;
- the goal, for which a servitude is granted;
- payment;

The Law of the Republic of Kazakhstan on the Registration of Real Estate Rights and Transactions distinguishes these two notions: “personal servitude” and “servitude benefiting the dominant estate or other real property”.

The servitude benefiting the dominant estate or other real property is defined as a servitude established for the benefit of an owner (another rightsholder) of other, usually neighbouring immovable property to satisfy their needs, including passage, pipe placing or other goals (article 1 paragraph 29 of the Law) (Yerkinbaeva, 2015b).

Personal servitude is defined as a servitude benefiting a specific person, not associated with that person's ownership of a real property (article 1 paragraph 4 of the Law).

Article 39 paragraph 3 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan envisages that the personal servitude over the neighbouring or other estate is established by the contract with private property rightsholders or land users, while article 67 paragraph 3 envisages that if a normative legal act outlines the establishment of a servitude based on the contract of an interested person with an owner or a land user, a refusal of the latter to enter into such contract or contractual conditions proposed by an owner of land user that can be contested in court by an interested person through filing a claim against an owner or land user.

Article 69 paragraph 5 of the Land Code envisages that the owner or land user of an estate burdened with private servitude has a right to demand commensurable payment from individuals in whose interests this servitude was established unless legislative acts of the Republic of Kazakhstan provide otherwise. It must be assumed that it refers not single but periodic payments.

Additionally, article 69 paragraph 3 of the Code establishes that a limited use rightsholder has to compensate a private owner or land user all damages tied to the servitude.

Finally, the Land Code introduces quite an interesting rule for some cases of public servitudes: when an irresolvable opposition between a public servitude and private law, the legislator judging from the priority of the public interest sides with these interest to the detriment of private owner's interests.

It should be noted that the rules of charging fees for public servitudes are drastically different to rules of charging for private servitudes. Article 69 paragraph 7 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan states that the owner or land user of an estate burdened with public servitude has a right to demand commensurable payment from state authorities who established this public servitude only in that case when the establishment of a servitude result in significant complications in the use of an estate. How significant these complications are should be determined by courts.

In particular, article 69 paragraph 7 of the Code states that in cases when establishing public servitude will result in inability to use the estate, the owner of the estate or the land user have a right to demand either seizure, including by way of repurchase, of this estate from them with com-

pensations for damages in full by the authorities who established this servitude at the moment of termination of the property right or the land use, or provision of an equivalent estate or another estate plus its price difference.

In accordance with article 67 paragraphs 1, 2 of the Land Code, in cases outlined by the Code or other legislative acts of the Republic of Kazakhstan, the owner or land user has to provide interested real and legal individuals with the right for the limited targeted use of an estate, for which the former has an ownership right or a land use.

According to article 69 paragraphs 1, 2 of the Code, a private owner or land user have the right to demand the right for the limited targeted use (private servitude) from a rightsholder or land user over a neighbouring estate, and if necessary – over another estate.

The right for the limited targeted use of someone's estate (servitude) can emerge on the basis of the court decision. While the court considers only the question about establishing a servitude while according to article 69 paragraph 2 of the Code, the procedure of the private servitude is resolved between parties by concluding a contract.

According to article 69 paragraph 3, 5 of the Code, a limited use rightsholder of an estate has to compensate a private owner or land user all damages in connection to this servitude.

The owner or land user of an estate burdened with a servitude have the right to demand commensurable payment from parties in whose interest this servitude was established unless legislative acts of the Republic of Kazakhstan provide otherwise.

Conclusion

Simultaneous regulation of land servitudes in accordance with land and civil law caused a number of disagreements in such regulation. In our opinion, land servitudes have to be regulated by a single branch of law but not by two simultaneously. This would eliminate all existing disagreements and make it impossible for practical problems connected with the correlation be-

tween norms and their application to exist. There is a need for regulations of land servitudes with land law, while civil law can have an appendant application. We think that all norms concerning servitudes should be contained in one normative act. This will ensure complex and complete regulation of servitudes, eliminate disagreements and collisions, and will remove the need to adjust corresponding provisions with each other when implementing changes and additions. Since initially servitudes appeared within civil law and they cover not only land but also personal servitudes, it would be appropriate to regulate servitude relations in the civil legislation. We justify the need for legal regulation of servitudes by means of land law based on the principles of legal regulation of lands (responsibilities to use lands sensibly and protect them, the priority of environmental safety demands, combination of land use as a natural resource, territorial basis, part of the biosphere that is a source and the and the main condition for human activity), the principle of differentiation of legal regulation, goals of legal regulation – increase in effective use of lands, regulation of relations concerning realisation of servitude rights to estates guided by a complex approach that secures land rights through establishment of certain imperatives and specific responsibilities of subjects, the importance of lands. It is also worth noting that norms of land servitudes in the land legislation almost copy analogous provisions in the civil legislation, which also defines general provisions about classifying servitudes as real rights to someone's property, their protection etc. Because civil and land laws are connected with each other, it is a very long dispute concerning what branch is more important and has to regulate servitude relations. But it is not important for the effective legal regulation which branch of law contains the necessary norms. Therefore, either norms on land servitude should be excluded from the land legislation and regulation of servitude relations should be ensured only by the civil legislation, or general provisions about servitude in the civil legislation should be introduced, while land servitudes will purely focus on regulating land relations.

References

- Abramov R.A. Regional economic policy based on industrial sector clustering in the context of sustainable development. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*. 2016; (2), 2100-2106.
- Alimaev II, Jr RHB. Ideology, Land Tenure and Livestock Mobility in Kazakhstan. In: Galvin KA, Reid RS, Jr RHB, Hobbs NT, eds. *Fragmentation in Semi-Arid and Arid Landscapes: Consequences for Human and Natural Systems*. Dordrecht: Springer Netherlands; 2008:151-178. doi:10.1007/978-1-4020-4906-4_7.

Barriere O. Human Relationship to the Land from a Legal Perspective as a Human and Environmental Security Challenge. In: Behnassi M, McGlade K, eds. *Environmental Change and Human Security in Africa and the Middle East*. Cham: Springer International Publishing; 2017:259-304. doi:10.1007/978-3-319-45648-5_14.

Bazelet CS, Samways MJ. Relative importance of management vs. design for implementation of large-scale ecological networks. *Landsc Ecol*. 2011;26(3):341-353. doi:10.1007/s10980-010-9557-z.

Beckwith R-M. Institutional Peonage and Involuntary Servitude in Segregated ``Employment`` Settings. In: *Disability Servitude: From Peonage to Poverty*. New York: Palgrave Macmillan US; 2016:113-140. doi:10.1057/9781137540317_7.

Davy B. Human Dignity and Property in Land---A Human Rights Approach. In: Pellissery S, Davy B, Jacobs HM, eds. *Land Policies in India: Promises, Practices and Challenges*. Singapore: Springer Singapore; 2017:1-33. doi:10.1007/978-981-10-4208-9_1.

De Angelino ADAK. Labour Legislation. In: *Colonial Policy: Volume II The Dutch East Indies*. Dordrecht: Springer Netherlands; 1931:492-610. doi:10.1007/978-94-011-8904-0_7.

Engerman SL. Servants to slaves to servants: contract labour and European expansion. In: Emmer PC, ed. *Colonialism and Migration; Indentured Labour Before and After Slavery*. Dordrecht: Springer Netherlands; 1986:263-294. doi:10.1007/978-94-009-4354-4_12.

Yergobek Sh.K., Saltanat K. Atakhanova, Kamilya Zh. Altayeva, Lyazzat B. Nyssanbekova, Zhuldyz B. Umbetbayeva Ecological Interstate Systems as an Object of Legal Research, *Journal of Environmental Accounting and Management* 6(1) (2018) 47-58

Yerkinbaeva L.K. Legal and Economic Problems of the Governmental Regulation of Renewable Energy Sources Usage and Development in the Republic of Kazakhstan, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume VII, Issue 6(20), Fall 2016

Yerkinbaeva L.K. Legal problems of state regulation of the production and the use of alternative energy in the Republic of Kazakhstan, *Current issues of economy, Ukraine*, 9-(171), 2015 (Scopus) ISSN 1993-6788

Yerkinbaeva L.K. (2008) Some Remarks about the Subject of Agrarian Law of the Republic of Kazakhstan, *Kiel Journal European Law. Jahrgang, C*. 29-33

Yerkinbaeva L.K., A.E. Bekturganov. Legal problems of modern agricultural policy of the Republic of Kazakhstan. *Procedia-Social and Behavioral Journal*, 81, 2013, pp. 514-519.

Yerkinbaeva L.K., Nurmukhankyzy D. Investments in Environmental Protection under Conditions of A «Green Economy» (Comparative Legal Analysis on the Example of Kazakhstan)» *Proceedings of 3rd European Business Research Conference*. 4 – 5 September 2014. Italy. ISBN: 978-1-922069-59-7

Esplugues C. General Report: New Developments in Civil and Commercial Mediation – Global Comparative Perspectives. In: Esplugues C, Marquis L, eds. *New Developments in Civil and Commercial Mediation: Global Comparative Perspectives*. Cham: Springer International Publishing; 2015:1-88. doi:10.1007/978-3-319-18135-6_1.

Gibb JG. Wealth, Property, Land, and Labor. In: *The Archaeology of Wealth: Consumer Behavior in English America*. Boston, MA: Springer US; 1996:47-73. doi:10.1007/978-1-4613-0345-9_4.

Glassner MI. Development of International Law with Respect to Land-Locked States. In: *Access to the Sea for Developing Land-Locked States*. Dordrecht: Springer Netherlands; 1970:16-38. doi:10.1007/978-94-015-1176-6_2.

Harvey J. A Colonial Settler Nation and A Slaveholding One. In: *Whiteness and Morality: Pursuing Racial Justice through Reparations and Sovereignty*. New York: Palgrave Macmillan US; 2007:51-94. doi:10.1057/9780230604940_3.

Himka J-P. Serfdom and Servitudes. In: *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. London: Palgrave Macmillan UK; 1988:1-58. doi:10.1007/978-1-349-19386-8_1.

Hinnant CH. Desire, Emulation and the Dialectic of Domination and Servitude in Irene. In: *Samuel Johnson: An Analysis*. London: Palgrave Macmillan UK; 1988:27-46. doi:10.1007/978-1-349-19208-3_3.

Iroanya RO. Overview of Human Trafficking as a Global Phenomenon. In: *Human Trafficking and Security in Southern Africa: The South African and Mozambican Experience*. Cham: Springer International Publishing; 2018:67-117. doi:10.1007/978-3-319-71988-7_3.

Janusz-Pawletta B. Interrelations Between Territorial Delimitation and the Regime of the Use of the Caspian Sea. In: *The Legal Status of the Caspian Sea: Current Challenges and Prospects for Future Development*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2015:51-73. doi:10.1007/978-3-662-44730-7_5.

Karagusssov F. The Legal Framework for Mediation in Kazakhstan: Current State, Expectations of Public Recognition and Perspectives for Development. In: Esplugues C, Marquis L, eds. *New Developments in Civil and Commercial Mediation: Global Comparative Perspectives*. Cham: Springer International Publishing; 2015:393-431. doi:10.1007/978-3-319-18135-6_13.

Mousourakis G. The Private Law. In: *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. Cham: Springer International Publishing; 2015:95-157. doi:10.1007/978-3-319-12268-7_3.

Nijeholt JFL. Juridical Position of the Airspace. In: *Air Sovereignty*. Dordrecht: Springer Netherlands; 1910:9-51. doi:10.1007/978-94-017-6329-5_2.

Pirzadeh A. Qajar Period and the Constitutional Revolution. In: *Iran Revisited: Exploring the Historical Roots of Culture, Economics, and Society*. Cham: Springer International Publishing; 2016:137-184. doi:10.1007/978-3-319-30485-4_6.

Radin M. Persons I: Fundamental Concepts of Roman Law. In: Broekman JM, Catá Backer L, eds. Signs In Law – A Source Book: The Semiotics of Law in Legal Education III. Cham: Springer International Publishing; 2015:165-181. doi:10.1007/978-3-319-09837-1_21.

Stanziani A. Utilitarianism and the Abolition of Slavery in India. In: Labor on the Fringes of Empire: Voice, Exit and the Law. Cham: Springer International Publishing; 2018:67-136. doi:10.1007/978-3-319-70392-3_3.

Stasi A. Property Law. In: General Principles of Thai Private Law. Singapore: Springer Singapore; 2016:183-219. doi:10.1007/978-981-10-2191-6_4.

Strauss MJ. Nations Outside Their Borders: How Extraterritorial Concessions Reinforce Sovereignty. In: Szary A-LA, Giraut F, eds. Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders. London: Palgrave Macmillan UK; 2015:53-67. doi:10.1057/9781137468857_3.

Zhang J. Advocating Impartiality, Emphasizing Criminal Law and Neglecting Civil Law. In: The Tradition and Modern Transition of Chinese Law. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2014:85-127. doi:10.1007/978-3-642-23266-4_4.

Land Code of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1040583

Zh.B. Umbetbayeva*, S.Zh. Suleimenova

Turan University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: umbetbaeva@mail.ru

LEGAL PROTECTION OF THE ATMOSPHERIC AIR IN THE CONTEXT OF ANALYSIS OF THE ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article presents a system-wide analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of legal protection of atmospheric air. It is especially emphasized that this vital component of the surrounding human, flora and fauna of the natural environment is still not sufficiently methodologically and legally guaranteed against negative physical, chemical, biological and other influences. In the aspect of determining the relevance of the issue under consideration, an important conclusion was also made that the norms of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan in relation to the protection of atmospheric air require further development and detail. In the current legal version, their potential regulatory significance is not significant, which allows us to speak both about the lack of the desired effect on their part, and about the lack of development, with the help of the national legislator, of an effective mechanism for the legal protection of atmospheric air in comparison with the protection of natural resources: land, subsoil, waters, forests, flora and fauna. The aim of the authors is to reveal the modern content of the legal protection of atmospheric air, as well as to determine the main problems and future prospects in the context of the analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan using scientific views, domestic legislative acts and the results of law enforcement practice. During the development of the topic, the authors used a set of general scientific and special methods of scientific cognition, in particular the comparative legal method, as well as methods of modeling and system analysis. In the conclusions, the authors emphasize that one of the ways to possibly eliminate the gaps and, accordingly, create a balanced system of norms for the protection of atmospheric air on an equal basis with other natural objects can be the currently being developed and revised new edition of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: atmospheric air, legal protection, environmental legislation of the Republic of Kazakhstan, environment, Environmental Code of the Republic of Kazakhstan.

Ж.Б. Умбетбаева*, С.Ж. Сулейменова

«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: umbetbaeva@mail.ru

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын талдау контексіндегі атмосфералық ауаны құқықтық қорғау

Мақалада атмосфералық ауаны құқықтық қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына жалпыжүйелік талдау жасау ұсынылған. Әсіресе адамды, флора мен фаунаны қоршаушы табиғи ортаның аталмыш өміршең қажетті құрамдасының әлі де болса келеңсіз физикалық, химиялық, биологиялық және де өзге әсерлерінен жеткілікті әдістемелік және құқықтық деңгейде кепілдендірілмегендігі атап көрсетіледі. Қарастырылып отырған мәселенің өзектілігін анықтау барысында атмосфералық ауаны қорғауға қатысты Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінің нормалары одан әрі дамуды және нақтылауды талап етеді деген маңызды қорытынды жасалған. Қазіргі қолданыстағы құқықтық редакцияда олардың ықтимал реттеуші мәні болмашы ғана. Бұл олардың тарапынан тиісті әсердің болмауы туралы да, ұлттық заң шығарушының көмегімен Жер, жер қойнауы, су, орман, өсімдіктер мен жануарлар әлемі сияқты табиғи ресурстарды қорғаумен салыстырғанда атмосфералық ауаны құқықтық қорғаудың тиімді тетігінің жетілмегендігі туралы да айтуға мүмкіндік береді. Авторлардың мақсаты – атмосфералық ауаны құқықтық қорғаудың заманауи мазмұнын ашу, сонымен қатар ғылыми көзқарастар, мемлекетішілік заңнамалық актілер және құқық қолдану тәжірибесі нәтижелерінің көмегімен Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын талдау контексіндегі негізгі проблемалар мен әрі қарайғы перспективаларды анықтау болып табылады. Тақырыпты әзірлемелеу ағымында авторлар ғылыми танымның жалпығылыми және арнайы әдістемелерінің жиынтығын қолданды, олардың ішінде, атап айтқанда, салыстырмалы-құқықтық әдіс, үлгілеу және жүйелік талдау әдістеріне жүгінді. Қорытындыларда авторлар

олқылықтарды жою және, тиісінше, басқа табиғи объектілермен қатар, атмосфералық ауаны қорғау туралы нормалардың теңдестірілген жүйесін құру тәсілдерінің бірі ретінде қазіргі уақытта әзірленіп жатқан және қайта қаралған ҚР Экологиялық кодексінің жаңа редакциясы бола алатындығына назар аударады.

Түйін сөздер: атмосфералық ауа, құқықтық қорғау, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы, қоршаған орта, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі.

Ж.Б. Умбетбаева*, С.Ж. Сулейменова

Университет «Туран», Қазақстан, г. Алматы,

*e-mail: umbetbaeva@mail.ru

Правовая охрана атмосферного воздуха в контексте анализа экологического законодательства Республики Казахстан

В статье представлен общесистемный анализ экологического законодательства Республики Казахстан в сфере правовой охраны атмосферного воздуха. Особо подчеркивается, что жизненно важный компонент, окружающий человека, как флора и фауна природной среды, все еще недостаточно методологически и юридически защищены от негативных физических, химических, биологических и иных воздействий. В аспекте определения актуальности рассматриваемого вопроса также сделан важный вывод о том, что нормы Экологического кодекса Республики Казахстан применительно к защите атмосферного воздуха требуют дальнейшего рассмотрения и детализации. В ныне действующей юридической редакции их потенциальное регулирующее значение несущественно, что позволяет говорить как об отсутствии должного эффекта с их стороны, так и о не выработанности при помощи национального законодателя действенного механизма правовой охраны атмосферного воздуха по сравнению с защитой природных ресурсов: земли, недр, вод, леса, растительного и животного мира. Целью статьи является рассмотрение современного содержания правовой охраны атмосферного воздуха, а также определение основных проблем и дальнейших перспектив в контексте анализа экологического законодательства Республики Казахстан с помощью научных взглядов, внутригосударственных законодательных актов и результатов правоприменительной практики. В ходе разработки темы авторами использовалась совокупность общенаучных и специальных методов научного познания, в частности сравнительно-правовой метод, а также методы моделирования и системного анализа. В выводах авторы акцентируют внимание на том, что одним из способов возможного устранения пробелов и соответственно создания наравне с иными природными объектами сбалансированной системы норм об охране атмосферного воздуха может стать разрабатываемая в настоящее время и пересмотренная новая редакция Экологического кодекса РК.

Ключевые слова: атмосферный воздух, правовая охрана, экологическое законодательство Республики Казахстан, окружающая среда, Экологический кодекс Республики Казахстан.

Introduction

In Kazakhstan, the ecologically and legally significant concept of atmospheric air, perhaps, was first established when the republic was part of the former USSR, namely in the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR “On nature protection in the Kazakh SSR” dated May 12, 1962 (Journal of the Supreme Soviet and the Government of the Kazakh SSR, 1962). According to Article 1 of this normative act, atmospheric air was enshrined not only as an inseparable part of the natural complex as a whole, but also as an independent object of legal protection (Journal of the Supreme Council and the Government of the Kazakh SSR, 1962), thereby “freed” from the traditional and obvious sanitary-hygienic approach, which prevailed for a long time in the official legal policy of the Soviet state.

Two decades later, on June 12, 1981, the Supreme Soviet of the Kazakh SSR at its third session of the tenth convocation adopts a separate Law of the Kazakh SSR “On the protection of atmospheric air” (Bulletin of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR, 1981: 482). In accordance with the norms provided for in it, the tasks of the legislation of the Kazakh SSR on the protection of atmospheric air were (Bulletin of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR, 1981: 482): improving the state of atmospheric air, preventing and reducing harmful chemical, physical, biological and other effects on the atmosphere causing adverse consequences for the population, the national economy of the republic, flora and fauna, as well as strengthening the rule of law in the field of atmospheric air protection (Article 1) (Bulletin of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR, 1981: 482). Russian scientists note that, in fact, the law was a classic example of tex-

tual reproduction of union norms in a republican act (Mukhitdinov N.B., Rakhimberdin K.Kh., Zhumaksanov E.K., 2003a: 45) and in it, in essence, neither one norm that would take into account the specifics of our country (Mukhitdinov N.B., Rakhimberdin K.Kh., Zhumaksanov E.K., 2003b: 45). One of the additional explanations for this circumstance was the fact that it was no coincidence that Kazakhstan for a long time remained a raw material appendage of the former Soviet Union (Mukhitdinov N.B., Rakhimberdin K.Kh., Zhumaksanov E.K., 2003c: 45). Exactly ten years later – June 18, 1991 – the supreme legislative body of the Kazakh SSR adopts a new Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR” (Z9113500_) (Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR”, 1991). In connection with its entry into force on August 1, 1991, the previously noted Decree of the highest collegial body of the Republic became invalid. The law within the framework of article 5 recognized atmospheric air and other natural objects as components of natural ecological systems and the biosphere as objects of the natural environment subject to protection (Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR”, 1991). A separate section within the framework of the Law was devoted to the economic mechanism of environmental protection and environmental management (the Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR”, 1991) and within Articles 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26 and 27 provided for the financing of environmental programs and activities, in particular at the expense of environmental insurance funds and credit banks, payment of fees for special use of natural resources, the conclusion of agreements on environmental management, a payment system in the same area, for example, payment for environmental pollution, payment for emissions and discharges of pollutants into the environment and disposal of production and consumption waste, as well as their standards, etc. (Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR”, 1991). It can be said that this Law contained not only a new ideology under the conditions of the Soviet administrative-command system, but also significantly stimulated the improvement of environmental protection activities. For comparison, experts note that the Law of the Kazakh SSR “On the Protection of Atmospheric Air” did not provide for economic mechanisms for the protection of atmospheric air” (Rakhimberdin K., 2001).

After gaining state independence, Kazakhstan began to form its own environmental policy – a policy of the transitional period, focused, in particular, on the further development of economic methods for regulating environmental management, expanding the rights and powers of regional and local government bodies (Rakhimberdin K.Kh., 2000: 33). Of course, the Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 became the fundamental law in the context of completely different realities. “Its articles 31 and 38 have an ecological and legal character, which for the first time approved and put into effect a new ecological, nature conservation concept” (Chumachenko T.N., 2015). So, if, according to Article 31 of the Constitution: “The state aims to protect the environment favorable for human life and health” (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995), then in Article 38 it secures the citizens of the Republic the obligation to preserve nature and take care of natural resources (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995). Article 6 of the Basic Law of the State establishes property rights to natural resources (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995). In other words, along with the definition of the ecological significance of the environmental policy, in addition, this article contains a legal structure for the protection of individual natural objects, which is based on the institution of property rights. In this regard, clause 3 of this article of the Constitution states that: “The earth and its subsoil, waters, flora and fauna, and other natural resources are in state ownership” (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995). However, within the limits of this norm, the phenomenon we are investigating is not specifically covered – atmospheric air and the question is not unambiguously resolved: can it also be an object of property rights? It follows that the Constitution of the Republic leaves open the definition of the list of natural resources subject to ownership, use or disposal and without naming their legal characteristics, and also, apparently, given that atmospheric air has its natural properties, believes that it is not possible to classify it as object of ownership.

Theoretical and methodological basis of the article

From a theoretical point of view, the significance of this article lies in the fact that, based on the study of a wide range of scientific views, domestic legislative acts and the results of law enforcement practice, the modern content of the legal protection of atmospheric air is revealed, and the main prob-

lems and further prospects are determined in the context of the analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan. In the study of the topic, in particular, the latest doctrinal developments of scientists representing various legal, environmental, economic schools, such as Mukhitdinov, N., Rakhimberdin, K.Kh., Zhumaksanov, E.K and many others, were used. To achieve the set goal of the article and the tasks arising from it, the authors applied the following methods: synthesis, analogy, structural, comparative, formal-logical methods, as well as methods of modeling and system analysis.

Results and discussion

Among the documents that deserve attention, one cannot fail to note the Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, approved in accordance with the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 3, 2003 (No. 1241) (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003). This is the second act similar to the one that was in force in the Republic in the period 1996-2003. In the latter case, we are talking about the Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan, approved by the Order of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 1996 (No. 2967) (On the concepts of public and environmental safety of the Republic of Kazakhstan, 1996).

The concept is a meaningful political, information-analytical and legally significant document, in which the state, problems and prospects of environmental protection activities in the Republic of Kazakhstan were summarized, updated and determined (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003).

First, taking into account the need to ensure an optimal level of environmental safety with the achievement of regulatory indicators of the state of the environment, it provided for the consistent implementation of its own provisions, dividing it into three stages (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003):

the first stage (2004-2007) – reducing the level of environmental pollution and developing an action plan to stabilize it (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003);

the second stage (2008-2010) – stabilization of environmental quality indicators and improvement of environmental requirements for nature management and (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003)

the third stage (2011-2015) – improving the quality of the environment and achieving a favorable level of environmentally sustainable development of society (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003).

Secondly, the Concept clearly outlined the goals, objectives and basic principles of ensuring the ecological safety of the Republic, among which it is important to highlight such as the achievement of the protection of natural systems and a vital component of the interests of society, the ecosystem approach to the regulation of all social relations for the sustainable development of the state, the obligation compensation for damage to the environment and human health (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003).

Thirdly, based on the specifics of the new realities, the Concept for the first time fixed and prioritized global, national and local environmental problems (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003), at the same time combining them into a single set of environmental problems safety of the Republic (Concept of ecological safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003). Independent subsection 3.3.1. in particular, it was provided for the *air pool*. Within its framework, the 10 most polluted cities of the Republic were officially recognized and named, the reasons for the high level of pollution were established, for example, in Almaty, Ust-Kamenogorsk, Shymkent due to outdated production technologies, inefficiency of treatment facilities, poor use of renewable and unconventional energy sources and low quality of the fuel used (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003).

Fourthly, in the Concept, such basic concepts as the greening of the economy, legislation and society were fixed and, perhaps for the first time, were introduced into legal and scientific turnover, and in accordance with them, the main directions and key mechanisms for ensuring the environmental safety of Kazakhstan were determined (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003): improving the economic mechanisms of environmental management and the system of state control in this area, as well as environmental monitoring, optimization of the permitting system and environmental expertise, development of a systemic basis for environmental statistics, etc. (Concept of ecological safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003). It was especially emphasized that Kazakhstan has developed environmental legislation, but at the same time, within the frame-

work of its further improvement, it is necessary to rely on international standards: to introduce environmental standards into all other legislative acts of the Republic, to provide for and ensure the use of compulsory environmental insurance and environmental audit (Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, 2003).

In order to significantly reduce the impact on the environment in the Republic during the first and second half of the 2000s, other documents are also adopted. So, in accordance with the Concept of the transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development for 2007-2024, by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 27, 2007 (No. 848), Target indicators of the transition to sustainable development were approved, including 16 environmental indicators (On the approval of target indicators transition to sustainable development, 2007). Another Resolution of the supreme executive body of the Republic of Kazakhstan dated March 12, 2008 No. 245 approved the List of the best available technologies (On approval of the list of the best available technologies, 2008). According to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2013 (No. 577), the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a green economy (On the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a "green economy", 2013) entered the stage of implementation, and in accordance with it, approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of July 31, 2013 (No. 750) Action Plan for the transition of the Republic of Kazakhstan to a green economy for 2014-2020 (On approval of the Action Plan for the implementation of the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a "green economy" for 2013-2020, 2013). The norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" in the new edition of January 6, 2012 No. 527-IV in the aspect of ensuring the environmental safety of the state, society, individuals and citizens are adapted to the current provisions of the fundamental acts and, if necessary, can be supplemented by other legislative acts of the Republic of Kazakhstan and detailed by the documents of the State Planning System of the Republic of Kazakhstan (Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan", 2012).

It is important to note that, however, for the first time not so much legal as economic and social foundations of atmospheric air protection and, in general, its legal status in the Republic was regulated

by a special regulatory legal act – the Law of the Republic of Kazakhstan dated March 11, 2002 (No. 302) "On protection atmospheric air", which with the adoption of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan became invalid (Law of the Republic of Kazakhstan "On the protection of atmospheric air", 2002).

In terms of structure, the Law consisted of 7 chapters and 30 articles and contained basic concepts, including, in particular, such as "harmful physical impact on the atmospheric air", "maximum permissible standard", "maximum permissible level", "pollution", "protection", "Monitoring", and "quality" of atmospheric air (Law of the Republic of Kazakhstan "On the protection of atmospheric air", 2002); determined the principles of public administration, the competence of the relevant authorities and the organization of activities for the protection of the regulated object (Law of the Republic of Kazakhstan "On the protection of atmospheric air", 2002); established requirements for the types and forms of activity that have a harmful effect on its condition (Law of the Republic of Kazakhstan "On the protection of atmospheric air", 2002); fixed the mechanisms for reducing pollutants, their accounting and inventory, control measures and responsibility for violation of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of atmospheric air protection (Law of the Republic of Kazakhstan "On the protection of atmospheric air", 2002). It can be said that the considered Law as a whole provided for all particular goals and objectives, as well as legal norms necessary to regulate the protection of atmospheric air. According to paragraph 1 of Article 1 of the Law, atmospheric air, as well as in the case of the corresponding laws of the former Soviet republics, was defined as a component of the environment, which is a natural mixture of atmospheric gases (Law of the Republic of Kazakhstan "On the Protection of Atmospheric Air", 2002). Earlier, the same analogous concept, maintaining the connection of the object under consideration with the natural environment, was enshrined in article 1 of the Law "On the protection of atmospheric air" of October 16, 1992, Ukraine (Law of Ukraine "On the protection of atmospheric air", 1992), later the Republic of Belarus in paragraph 1 of article 1 of the same separate law of December 16, 2008 (Law of the Republic of Belarus "On the protection of atmospheric air", 2008), Turkmenistan in article 1 of the special law of March 26, 2016 (Law of Turkmenistan "On the protection of atmospheric air", 2016). At the same time, some post-Soviet states followed the provisions of the Model Law "On the Protec-

tion of Atmospheric Air” developed by the Interparliamentary Assembly of the CIS Member States on December 8, 1998 (Model Law “On the Protection of Atmospheric Air”, 1998). For example, in accordance with Article 1 of the Federal Law of the Russian Federation “On the Protection of Atmospheric Air” dated May 4, 1999, atmospheric air is “a vital component of the environment, which is a natural mixture of atmospheric gases located outside residential, industrial and other premises” (Federal Law of the Russian Federation “On the Protection of Atmospheric Air”, 1999). The concept of atmospheric air in a special Law of the Republic of Moldova of December 17, 1997 (Law of the Republic of Moldova “On the Protection of Atmospheric Air”, 1997) is quite similar in form, but significantly different and complex in content. In Article 3, the Law of this CIS member state departed from an extremely clear and identical legal understanding of the phenomenon under consideration, limiting or expanding its name “air” (Law of the Republic of Moldova “On the Protection of Atmospheric Air”, 1997) – it is “a unique mixture of gases (nitrogen and oxygen, small amounts of argon, neon, helium, krypton, xenon, radon, carbon dioxide, hydrogen, water vapor and various particles) of the highest vital importance in which living organisms can live, the most volatile component of the environment that knows no boundaries, as a result, it is capable of spreading traces of human activity over unpredictable distances in the process of massive movement” (Law of the Republic of Moldova “On the Protection of Atmospheric Air”, 1997).

Despite the existing difference, we can definitely say that the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Protection of Atmospheric Air” had something in common in understanding the meaning of this reality with the laws of the post-Soviet states, since it not only clearly emphasized its physico-chemical characteristics, but also indicated that it has no boundaries due to its natural state of constant mobility and mixing and is an integral part of the environment. The economic mechanism for the protection of atmospheric air, judging by Art. 22,23,24,26 and 28 of the Law was limited to payment for its pollution (the Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security of the Republic of Kazakhstan”, 2012), but at the same time, the actual procedure for implementing such a procedure was not regulated in it. According to other norms of the Law, atmospheric air was also not isolated in any form of ownership. This, according to E. Novikova, meant that he is not such due to the impossibility of his individualization and,

therefore, property rights cannot be established on him (Novikova E., 1999).

On January 9, 2007, a new codified normative act was adopted in the Republic, containing systematized norms of environmental law and other related industries, namely the Environmental Code (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007). As experts note, “it has become the main comprehensive legislative act regulating public relations in the environmental sphere, incorporating all the positive changes introduced into environmental legislation” (Dzhangabulova A.K., Salykhbaeva A.T., 2014). In accordance with Article 325, the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan applies to legal relations arising after its entry into force (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007).

Depending on the objectives of protection, atmospheric air in accordance with clause 1) of article 7 of the Code is an object of environmental protection (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007): as well as land, subsoil, surface and underground waters, forests and other vegetation, fauna, gene pool living organisms, natural ecological systems, climate and ozone layer of the Earth, it is subject to protection from destruction, degradation, damage, pollution and other harmful effects (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007). It is important in this regard to emphasize that with the exception of individual components, this definition, as well as, however, with such a characteristic, the very definition of “environment” was reproduced in the Code from the relevant norms of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Environmental Protection” dated July 15, 1997, which also, in accordance with the adoption of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, it terminated its legal effect (Law of the Republic of Kazakhstan “On Environmental Protection”, 1997). Note that in Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Environmental Protection” the last concept is explained as a set of natural objects, including atmospheric air (Law of the Republic of Kazakhstan “On Environmental Protection”, 1997), while the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan in subparagraph 41) of Art. 1 adds to them such a new element as artificial objects (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007), without specifying their types and content. In this regard, we believe that these include all artificial reservoirs, islands, dams and other geographical objects created as a result of human activity, as well as special buildings, structures, etc.

Continuing to analyze the text of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, attention should be paid to the mention of atmospheric air within the framework of Chapter 16, Section 5 of the regulatory legal act dedicated to environmental monitoring (Art. Art. 137-146) (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007). The Code in clause 1), Article 137 introduces the aggregate concept of “state environmental monitoring (monitoring of the environment and natural resources)” (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007), meaning by it a comprehensive system of monitoring the state of the environment, natural resources, including using data from remote sensing of the Earth from space, in order to assess, predict and control changes in their state under the influence of natural and anthropogenic factors (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007). One of the objects of such a multipurpose and multifunctional system, along with the repeatedly listed natural resources, as well as with the factors of environmental impact on human health in accordance with paragraph 2) of the considered article of the Code is atmospheric air (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007).

Within the limits of Articles 137, 138, 139 and 140, the Code establishes the procedure, content and mechanism of functioning of the Unified State System for Monitoring the Environment and Natural Resources and, in particular, establishes its subsystems (Ecological Code of the Republic of Kazakhstan, 2007).

With the exception of the norms directly stipulated in the Environmental Code, the regulation of the legal status of atmospheric air “dissolves” in a large array of provisions of the first backbone normative legal act in the Republic. It can be said that various aspects of the legal regulation of the mode of existence of this natural object are “absorbed” by all 9 sections and 47 chapters of the Code (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007), in particular within the framework of natural resource use, emissions and removals of greenhouse gases, the functioning of the order of emergency

situations and environmental disaster, international cooperation in the field of the environment, environmental expertise and environmental control, economic mechanisms to stimulate environmental protection and management of emissions into the environment, etc. (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007). But at the same time, there are no norms that independently release atmospheric air into the most significant and necessary natural object, into the most determining natural factor of the environment.

In the updated edition with changes as of January 7, 2020 (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, 2007), depending on the nature of the coverage of regulated relations, it is a normative legal act of inter-sectoral codification, since it contains not only the norms of environmental law itself, but also related industries. With regard to the protection of atmospheric air, it contains only general and individual regulations.

Conclusion

This means that the norms of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan in relation to the protection of atmospheric air require further development and detailing.

The special law on the protection of atmospheric air, which is also aimed at ensuring the environmental safety of the state, the realization of the rights of citizens to a favorable environment and reliable information about its state, in contrast to other narrow-branch laws, has ceased to be in force, and its norms specifying the special position of the regulated object in question were not substantively integrated into the content of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan.

We believe that one of the ways to possible eliminate these gaps and, accordingly, create, along with other natural objects, a balanced system of norms on the protection of atmospheric air can be the currently being developed and revised new edition of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan.

Литература

- Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР. – 1962. – №23.
 Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. – 1981. – №25. – С. 482.
 Мухитдинов Н.Б., Рахимбердин К.Х., Жумаксанов Е.К. Правовая охрана атмосферного воздуха в Республике Казахстан. – Усть-Каменогорск: «Медиа-Альянс», 2003. – 144 с.
 Закон Казахской Советской Социалистической Республики «Об охране окружающей природной среды в Казахской ССР» от 18 июня 1991 года (утр.силу). (С изменениями, внесенными в соответствии с Указом Президента РК от 31 июля

1995 года №2392, Указом Президента РК от 5 октября 1995 года №2488, Законом РК от 11 июля 1997 года №154-1) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1000557 [Accessed 2 October 2020].

Рахимбердин К. Правовая охрана атмосферного воздуха в Республике Казахстан должна строиться на рыночных законах // <https://articlekz.com/article/4758> [Accessed 2 October 2020].

Рахимбердин К.Х. Правовые основы охраны атмосферного воздуха в Республике Казахстан в условиях рынка. Дисс. канд. юрид. наук. – Республика Казахстан, Алматы. – 2000. – 148 с.

Чумаченко Т.Н. Концепция экологической безопасности и развитие экологической политики Республики Казахстан // <https://articlekz.com/article/19152> [Accessed 2 October 2020].

Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution [Accessed 2 October 2020].

Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы. Одобрена Указом Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года №1241 (утр. силу) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=104539&resp=1045395&status=0&excludeArcBuh=0 [Accessed 2 October 2020].

«О концепциях общественной и экологической безопасности Республики Казахстан» Распоряжение Президента Республики Казахстан от 30 апреля 1996 года №2967. Утратило силу распоряжением Президента Республики Казахстан от 5 апреля 2011 года №471 // http://adilet.zan.kz/rus/docs/N960002967_ [Accessed 2 October 2020].

«Об утверждении целевых показателей перехода к устойчивому развитию» Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 сентября 2007 года №848 // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P070000848_ [Accessed 2 October 2020].

«Об утверждении перечня наилучших доступных технологий» Постановление Правительства РК от 12 марта 2008 года №245. Утратило силу постановлением Правительства РК от 3 апреля 2015 года №196 // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000245_ [Accessed 2 October 2020].

«О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»» Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года №577 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577> [Accessed 2 October 2020].

«Об утверждении Плана мероприятий по реализации Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» на 2013 – 2020 годы» Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 июля 2013 года №750 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000750> [Accessed 2 October 2020].

Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года. №527-IV // <http://knb.gov.kz/ru/article/zakon-respubliki-kazahstan-ot-6-anvara-2012-goda-no-527-iv> [Accessed 2 October 2020].

Закон Республики Казахстан «Об охране атмосферного воздуха» от 11 марта 2002 года. №302 (утр. силу). (С изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2006г.) // https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=1029779 [Accessed 2 October 2020].

Закон Украины от 16 октября 1992 года № 2707-ХІІ «Об охране атмосферного воздуха» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30499079#pos=0;0 [Accessed 2 October 2020].

Закон Республики Беларусь от 16 декабря 2008 года № 2-3 «Об охране атмосферного воздуха» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30456148 [Accessed 2 October 2020].

Закон Туркменистана от 26 марта 2016 года № 366-V «Об охране атмосферного воздуха» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35792368 [Accessed 2 October 2020].

Модельный закон «Об охране атмосферного воздуха» (Принят на двенадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление №12-12 от 8 декабря 1998 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30076237#pos=0;0 [Accessed 2 October 2020].

Федеральный закон Российской Федерации «Об охране атмосферного воздуха» от 4 мая 1999 года. №96-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1.01.2020) // <http://base.garant.ru/12115550/#friends> [Accessed 2 October 2020].

Закон Республики Молдова «Об охране атмосферного воздуха» от 17 декабря 1997 года. №1422-ХІІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1.01.2020) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30491272 [Accessed 2 October 2020].

Новикова Е. О влиянии частного права на развитие экологического законодательства // <https://articlekz.com/article/4722> [Accessed 2 October 2020].

Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года. №212 (Обновленный с изменениями на 07.01.2020г.) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30085593 [Accessed 2 October 2020].

Джангабулова А.К., Салыхбаева А.Т. Становление и развитие правовых основ экологической политики Республики Казахстан // <https://articlekz.com/article/15024> [Accessed 2 October 2020].

Закон Республики Казахстан «Об охране окружающей среды» от 15 июля 1997 года. №160-I (утр. силу). (С изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2006г.) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1008107 [Accessed 2 October 2020].

References

Chumachenko T.N. (2015). Kontseptsiya ekologicheskoy bezopasnosti i razvitie ekologicheskoy politiki Respubliki Kazahstan [Concept of environmental safety and development of environmental policy of the Republic of Kazakhstan] // <https://articlekz.com/article/19152> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Dzhangabulova A.K., Salyihbaeva A.T. (2014). Stanovlenie i razvitie pravovyih osnov ekologicheskoy politiki Respubliki Kazahstan [Formation and development of legal bases of environmental policy of the Republic of Kazakhstan] // <https://articlekz.com/article/15024> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Ekologicheskiy kodeks Respubliki Kazahstan ot 9 yanvarya 2007 goda. #212 (Obnovlennyiy s izmeneniyami na 07.01.2020g.) [Environmental code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007. No. 212 (Updated with changes on 07.01.2020)] // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30085593 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Federalnyiy zakon Rossiyskoy Federatsii «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» ot 4 maya 1999 goda. #96-FZ (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 1.01.2020) [Federal law of the Russian Federation “On atmospheric air protection” of may 4, 1999. No. 96-FZ (with amendments and additions as of 1.01.2020)] // <http://base.garant.ru/12115550/#friends> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Konstitutsiya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995] // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Kontseptsiya ekologicheskoy bezopasnosti Respubliki Kazahstan na 2004-2015 godyi. Odobrena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 3 dekabrya 2003 goda #1241 (utr. silu) [Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015. Approved by decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 3, 2003 No. 1241 (expired)] // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=104539&resp=1045395&status=0&excludeArcBuh=0 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Model'nyj zakon «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» (Prinyat na dvenadcatom plenarnom zasedanii Mezhparlamentskoj Assamblei gosudarstv – uchastnikov SNG (postanovlenie №12-12 ot 8 dekabrya 1998 goda) [Model law “On atmospheric air protection” (Adopted at the twelfth plenary session of the inter-parliamentary Assembly of the CIS member States (resolution No. 12-12 of December 8, 1998)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30076237#pos=0;0 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Muhitdinov N.B., Rahimberdin K.H., Zhumaksanov E.K. (2003). Pravovaya ohrana atmosfernogo vozduha v Respublike Kazahstan [Legal protection of atmospheric air in the Republic of Kazakhstan]. Ust-Kamenogorsk: «Media-Alyans», – 144 s. (In Russian)

Novikova E. (1999). O vliyani chastnogo prava na razvitie ekologicheskogo zakonodatelstva [On the impact of private law on the development of environmental legislation] // <https://articlekz.com/article/4722> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

«Ob utverzhdenii celevyh pokazatelej perekhoda k ustojchivomu razvitiyu» Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 sentyabrya 2007 goda №848 [“On approval of targets for the transition to sustainable development” Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 27, 2007 No. 848] // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P070000848_ [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

«Ob utverzhdenii perechnya nailuchshih dostupnyh tekhnologij» Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 12 marta 2008 goda №245. Utratilo silu postanovleniem Pravitel'stva RK ot 3 aprelya 2015 goda №196 [“On approval of the list of best available technologies” Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 12, 2008 No. 245. Expired by decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 196 dated April 3, 2015] // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000245_ [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

«Ob utverzhdenii Plana meropriyatij po realizacii Konceptii po perekhodu Respubliki Kazahstan k “zelenoj ekonomike” na 2013 – 2020 gody» Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 iyulya 2013 goda №750 [“On approval of the action Plan for the implementation of the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a “green economy” for 2013 – 2020 “Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 31, 2013 No. 750] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000750> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

«O Konceptii po perekhodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj ekonomike»» Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maya 2013 goda №577 [“On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to a “green economy”” Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

«O koncepciyah obshchestvennoj i ekologicheskoy bezopasnosti Respubliki Kazahstan» Rasporyazhenie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 aprelya 1996 goda №2967. Utratilo silu rasporyazheniem Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 5 aprelya 2011 goda №471 [“On concepts of public and environmental safety of the Republic of Kazakhstan” Order of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 1996 No. 2967. Expired by decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 5, 2011 No. 471] // http://adilet.zan.kz/rus/docs/N960002967_ [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Rahimberdin K.H. (2000). Pravovye osnovy ohranyi atmosfernogo vozduha v Respublike Kazahstan v usloviyah ryinka [Legal bases of atmospheric air protection in the Republic of Kazakhstan in the market conditions]. Diss. kand. yurid. nauk. – Respublika Kazahstan, Almatyi. – 148 s. (In Russian)

Rahimberdin K. (2001). Pravovaya ohrana atmosfernogo vozduha v Respublike Kazahstan dolzhna stroitsya na ryinochnyih zakonah [Legal protection of atmospheric air in the Republic of Kazakhstan should be based on market laws] // <https://articlekz.com/article/4758> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Vedomosti Verhovnogo Soveta Kazahskoy SSR [Statements of the Supreme Council of the Kazakh SSR]. – 1981. – #25. – S.482. (In Russian)

Vedomosti Verhovnogo Soveta i Pravitelstva Kazahskoy SSR [Statements of the Supreme Council and the Government of the Kazakh SSR]. – 1962. – #23. (In Russian)

Zakon Kazahskoy Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki «Ob ohrane okruzhayushey prirodnoy sredy v Kazahskoy SSR» ot 18 iyunya 1991 goda (utr.silu). (S izmeneniyami, vnesennymi v sootvetstvii s Ukazom Prezidenta RK ot 31 iyulya 1995 goda #2392, Ukazom Prezidenta RK ot 5 oktyabrya 1995 goda #2488, Zakonom RK ot 11 iyulya 1997 goda #154-1) [Law of the Kazakh Soviet Socialist Republic “On environmental protection in the Kazakh SSR” of June 18, 1991 (expired). (As amended in accordance with Presidential decree of July 31, 1995, No. 2392, by the decree of the President dated 5 October 1995, No. 2488, Law of RK of July 11, 1997 No. 154-1)] // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1000557 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Respubliki Belarus' ot 16 dekabrya 2008 goda № 2-Z «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» [Law of the Republic of Belarus No. 2-Z of December 16, 2008 “On protection of atmospheric air”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30456148 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Respubliki Kazahstan «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» ot 11 marta 2002 goda. #302 (utr. silu). (S izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 29.12.2006g.) [Law of the Republic of Kazakhstan “On protection of atmospheric air” dated March 11, 2002. No. 302 (expired). (With changes and additions as of 29.12.2006)] // https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=1029779 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Respubliki Kazahstan «Ob ohrane okruzhayushey sredyi» ot 15 iyulya 1997 goda. #160-I (utr. silu). (S izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 29.12.2006g.) [Law of the Republic of Kazakhstan “On environmental protection” of July 15, 1997. No. 160-I (expired). (With changes and additions as of 29.12.2006)] // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1008107 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Respubliki Kazahstan «O natsionalnoy bezopasnosti Respubliki Kazahstan» ot 6 yanvarya 2012 goda. #527-IV [Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security of the Republic of Kazakhstan” dated January 6, 2012. No. 527-IV] // <http://knb.gov.kz/ru/article/zakon-respubliki-kazahstan-ot-6-anvara-2012-goda-no-527-iv> [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Respubliki Moldova «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» ot 17 dekabrya 1997 goda. #1422-HIII (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 1.01.2020) [Law of the Republic of Moldova “On protection of atmospheric air” of December 17, 1997. No. 1422-XII (with changes and additions as of 1.01.2020)] // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30491272 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Turkmenistana ot 26 marta 2016 goda № 366-V «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» [Law of Turkmenistan No. 366-V of March 26, 2016 “On protection of atmospheric air”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35792368 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian)

Zakon Ukrainy ot 16 oktyabrya 1992 goda № 2707-XII «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» [Law of Ukraine of October 16, 1992 No. 2707-XII “On protection of atmospheric air”] // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30499079#pos=0;0 [Accessed 2 October 2020]. (In Russian).

4-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ПРОЦЕСС
ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW, PROCESS
AND CRIMINALISTICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО, ПРОЦЕСС
И КРИМИНАЛИСТИКА**

Г.Ж. Османова

«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: Gulaina.78@mail.ru

ЖАЗА МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІЛЕТТІЛІКТІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУДІҢ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ЖАЗАСЫНА ҚАТЫСТЫ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Қылмыстық құқық теориясында мемлекеттің мәжбүрлі күшімен жүзеге асырылатын әлеуметтік нормаларға қашанда ерекше көңіл бөлінген. Жазаның мақсатының мәселелерінің қолжетімділігі және нақты екендігіне қарамастан, қылмыстық заңнамада реттелуі мәселенің бүгінгі күнге дейін шешілмеген тұстарының бар екендігі, оны нақтылау мен қайта қарауды талап етіп отырғандығы туралы мақалада баяндалып отыр.

Қылмыстық жазаның мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қылмыстық заңнаманың маңызды принциптерінің бірі – әділдік принципінен туындайтындықтан, автор жазаның әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру түріне тоқталып, бірнеше пікірлер мен тәжірибелік мәліметтерге сүйене отырып, Қазақстан Республикасы мен басқа да елдердің қылмыстық құқық теориясында жазаның мақсаттары маңызды орын алатындығын басты назарға алып, жазаның мақсатының бірі ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің бас бостандығынан айыру жазасына қатысты қолданылуын жан-жақты талдай отырып қарастырған. Оларға туындаған назар қылмысқа қарсы күрестің құқықтық шаралары жүйесіндегі қылмыстық жазаның ерекше орнымен түсіндіріледі.

Жазаның маңызды аспектісі болып, қылмыстық жазаның мақсатын дұрыс түсіну мен тұжырымдау болып табылатындығын алға тартады. Жазаның мақсатын құру барысында қылмыстылықпен күрес процесін, қоғамның жағымсыз бөлшегі ретінде тек қылмыстылыққа әсер ету арқылы ғана емес, сондай-ақ осы қылмыстылықты туғызатын жағдайларды да қарастыру дұрыс болатындығын атап өтеді.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыс, жазаның мақсаты, бас бостандығынан айыру, әлеуметтік әділеттілік.

G.Zh. Osmanova

Turan University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Application of restoration of social justice in relation to the punishment of imprisonment as the purpose of punishment

In the theory of criminal law, special attention has always been paid to social norms enforced by the coercive power of the state. Despite the availability and accuracy of sentencing issues, the article talks about the regulation of criminal legislation, about the presence of still unresolved parties to the issue requiring its clarification and revision.

Since the restoration of social justice as the goal of criminal punishment proceeds from the principle of justice – one of the most important principles of criminal law, affecting the restoration of social justice of punishment, based on several opinions and practical data, taking into account that an important place in the theory of criminal law of the Republic of Kazakhstan and other countries occupy punishment and its goals, as one of the goals of punishment the author considered comprehensively analyzing the application of restoration of social justice in relation to punishment in the form of imprisonment. The attention that arose is explained by the special place of criminal punishment in the system of legal measures to combat crime.

An important aspect of punishment is the correct understanding and formulation of the purpose of criminal punishment. The author emphasizes that when creating the goal of punishment, it is advisable to consider the process of combating crime as a negative part of society, not only through the impact on crime, but also in the conditions that give rise to this crime.

Key words: criminal law, crime, punishment, purpose of punishment, imprisonment, social justice.

Г.Ж. Османова

Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы,
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

Применение восстановления социальной справедливости в отношении наказания лишения свободы как цели наказания

В теории уголовного права всегда особое внимание уделялось социальным нормам, осуществляемым принудительной силой государства. Несмотря на доступность и точность вопросов назначения наказания, в статье говорится об урегулировании уголовного законодательства, о наличии до сих пор нерешенных сторон вопроса, требующих его уточнения и пересмотра.

Поскольку восстановление социальной справедливости как цели уголовного наказания исходит из принципа справедливости – одного из важнейших принципов уголовного законодательства, затрагивая восстановление социальной справедливости наказания, основываясь на нескольких мнениях и практических данных, принимая во внимание, что в теории уголовного права Республики Казахстан и других стран важное место занимают наказание и его цели, в качестве одной из целей наказания автор рассматривал, всесторонне анализируя, применение восстановления социальной справедливости в отношении наказания в виде лишения свободы. Возникшее внимание объясняется особым местом уголовного наказания в системе правовых мер борьбы с преступностью.

Важным аспектом наказания является правильное понимание и формулировка цели уголовного наказания. Автор подчеркивает, что при создании цели наказания целесообразно рассматривать процесс борьбы с преступностью как негативную часть общества не только посредством воздействия на преступность, но и в условиях, порождающих эту преступность.

Ключевые слова: уголовное право, преступление, наказание, цель наказания, лишение свободы, социальная справедливость.

Кіріспе

Адам, қоғам мен мемлекеттің тіршілік әрекетінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, оларды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау үшін басқа мәжбүрлеу шараларымен қатар мемлекет қолданатын жазаның ролін асыра бағалау қиын. Шынында да, қылмыстық жаза мақсаттарына қол жеткізуге байланысты адам тұлғасының қорғалу дәрежесі, оның құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері, қоғамдағы құқық тәртібінің тұрақтылығы және мемлекеттің құқық қолдану қызметінің тиімділігі туралы айтуға болады. Басқаша айтқанда, нақты елдің құқық жүйесінде бар қылмыстық жазалар бойынша жүргізіп отырған саясат қылмыстық құқық принциптерімен байланысты. Жалпы алғанда, қазіргі таңда бас бостандығынан айыру жазасының маңызды аспектілерінің қатарына ҚР Қылмыстық кодексінің 39-бабының 2-бөлігінде бекітілген жаза мақсаттары мен оны қолдану шарттары тиімділігін арттыру үшін қайта мән беру мен нақтылауды қажет етіп отыр. Осы бапқа сәйкес, жаза мақсаттары болып: әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауының алдын алу бекітілген. Сондай-ақ жаза тән азабын шектіруді

немесе адамның қадір қасиетін қорлауды мақсат етпейтіндігі жөнінде көрсетілген (Уголовный кодекс Республики Казахстан 2019: 37).

Мұндай жағдайда қылмыс істегендерге жазаның сөзсіз қолдануын ескерту, қылмыстан сақтандыру ретінде, ал мұндай сақтандыру қылмыстық құқықтың функциясы болып табылатын тәрбиелік мәнге ие.

Осы тұрғыда қылмыстық заң қылмыс жасаған азаматтарға қатысты олардың психологиялық сана-сезіміне әсер ету арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге жағдайлар туғызады.

Қылмыстық жазаның алдына қоғамның өркениеттілігін, әлеуметтік міндеттерді шешуге ұмтылысын, мемлекеттің қылмыстың жағдайына және қоғамдық ізгілікке деген жалпы деңгейін көрсететін мақсат қойылып отыр. Қылмыс идеясы туындағаннан кейін, оған қатысты жаза туралы ой қылмыстық ықыласты сөндіру, алдын алу, жойып жіберу керек.

Эксперимент

Жаза мақсатының мәселелерінің қолжетімділігі және нақты екендігіне қарамастан, қылмыстық заңнамада реттелуі мәселенің бүгінгі күнге дейін шешілмеген тұстарының бар екендігі, оны нақтылау мен қайта қарауды талап етіп отыр.

Ресейлік ғалымдардың пікірінше, пенология теориясында қылмыстық жаза мақсатына жеткілікті көңіл бөлініп отыр. Ал, құқық бойынша қылмыстық жаза мақсатының айқындалуы туралы сұрақ пікірталас сұрақтардың бірі болып отыр (Малинин 2007: 125).

Кеңестік кезеңдегі ғалым Г.А. Злобиннің пікірінше заңгерлер жаза мақсатын, қарастырылып отырған шараға әсер етуге қатысты ғана анықтауға және қолдануға заң шығарушы ұмтылыс жасайтын (тек жазаға қатысты) жиі әлеуметтік нәтиженің түрі ретінде түсінген. Қылмыстық жазаның өзі мақсатын айқындай алмайтындығы түсінікті, өйткені мақсатты айқындаудың өзі саналы адамға ғана тән, сондықтан да бізбен қолданылып отырған «жаза мақсаттары» тіркесін қолдану дәстүрге құрмет көрсетуден аспайтындай.

Ал жазаның өзіне келер болсақ, оған тән мақсат емес, оның қасиеттері мен ерекшеліктерінің пайда болуы тұтастай қылмыстық құқықтың: қорғау, реттеу, тәрбиелік (жалпыға ортақ), сонымен қатар әлеуметтік-алдын алу, құндылықты-бағдарлау, бағалаушы, заңдық-реттеуші, әлеуметтік-бірігушілік, жүйелі-құқықтық, мемлекеттік билікті қолдау және нығайту қызметтерімен сәйкес келетін қызметі (функциясы) тән (Злобин 2020).

Сотталған адамды жазалау арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қоғамға, сондай-ақ жәбірленушіге қатысты жүзеге асырылады. Қоғамда әлеуметтік әділдіктің болуы белгілі бір шектерде қалпына келтіріледі: мемлекет айыппұл, мүлікті тәркілеу, бас бостандығынан айыру және жазаның басқа да түрлерін өтеу кезінде сотталғандар орындайтын мәжбүрлеу жұмыстары есебінен келтірілген залалды ішінара өтейді; азаматтар мемлекет қылмыскерді жазалауды қамтамасыз етуге қабілетті екеніне көз жеткізеді және оны ұтымды және әлеуметтік психологиялық пайымдауларға сүйене отырып, яғни гуманизм, өлшемділік, тиімділік бастауларын ескере отырып, заңға сәйкес жазалайтынын көреді. Жәбірленушіге қатысты әлеуметтік әділеттілік оның қылмыспен бұзылған заңды мүдделері мен құқықтарын қорғау жолымен қалпына келтіріледі.

Жаза мақсатының өзі кек алуды көздемейді, егер де қылмыспен жәбір көрген адам, сотталушыны қамаққа отырғанын көргенде, қылмыс арқылы беделі түскен, жаман аты шыққан, намысына тиген жағдайлардан жан-дүниесі тазаруы, болашақта қайта қылмыс жасамауы мақсатын көздейді, яғни осындай қылмыспен

қауіп келтірген азаматтарды мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қоғамға қауіпті мүшені, басқа азаматтарға мысал ете отырып қоғамнан оқшаулайды. Сонда барып қана қылмыстан жәбір көрген азамат өзін қалыпқа келтіреді.

Ал кейбір жағдайларда, бас бостандығынан айырмай, бірінші рет қылмыс жасаған адамдарға қатысты материалдық жауапкершілікті де күшейту орынды деп ойлаймыз. Себебіне мына бір мысалды келтіргіміз келеді. Азамат жол апаты салдарынан денсаулығына үлкен зиян келді делік, мұнда сотталушыны мәжбүрлеп мекемеге орналастыру арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру емес, керісінше материалдық көмек арқылы жәбір көрген азаматты ем-шараларына қаржылай көмектесе отырып, денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтырылу жолдары арқылы жүзеге асу керек деп санаймыз.

Шындығында, осы салдардан денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтыруды, жәбір көрген азаматқа денсаулығы қалыпқа келгенше көмек беру сынды жауапкершілікті жүктеу қажет деп ойлаймыз. Сонда ғана әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру туралы айтуға болар еді.

Басқаша айтқанда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мемлекет пен қоғамды тұтастай және әрбір жеке адамды қылмыстылықтан қорғау болып табылады. Қоғамға қатынасы бар әрбір «мен», жасалған қылмыстың жауапсыз, жазасыз қалмайтындығына көз жеткізу қажет. Осылайша кінәліні жазалау қоғамда заңдылықтың үстемдігі мен әділеттілік орнағандығын куәландырады.

Осы мақсаттарды іске асыра отырып, бас бостандығынан айыру жазасы, келтірілген зиянды ықтимал шектерде өтеу мүмкіндігін – сотталған адамның құқықтары мен бостандықтарын ол жасаған қылмыс салдарынан зардап шегушінің азаптануына оның бас бостандығынан айырылуы немесе шектелуі мөлшерлес болуын қамтамасыз етуге тиіс.

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық жазаның көп бөлігі заңдық және мағыналық түсініктерін бекіткен көптеген терең ағыны бар. Бірақ та, жаза түсінігі, оның мақсаттарымен байланысты бірқатар ережелер түзетулер мен қайта қарауды қажет етеді.

Қылмыстық заң қатаң болу қажет, ашынған қылмыскерлерге, бірнеше рет сотталғандарға, қасақана қылмыс жасаушыларға және олардың қоғамда болуы басқалар үшін үлкен қауіп тудырушыларға қатысты өте қатал болу керек. Сөзсіз, оларды қоғамнан оқшаулату керек.

Сонымен бірге қылмыстық заң, алғаш рет қылмыс жасаған адамдарға қатысты, әсіресе, абайсызда жасалған қылмыстар туралы сөз болғанда ізгілік таныта білу керек.

Сондықтан да жазаның маңызды аспектісі болып, қылмыстық жаза мақсатын дұрыс түсіну мен тұжырымдау болып табылады.

Нәтиже және талқылау

У.С. Джекебаевтың пікірінше, қылмыстық жаза мақсатын дұрыс ұғына білудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы жоғары. Жалпығы мәлім, қоғамда ешнәрсе санасыз түрде, қалаған мақсатсыз жүзеге асырылмайды. Осы тұста қылмыстық жаза мақсаты туралы нақты көзқарастың маңызды екендігі түсінікті болады. Заңнама бойынша анықталатын мақсат, бір жағынан таңдау құралы, екінші жағынан таңдалған құралдың осы мақсаттың жүзеге асырылу тәсіліне әсер ететіндігі. Осы күрделі байланысты анықтау, заңнаманы жетілдіру мен оның тәжірибеде қолданылу үшін де қажет (Джекебаев 2001: 2).

Осылайша, жоғарғы тиімді жазаны қамтамасыз ету үшін, ең алдымен қарастырылған жазаның түсінігі мен мазмұнының қисынды жалғасы болып табылатын қылмыстық жаза мақсатының шынайы мазмұнын тұжырымдап анықтап алу қажет.

Жаза мақсатын, әділеттілік критерийін және оны жүзеге асыру тиімділігін анықтап алу үшін ең алдымен жаза мен оның мазмұны елімізде жүргізіліп жатқан саясаттың сипатымен айқындалатындығын назарға алуымыз керек.

Кез келген мемлекет өзінің қылмыстық саясатын жүзеге асыру барысында мемлекеттің алдында бір жағынан қылмыстық құқық бұзушылық деп танылатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді айқындап алып, оларды Қылмыстық Кодекске міндетті түрде енгізу мен жасалған іс-әрекеті бойынша жазадан құтылмайтындықты қамтамасыз ету қажеттілігі тұрса, екінші жағынан осы жазаны сотталушы үшін де, мемлекет үшін де тұтастай алғанда әлеуметтік салдарын мейлінше азайтып, неғұрлым әділетті және тиімді етіп жасау керек.

Мемлекет, қылмыстылықпен күрес стратегиясына сүйене отырып, тек қылмыстық жазаның мазмұнын ғана анықтап қоймайды, сонымен қатар оның мақсатын да айқындайды.

Қылмыстық саясатты жүзеге асыру барысында белгілі криминолог ғалым Г.А. Аванесовтің «қылмыстылық қоғам өмірі жағдайынан туын-

дайды, оның өзі де осы жағдайдың бір бөлігі» деген пікірін назарға алу керек (Аванесов 2010:18).

Жаза мақсатын құру барысында қылмыстылықпен күрес процесін, қоғамның жағымсыз бөлшегі ретінде тек қылмыстылыққа әсер ету арқылы ғана емес, сондай-ақ осы қылмыстылықты туғызатын қоғамның өзін де қарастыру дұрыс болады.

Мұндай стратегия белгілі бір саяси идеологиялар мен жалпы тұжырымдамалардан туындап, өзгермелі кезеңде, қолдануға жарамды, қылмысқа қарсы әрекет етуші әр түрлі субъектілердің түрлі шараларына қол жеткізу тәсілдері мен тек жақын уақыттағы ғана емес, болашақ мақсаттарын да айқындап алуды болжайды.

Мұнда, қылмыстылыққа әсер ететін кең көлемді объективті мемлекеттік саясат қажеттілігі, барлық деңгейдегі әлеуметтік ұйымдардың қылмысқа қарсы шараларының ғылыми негізделген жүйесін жоспарлау мен жүзеге асыруды қарастыру қажет.

Қылмыскердің жеке басын криминология ғылымы зерттейді және осы білім саласын зерделеудің құрамдас нысаналарының бірі болып табылады. Қылмыскердің жеке басы қылмыс субъектілерінің әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-рөлдік, әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің жүйесі ретінде зерттеледі. Қылмыскердің жеке басына қатысты ондағы биологиялық және әлеуметтік арақатынас қарастырылады.

Бір жағынан қарап отырсақ, бас бостандығынан айыру жазасы мен оны орындау қылмыстық атқару құқығының пәніне кіретін сынды. Өйткені қылмыстық құқықпен тағайындаған бас бостандығынан айыру жазасы кезінде сотталушы, азамат және қоғам мүшесі ретінде мәртебесін сақтап қалады. Ал, жекелеп айтсақ, ол өзінің ар-намысын, қадір-қасиетін сақтауға және басқа да барлық қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғануға құқығы бар екендігін басшылыққа алып, қылмыстық заңнамамен қарастырылады. Мұндай жағдайда сотталушыға ҚР Конституциясының жалпы ережелері ортақ екендігін көріп отырмыз.

Қылмыстық жазаның мақсаты – заңда белгілі сипаттама мен мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын бекіте отырып, заң шығарушы жетістіктерге жететін әлеуметтік маңызы бар оң нәтижелер.

Жазаның мақсатын орындауды қамтамасыз ету үшін сотталған адамның жеке басын терең зерделеу қажет, бұл жаза тағайындау кезінде үлкен көмекші болып табылады, өйткені әділ

үкім шығару үшін әрбір нақты адамның, оның ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған сотталған адамның психобиологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері туралы деректердің елеулі маңызы бар.

Айта кету керек, жаза түрі ретінде бас бостандығынан айыру жазасын қарастырғанда жаза мақсатының барлығы толығымен не жекелеп қарастырылады. Мысалы, өлім жазасына қатысты, жаза мақсаты ретінде сотталғандарды түзеуді мүлдем қолдануға болмайды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 39-бабының 2-бөлігінде көрсетілген жаза мақсаттарының (<http://adilet.zan.kz>) ішінен, бізбен осы тақырыпта бас бостандығынан айыру жазасына қатысты, жаза мақсатының бірі ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді қарастырайық.

Бұл жаза (бас бостандығынан айыру) мақсатының мәнін түсіну үшін, ең алдымен «әлеуметтік» және «әділеттілік» ұғымдарының мазмұнына көңіл бөлсек. С.И. Ожеговтың орыс тілі сөздігінде «әлеуметтік» ұғымы екі 1) адамдардың өмірі мен олардың қоғамға қатынасына қатысты, қоғамдық; 2) қоғамның өндірістік қатынастарында өзгерістер тудыратын мағына береді (Ожегов 2008: 739).

«Әділеттілік» ұғымының мәні тағы екі 1) әділеттілік – әділеттілікке, шындыққа сәйкес қалтқысыз әрекет ету; шұғыл міндеттерді дұрыс орындауға бағытталған; шынайы, дұрыс; 2) басқа біреуге әділетті қарау (Яковлев 1962: 744).

Бұл сөздердің мағынасына сүйене отырып, жазаның осы мақсаты туралы пікір таластыра отырып, біздің ойымызша мемлекет қылмыстық құқық бұзушылық фактісіне мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдана отырып, кінәліні жазалау арқылы заңдылықты, әділеттілікті қамтамасыз етуге ұмтылады.

Революцияға дейінгі қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде бұл мақсат қанағаттану мақсаты деп аталды – қылмыспен жалпы ерік (заң, қоғам, мемлекет) қорланады, бірақ оған қоса объективті түрде жеке ерік-жігер (жәбірленушінің) қорланады.

Мұнда, басқаның еркіндігі де қанағаттану керек, яғни жаза қоғамға да, жәбірленушіге де әділеттіліктің үстемдік етуі жөнінде сезім және сананы орнықтыру керек. Егер қылмыс нәтижесінде нақты жеке адамның еркі қорлануы басым болса (мысалы, ар-намысты қорлау), онда жаза бұзылған жеке ерікті де қанағаттандыруы

тиіс; егер де қылмыс негізінде қоғамның еркіне нұқсан келтірсе, онда жаза соны қанағаттандыруға бағытталуы керек.

Біздің көзқарасымызша қылмыспен қоғам, заң, мемлекеттің жалпы еркі, ал жекелеп айтқанда одан басқа қылмыстан жеке адам қорланады, зардап шегеді. Осы тұрғыда қанағаттану мақсаты арқылы, яғни жаза қолдану арқылы қоғамға да зардап шеккен жеке адамға да қатысты әділеттіліктің орнағанын «сезіну» арқылы жүзеге асуы тиіс. Егер қылмыстық құқық бұзушылық жеке басын құрметтемеуге қатысты болса, онда жеке еркінің материалдық тұрғыда қанағаттандыру арқылы жаза болуы тиіс.

Әлеуметтік әділеттілік термині тым абстрактілі. Оны ұқсас әрекет және жаза өтемі ретінде қарапайым әділеттілік терминінен ажырата білу керек. Әділеттіліктің әлеуметтік сипаты қоғам, мемлекет, сотталушының және жәбірленушінің мүдделері сияқты жайттарға мән береді. Аталған мүдделер көп жағдайда әлеуметтік әділеттілікке қарама-қайшы болғандықтан, жаза тағайындаған кезде олардың барлығының арасында тепе-теңдік орнауы тиіс.

Алайда құқық қолдану тәжірибесінде, әсіресе бас бостандығынан айырылуға жазаланғандар барлық жағдайда түзеліп жақсы болып кетті деп айта алмаймыз, кейде барлығы криминалдық ортаға байланысты арты әлеуметтік салдарға әкеліп соғатын, көптеген күрделі мәселелерге тап болып, басқаша өзгеруі мүмкін.

Қылмыстық жазаның мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, қылмыстық іс-әрекет жасалып қойғаннан кейін, яғни осы қылмыстық әрекет бойынша әлеуметтік теңдік бұзылған және оған қатысты барабар жаза тағайындау жолы арқылы қалпына келтіру талап еткен кезден бастап жүзеге аса бастайды.

Жаза мақсатының бірі ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру туралы сұрақ көп пікірталас тудырады. Әділеттілік бұл этикалық категорияға жататындықтан, адамдармен «жақсылық», «қайырымдылық» түсініктерімен тікелей байланысты. Сондықтан да әділеттілікке қатысты жазаның бағалануы субъективті болып табылады. Қылмыстан жәбір көрген адамдардың туыстары мен жақындары, оқиға туралы газет бетінен оқығандарға қарағанда едәуір қатаң жаза тағайындауды талап етеді. Осыдан барып пікір екіге жарылады.

Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының және ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасында жазаның негізгі мақсаты ретінде әлеуметтік

әділеттілікті қалпына келтірудің белгіленуі ғылыми қоғамдастықта пікірталас тудырғандығын айта кету керек.

Әділеттілік туындаған қажеттілікке сай үйлестіріліп отыру керек. Әділеттіліктің құқықтық мазмұны, әдетте адамның құқықтары мен міндеттерінің белгілі бір дәрежесін айқындайды.

Яғни құқықты бұзу, жазалануы тиіс, онда ол әділеттілікті бұзу болып табылады. Сонда ғана мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қолданылатын жаза арқылы жәбірленушінің құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруге, жалпы алғанда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге саяды.

Осылайша «қалпына келтіру» сипаты қылмыс жасау нәтижесімен тікелей байланысты. Бұл жерде өлімге душар еткен жағдайлар туралы айтылғанда, «қалпына келтіру» туралы айта алмаймыз. Өйткені, өмірді ешқандай жазамен қалпына келтіру мүмкін емес. Ең ауыр жазаның өзінде жазаның мақсаты қорлау емес, керісінше жазаның орындалуымен байланысты көзделген шаралар, басқа да мақсаттармен қатар әлеуметтік әділеттілік мақсатын да көздейді.

Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру сияқты қылмыстық жазада осындай мақсаттың бар екендігі туралы өз уақытысында, алғашқылардың бірі болып А.М. Яковлев айтқан (Яковлев 1962: 109).

Бұл мәселеге карама-қайшы көзқарасты ғалым М.Д. Шаргородский: құқықтың қорғау саласы бойынша қылмыстық құқық үшін әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру функциясы тән емес деп есептеді (Шаргородский 1973: 31).

Көрсетілген жаза мақсаты сынды әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру жөніндегі түсінік те қайта қарауды қажет етіп отыр.

Атап айтқанда, 2014 жылы қабылданған «Жаза ұғымы мен оның мақсаттары» деп аталатын ҚР ҚК 39-бабының 2-бөлігі бұрынғы КСРО кезеңінде қалыптасқан.

Сонымен, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексінің «Жаза ұғымы мен оның мақсаттары» деп аталатын 39-бабының 2-бөлігінде (Уголовный кодекс РК 2019: 37) бұрынғы КСРО кезеңінде қалыптасқан бөлігі (Қазақ КСР Қылмыстық кодексінің жаза мақсаттарының 20-бабы) көрсетілген сол кезеңдегі суық, идеологиялық соғыс кезіндегі постулаттар барлық капиталистік әлемге, социализмнің артықшылықтары туралы дәлелдеу оның ішінде қылмыстық заңнама саласындағы, мысалы, физикалық емес азаптау немесе адамның қадір-қасиетін қорлауда, әлеуметтік әділеттілікті

қалпына келтіру, декларативті ғана емес, сонымен қатар қазіргі жағдайда құқық қорғау органдарының жұмысын едәуір қиындатады.

Мысалы, бас бостандығынан айыру сияқты жазаның осындай түрін орындау, яғни сотталған адамды жіберген сәттен бастап оны түзеу мекемесінен босатқанға дейін қоғамнан оқшаулау туралы сөз болған кезде осы ережені орындау мүмкіндігі өте проблемалы болып табылады.

Өзіміздің дәлелдерімізді келтірейік. Егер мәселе адам өлтіру немесе зорлау туралы болса, әлеуметтік әділеттілікті қалай қалпына келтіруге болады (мәселе тек ішінара қалпына келтіру туралы болуы мүмкін).

Немесе мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы болып табылатын жаза тағайындау процесінде дене зардаптарын тигізбеуге (сол кісендерді қолдану, айдауылмен алып жүру, арнайы машинада жүру және т.б.) немесе адам қадір-қасиетін қорламауға (адамды камераға, сот процесінде торға орналастыру, теледидар арқылы көрсету, бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау және т.б.) қалай болады.

Қазақстандық ғалым Б.Қ. Шнарбаев жазаның өзі қылмыскерге әрдайым белгілі бір нәрседен айыру мен азап келтіретінін дұрыс айтқан. Олар физикалық, моральдық, материалдық және өзге де сипаттағы болуы мүмкін. Бас бостандығынан айыруға сотталған кезде сотталушы адам бірқатар жеке құқықтарымен және ең бастысы бас бостандығымен шектеледі. Сотталушыға айыппұл қолданған, мүлкі тәркіленген кезде оның материалдық жағдайы нашарлайды (Шнарбаев 2002: 9).

Бұл мәселедегі ресейлік ғалым В.Н. Орловтың ұстанымы орынды, ол қандай қылмыстық жаза болмасын, ол сотталушыны белгілі бір рұқсат етілген мінез-құлықты таңдаудан қашан да айырады немесе шектейді, оған субъективті құқықтардан басқа, сондай-ақ жеке тұлғаның заңды мүдделері болып табылатын құқықтық мүмкіндіктер кіреді (Орлов 2006: 53).

Бұл мәселеде заңгер ғалымдар ұстанымының біркелкі еместігі жазаны тағайындау кезінде қиын, ал кейде оларды қамтамасыз ету мүмкін еместігінен туындап отыр.

Толығырақ қарастырайық. Шынымен де, жаза тағайындау кезінде мемлекет жәбірленушінің қылмысқа дейінгі жағдайын заңда белгіленген әртүрлі құралдармен қалпына келтіруге әрекет жасайды. Мысалы, материалдық және моральдық зиянды өтеу, мүлікті тәркілеу, айыппұл және басқалар.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, жазаның қалпына келтіру функциясы жоқ, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру сынды айтылған мақсат, жазаның мазмұнына сәйкес келмейді (Цветинович 1996: 8). Бұзылған құқықтарды қалпына келтіру мүмкіндігі қылмыстық-құқықтық қатынастарды іске асыру кезінде емес, азаматтық-құқықтық қатынастар шеңберінде ғана бар. Қылмыстық жаза жасалған қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген физикалық және моральдық зиянды өтей алмайды. Ол тек әлеуметтік әділеттілік сезімін қанағаттандыра алады (бұл жағдайда, кек алу сезіміне ұқсас) (Гишинский 2002: 315).

Басқа ғалымдардың айтуынша, қылмыстық жазаның әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мүмкіндігі бар, себебі ол қалпына келтіру (Наумов 1996 а: 364) немесе өтемдік (Коробеева 1999: 42) қасиеттерге ие.

Яғни, қылмыстық жазаны қолдану нәтижесінде қылмыстық құқық бұзушылық бұзған құқықтарды қалпына келтіру немесе келтірілген зиянның орнын толтыру мүмкіндігі туралы сөз болуда.

Сонымен қатар, С.И. Кургановтың пікірінше, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру сияқты жазалау мақсатына қалай қол жеткізілетінін анықтау қиын, өйткені қазіргі уақытқа дейін олардың ғылыми әзірленбеуі себебінен ықпал ету шараларының әзірленген кешені мен оларды қолдану тиімділігінің көрсеткіштері жоқ (Курганов 2008: 14).

Бас бостандығынан айыру жаза шарасының мемлекеттік сипатына келер болсақ, мемлекеттің көзқарасы бойынша әрекет тек қылмыстық болып табылуы қажет, ал сотталушы мемлекеттік мәжбүрлеуді өтеуге міндеттеледі. Қылмыстық заңнаманы зерделей отырып, қылмыстық жаза тағайындауда мемлекет ерекше ролге ие деген қорытынды жасай аламыз. Қазіргі қолданыстағы қылмыстық кодекс бойынша бас бостандығынан айыру жазасына қатысты, тек соттың үкімі бойынша тағайындалатын қылмыс жасаған адам кінәлі деп танылған, қылмыстық заңнамамен сол адамның бас бостандығынан айыру көзделген, мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде танылады.

Ал, мемлекеттің міндеті бір жағынан, жасалған қылмыс үшін бас бостандығынан айыру жазасын қолдану қажеттігін қамтамасыз етсе, екінші жағынан мемлекет үшін де, сотталушы үшін де әлеуметтік салдарды барынша азайтып, жазаның әділ болуын қамтамасыз ету.

Ресейлік ғалымдардың пікірінше, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру – қылмыстық қол сұғу арқылы бұзылған жеке және заңды тұлғалардың, қоғамның, мемлекет пен әлемдік қоғамдастықтың заңды құқықтары, міндеттері мен мүдделерін бұрынғы жағдайға келтіру (Наумова 2007 б: 222).

Біз осы ұстанымды ұстанамыз, жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіре алады, бірақ толық көлемде емес, тек жекелеген жағдайларда ғана.

Мысалы, егер мәселе адам өлтіру немесе зорлау туралы болса, әлеуметтік әділеттілікті қалай қалпына келтіруге болады немесе мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы болып табылатын жаза тағайындау процесінде дене зардаптарын келтірмеуге (кісендерді қолдану, айдауылмен алып жүру, арнайы машинада жүру және т.б.) не адамның қадір-қасиетін қорламауға (адамды камераға, сот процесінде торға орналастыру, теледидар арқылы көрсету, бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау және т.б.) қалай болады.

Сондықтан, жазаны тағайындау кезінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге немесе дене зардабын келтірмеуге қатысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасында 1959 жылғы Қазақ КСР ҚК-де қаланған және кезең-кезеңімен, алдымен 1997 жылғы ҚР ҚК-не, содан кейін одан 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өткен көрінеу орындалмайтын ережелер, біздің ойымызша, қайта қарауды қажет етеді.

Қорытынды

Қылмыстық жазаның мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қылмыстық заңнаманың маңызды принциптерінің бірі – әділдік принципінен туындайды.

Жауапкершілікке тартуда қылмыс жасаған адамға қолданылатын жаза және басқа да қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар, ең алдымен әділетті болуы шарт, яғни қылмыстық құқықтың әділеттілік принципінен туындайтын әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсаты жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілік дәрежесі мен сипатына, қылмыстың жасалу жағдайына, кінәлінің жеке басы критерийлеріне сәйкес келсе ғана әділетті деп танылады.

Жаза мақсатының аталған критерийлерге сәйкестігін біріншіден, жаза тағайындау барысында санкциясында және жаза тағайындау кезінде жасалған қылмыстың қоғамға келтіріл-

ген қауіптілік сипаты ескерілуі қажет, екіншіден, қылмыстың қоғамға қауіптілік дәрежесі көрініс табу қажет (адам өлтіру, бір немесе бірнеше адам өлтіру, яғни қылмыстың дәрежеленуіне қарай). Әділеттілік принципін басшылыққа ала отырып, бір қылмысы үшін екінші рет жауапқа тартуға болмайтындығы ескерілуі қажет.

Жаза және қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралар, егер олар қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне, оны жасау мән-жайларына және кінәлінің жеке басына сәйкес келсе, әділ деп есептеледі. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі және жазаның қаталдығы арасындағы мөлшерлілікті көздейді.

Жаза қылмыс жасау нәтижесінде жәбірленушінің бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруге, яғни түптеп келгенде, әділеттілікті қалпына келтіруге қызмет етеді. Қалпына келтіру қылмыстық-құқықтық санкцияларының сипаты қылмыс жасау нәтижесінде бұзылған құқықтар мен бостандықтардың ерекшелігімен тығыз байланысты.

Айыппұлдың ақшалай түрі, мүлікті тәркілеу түріндегі мүліктік қылмыстық-құқықтық санкциялар, таза қалпына келтіру сипатында болады.

Әрине, қылмыспен келтірілген залалдың барлығы адекватты өтелуге (қалпына келтірілуге) жата бермейді.

Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсаттың мәні жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығы мен сол жасалған ауыр қылмысқа сәйкес келетін жаза тағайындауда және кінәлінің жазасы арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, жәбірленушілер мен олардың жақындарының, мемлекеттік және өзге де органдармен қоғамның көзінше қорлауға және заңды бұлжытпай сақтауға және оған құрмет көрсетуге деген сенімділікті қалыптастыру үшін қажет.

Жаза мақсатының өзі кек алуды көздемейді, егер де қылмыспен жәбір көрген адам, сотталушыны қамаққа отырғанын көргенде, қылмыс арқылы беделі түскен, жаман аты шыққан, намысына тиген жағдайлардан жан-дүниесі тазаруы, болашақта қайта қылмыс жасамауы мақсатын көздейді, яғни осындай қылмыспен қауіп келтірген азаматтарды мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қоғамға қауіпті мүшені, басқа азаматтарға мысал ете отырып қоғамнан оқшаулайды. Сонда барып қана қылмыстан жәбір көрген азамат өзін қалыпқа келтіреді.

Ал кейбір жағдайларда, бас бостандығынан айырмай, бірінші рет қылмыс жасаған адамдарға қатысты материалдық жауапкершілікті де күшейту орынды деп ойлаймыз. Себебіне мына бір мысалды келтіргіміз келеді. Азамат жол апаты салдарынан денсаулығына үлкен зиян келді делік, мұнда сотталушыны мәжбүрлеп мекемеге орналастыру арқылы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру емес, керісінше материалдық көмек арқылы жәбір көрген азаматты ем-шараларына қаржылай көмектесе отырып, денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтырылу жолдары арқылы жүзеге асу керек деп санаймыз.

Шындығында, осы салдардан денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтыруды, жәбір көрген азаматқа денсаулығы қалыпқа келгенше көмек беру сынды жауапкершілікті жүктеу қажет деп ойлаймыз. Сонда ғана әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру туралы айтуға болар еді.

Басқаша айтқанда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мемлекетпен қоғамды тұтастай және әр бір жеке адамды қылмыстылықтан қорғау болып табылады. Қоғамға қатынасы бар әр бір «мен», жасалған қылмыстың жауапсыз, жазасыз қалмайтындығына көз жеткізу қажет. Осылайша кінәліні жазалау қоғамда заңдылықтың үстемдігі мен әділеттілік орнағандығын куәландырады.

Қасақана адам өлтіруден жәбірленушінің өмірін немесе қылмыс нәтижесінде жоғалған денсаулығын ешқандай жазамен қалпына келтіруге болмайтыны анық (қасақана адам өлтіргені үшін қылмыстық-құқықтық санкцияларды қалпына келтіру функциясы өтеудің мүліктік аспектісін мүлдем жоққа шығармайтынын байқаймыз). Бірақ та бұл қылмыстарды жазалау кезінде әділеттілікті қалпына келтіру мақсатына қол жеткізуге болмайтындығын білдірмейді.

Бұл жағдайларда жазаның әлеуметтік әділеттілігіне кінәлі адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу жолымен қол жеткізіледі (мысалы, оны ұзақ уақытқа бас бостандығынан айыру және тиісті жазаның мазмұнымен айқындалатын қатаң жағдайларға мәжбүрлеп қою). Осылайша, бұрын айтылған жазаның кек алу мазмұны, осы жағдайларда да әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің өзіндік қылмыстық-құқықтық тәсілі болып табылады.

Сонымен бірге, қылмыстық жазада қалыптасқан және оның кек алу мазмұнымен бай-

ланысты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, жазаның қылмыскерге қатысты кек алу мақсатын көздейтінін білдірмейді. Жаза, тіпті, ең қатал жаза сотталған адамға моральдық және дене зардаптарын келтіру үшін қолданылмайды. Жазаны орындаумен байланысты көрсетілген құқық шектеулер мен мәжбүрлеп айыру басқа да мақсаттарды, оның ішінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсатын көздейді.

Оның үстіне, қолданыстағы ҚР ҚК-нің жеке-леген ережелері құқық қолдану практикасының нәтижелері бойынша қазіргі уақытта Бас прокуратура басшылығы, сот корпусының өкілдері және Қазақстан Республикасының басқа да құқық қорғау органдары тарапынан әділ сынға ұшырауда.

Бұл ереже қылмыстық жазаның шынайы мазмұнын көрсетіп қана қоймай, біздің мемлекетіміздің соңғы уақытта жүргізіп отырған саясатына сүйене отырып, бүкіл қоғам үшін барған сайын ашық және қолжетімді болып отырған құқық қорғау органдарының саласында да қарастырылуға.

Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің 43-бабында жаза ұғымы мен мақсаты, біздің ойымызша, өте дұрыс, бапта «жазаның тән азабын келтіруді немесе адам қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді» деген тұжырымды қамтылмайды (<http://logos-pravo.ru/ugolovnyy-kodeks-rf-uk-rf>).

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында бекітілген жаза мақсаттарын тұжырымдау жаңа ҚР ҚАК 4-бабының Қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары мен міндеттері 1 және 3-бөліктерінде де көрініс тапты «жазаларды және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындаудың дене азабын келтіруді немесе адам қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді».

Бұл үшін, біздің ойымызша, 2014 жылғы ҚР ҚК *Жаза ұғымы мен мақсаттары* деп аталатын 39-бабының мазмұнын қайта түсінуге оралуымыз керек сияқты, мысалы, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, тән азабын келтірмеу немесе жаза тағайындау процесінде адам қадір-қасиетін қорлау сияқты декларативті және көрінеу орындалмайтын ережелерді алып тастау керек. Бұл тәсіл мемлекетіміздің қылмыстық саясатын толық іске асыруды қамтамасыз етеді және осы мәселедегі пікірталастарды барынша жоққа шығарады деп есептейміз, өйткені көбінесе қылмыстық жазаның шынайы мазмұнын көрсетеді.

Оның үстіне, сондай-ақ құқықта мақсат алдын ала бағаланған және таңдалған шындықтың қандай да бір мүмкіндіктерін іске асырудың болжамды және қалаулы нәтижесін анықтайды.

Атақты Чезаре Беккарианың сөзін келтірмесек болмайтын сияқты, ол жазаның мақсаты, өз кезегінде қылмыскердің отандастарына зиян келтіретін жаңа әрекеттерінің алдын алудан және басқаларды осындай әрекеттер жасауға жол бермеуінен басқасы емес екенін әділ атап өтті. Сондықтан жасалған қылмысқа барабар бола отырып, адамдардың жан дүниесіне неғұрлым күшті және ұзақ әсер қалдыратын және қылмыскерге айтарлықтай физикалық азап келтірмейтін жазаларды және оларды пайдаланудың осындай тәсілдерін қабылдау керек (Беккариа 1995: 106).

ҚР ҚК-нің негізгі миссиясы қылмыстық заңнаманың барлық негізгі міндеттерін шешуге, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, еліміздің «түрме» халқының санын азайтуға, қылмыстық заңнама мен құқық қорғау жүйесінің тиімділігін арттыруға және ең бастысы Қазақстан Республикасының одан әрі дамуы мен гүлденуі үшін қолайлы жағдай жасауға бағытталуы тиіс екенін есте ұстау қажет.

Әдебиеттер

Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – С. 18.

Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М.: «Стелс», 1995. – 106 с.

Гилинский Я.И. Криминология: курс лекций. – СПб., 2002. – 315 с.

Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – С. 2.

Злобин Г.А. О необходимости концептуального подхода к совершенствованию уголовного законодательства // Конститутция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. Электронды ресурс: <https://izron.ru/articles/teoriya-i-praktika-sovremennoy-yuridicheskoy-nauki-sbornik-n> (Жүктелген күні 20.08.2020)

Курганов С.И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2008. – С. 14.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000226> (Жүгінген күні 20.08.2020 ж.)

- Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть: курс лекций. – М., 1996. – 364 с.
- Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений/С.И.Ожегов; Под общ. Ред. проф. Л.Н. Скворцова. – 25-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование», 2008. – 739 с.
- Орлов В.Н. Уголовные наказания, не связанные с изоляцией осужденного от общества. // Уголовное право. № 6. – М.: АНО «Юридические программы», 2006. – 53 б.
- Яковлев А.М. Об изучении личности преступника //Советское государство и право. – 1962, №11. – 109 б.
- Российское уголовное право: курс лекций. Т. 2 / под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток, 1999. – 42 б.
- Современное уголовное право. Общая и Особенная части: учебник / под ред. А.В. Наумова. – М.: Илекса, 2007. – 222 б.
- Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2019. – 37 с.
- Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (в последней редакции, действующей с 11.08.2020 года).
Электронный ресурс: <http://logos-pravo.ru/ugolovnyy-kodeks-rf-uk-rf>
- Шаргородский М.Д. Наказание его цели и эффективность. Л., 1973. С. 31.
- Шнарбаев Б.К. Наказание по уголовному законодательству Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы: «Данекер», 2002. – 9 с.
- Цветинович А.Л. Новый уголовный кодекс РФ: достижения и просчеты // Преступность и закон. – М., 1996. – 8 б.
- Энциклопедия уголовного права. Т.8. Уголовная ответственность и наказание / Издание профессора Малинина. – СПб ГКА, СПб., 2007. – 125 б.

References

- Avanesov G.A. (2010) Prestupnost' i social'nye sosloviya. Kriminologicheskie rassuzhdeniya: monografiya [Crime and social classes. Criminological reasoning: monograph] – M, UNITY-DANA, 2010. – 18 p.
- Beccaria Ch. (1995) O prestupleniyah i nakazaniyah. [On crimes and punishments]. – M., “Stealth”. – 106 p.
- Ugolovnoe pravo [Criminal law]. № 6. М., АНО “Legal Programs”, 2006. – 53 p.
- Dzhekebaev US . (2001) Osnovnye principy ugolovnogo prava Respubliki Kazahstan (sravnitel'nyj kommentarij k knige Dzh. Fletchera i A.V.Naumova «Osnovnye koncepcii sovremennoy ugolovnoy prava») [Basic principles of criminal law of the Republic of Kazakhstan (comparative commentary to the book by J. Fletcher and A.V. Naumov “Basic concepts of modern criminal law”)]. – Almaty: Zheti Zhargy. – 2 p
- Jenciklopedija ugolovnogo prava. T.8. Ugolovnaja otvetstvennost' i nakazanie. / Izdanie professora Malinina [Encyclopedia of Criminal Law. T.8. Criminal liability and punishment.-Edition of Professor Malinin].- SPb GKA, SPb. 2007. – 125 p.
- Gilinsky Ya.I. (2002) Kriminologija: kurs lekcij. [Criminology: a course of lectures]. SPb. – 315 p.
- Kurganov S.I. (2008) Nakazanie: ugolovno-pravovoj, ugolovno-ispolnitel'nyj i kriminologicheskij aspekty [Punishment: criminal law, criminal executive and criminological aspects]. – М.: TK Welby, publishing house Prospect, 2008. – 14 p.
- Modern criminal law. General and Special parts: textbook / ed. A.V. Naumova. – М., Илекса, 2007. -- 222 p.
- Naumov A.V. (1996) Ugolovnoe pravo. Obshhaja chast': kurs lekcij. [Criminal law. General part: a course of lectures]. – М. – 364 p.
- Ozhegov S.I. (2008) Slovar' russkogo jazyka: Ok. 60 000 slov i frazeologicheskij vyrazhenij [Dictionary of the Russian language: Ok. 60 000 words and phraseological expressions] / SI Ozhegov; Under total. Ed. Prof. L.N. Skvortsova. – 25th ed., Rev. and add. – М.: Onyx Publishing House: Mir and Education Publishing House, 2008. – 739 p.
- Qazaqstan Respublikasynyng Qylmystyq kodeksi [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan]. July 3, 2014 № 226-V RKZ. Electronic resource: <http://adilet.zan.kz> (Application date 20.08.2020)
- Russian criminal law: a course of lectures. T. 2 / ed. A.I. Korobeeva. Vladivostok, 1999. - 42 p.
- Shargorodsky M.D. (1973) Nakazanie ego celi i jeffektivnost' [Punishment of his purpose and effectiveness]. – L., 1973. – P. 31.
- Shnarbaev B.K. Nakazanie po ugolovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan: Uchebnoe posobie [Punishment under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan: Textbook]. – Almaty, “Daneker”, 2002. – 9 p.
- Orlov V.N. (2006) Ugolovnye nakazaniya, ne svjazannye s izoljaciej osuzhdennoy ot obshhestva. [Criminal penalties not related to the isolation of the convicted person from society.] // Ugolovnoe pravo. № 6. – М., АНО «Juridicheskie programmy», 2006. – 53 p.
- Tsvetinovich A.L. Novyj ugolovnyj kodeks RF: dostizheniya i proshchety [New Criminal Code of the Russian Federation: Achievements and Miscalculations] // Crime and Law. М., 1996. – 8 p.
- Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Prakticheskoe posobie. [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: A Practical Guide]. – Almaty: “Norma-K” Publishing House, 2019. – 37 p.
- Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 13.06.1996 N 63-FZ (v poslednej redakcii, dejstvujushhej s 11.08.2020 goda) [The Criminal Code of the Russian Federation of 13.06.1996 N 63-FZ (in the latest edition, effective from 11.08.2020)]. Electronic resource: <http://logos-pravo.ru/ugolovnyy-kodeks-rf-uk-rf>
- Yakovlev A.M. (1962) Ob izuchenii lichnosti prestupnika [On the study of the personality of the criminal] // Soviet state and law. V. 11. – 109 p.
- Zlobin G.A. O neobhodimosti konceptual'nogo podhoda k sovershenstvovaniyu ugolovnogo zakonodatel'stva // Konstitucija SSSR i dal'nejshee ukreplenie zakonnosti i pravoporjadka. [On the need for a conceptual approach to improving criminal legislation // Constitution of the USSR and further strengthening the rule of law and law and order]. Electrony resource: <https://izron.ru/articles/teoriya-i-praktika-sovremennoy-yuridicheskoy-nauki-sbornik-n> (Date of treatment 08/20/2020)

МРНТИ 10.85.45

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.011>**А.К. Байсеитова**

Алматинская академия МВД Республики Казахстан
имени Макана Есбулатова, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: baliya76@mail.ru

ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОПОЗНАНИЯ

В статье рассматриваются тактические особенности проведения опознания в уголовном судопроизводстве. Проведен анализ мнений различных ученых относительно классификации данного следственного действия в уголовном процессе. Как и любое другое следственное действие, предусмотренное уголовно-процессуальным законом, предъявление лица для опознания по уголовному делу имеет немаловажное значение. Каждое проводимое следственное действие характеризуется своей спецификой, и определяется, в частности, такими факторами, как задачи, которые возможно решить посредством проведения данного следственного действия, его правовой регламентацией, своеобразием круга участников, местом проведения и иными обособленными характеристиками. Так, результаты этого следственного действия могут быть использованы для установления некоторых обстоятельств правонарушения, действия каждого из преступников на месте преступления. Информация, полученная при опознании, может способствовать изобличению лица, совершившего преступление. Само предъявление для опознания как следственное действие является средством собирания доказательств. Следовательно, протокол, в котором зафиксированы сведения, полученные в результате проведения опознания, имеет доказательственное значение, т.е. может использоваться в качестве доказательства. Рассмотрен порядок предъявления для опознания живых лиц, трупа, предметов и животных.

Кроме того, от специфики проводимого следственного действия зависит и тактика, избираемая следователем для его проведения. Успешно избранная тактика позволяет в итоге достичь ту цель, которую ставил следователь при принятии решения о проведении того или иного следственного действия.

Ключевые слова: порядок предъявления для опознания, вещественные доказательства, уголовно-процессуальное законодательство, следственные действия, участники уголовного процесса, орган, ведущий уголовный процесс, живые лица, допрос, труп, предметы осмотра.

A.K. Baiseitova

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: baliya76@mail.ru

The tactical features of the identification

The article discusses the tactical and procedural features of identification. The author analyzes the opinions of various scientists regarding the classification of this investigative action in criminal proceedings. Each investigative action carried out is characterized by its own specifics, and, in particular, is determined by such factors as the tasks that can be solved by conducting this investigative action, its legal regulation, the uniqueness of the circle of participants, the venue and other separate characteristics. Like any other investigative action provided for by the criminal procedure law, the presentation of a person for identification in a criminal case is not unimportant. So the results of this investigative action can be used to establish certain circumstances of the offense, the actions of each of the criminals at the scene of the crime. Information obtained during identification may help to expose the person who committed the crime. The very presentation for identification as an investigative action is a means of collecting evidence. Therefore, the Protocol, which records the information obtained as a result of identification, has an evidentiary value, i.e. it can be used as evidence. The order of presentation for identification of living persons, corpses, objects and animals is considered.

In addition, the tactics chosen by the investigator for its conduct depend on the specifics of the investigative action. As a result of a well-chosen tactic, it is possible to achieve the goal set by the investigator when making a decision to conduct a certain investigative action.

Key word: order of presentation for identification, material evidence, criminal procedure legislation, investigative actions, participants in criminal proceedings, body conducting criminal proceedings, living persons, interrogation, corpse, inspection items.

А.К. Байсеитов

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: baliya76@mail.ru

Танудың тактикалық ерекшеліктері

Мақалада танудың тактикалық және процессуалдық ерекшеліктері қарастырылады. Қылмыстық процестегі осы тергеу әрекетін жіктеуге қатысты әртүрлі ғалымдардың пікіріне талдау жасалды. Қылмыстық процестік заңында көзделген кез келген басқа тергеу әрекеті сияқты, адамды қылмыстық іс бойынша тану үшін ұсыну тәртібі де маңызды. Жүргізілген әрбір тергеу әрекеті өзінің ерекшелігімен сипатталады және, атап айтқанда, осы тергеу әрекетін жүргізу арқылы шешуге болатын міндеттер, оның құқықтық реттелуі, қатысушылар тобының ерекшелігі, өткізілетін орны және басқа да оқшауланған сипаттамалары сияқты факторлармен анықталады. Осылайша, тану үшін ұсыну тергеу әрекетінің нәтижелері құқық бұзушылықтың кейбір жағдайларын анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін, қылмыс орнындағы әр қылмыскердің әрекеті. Тану кезінде алынған ақпарат қылмыс жасаған адамды әшкерелеуге ықпал етуі мүмкін. Тергеу әрекеті ретінде тану үшін ұсынудың өзі дәлелдемелер жинау құралы болып табылады. Демек, тану нәтижесінде алынған мәліметтер жазылған хаттама дәлелдемелік мәнге ие, яғни дәлелдеме ретінде пайдаланылуы мүмкін. Тірі адамдарды, мәйіттерді, заттар мен жануарларды тану үшін ұсыну тәртібі қарастырылды.

Сонымен қатар, тергеуші оны жүргізу үшін таңдаған тактика тергеу әрекетінің ерекшелігіне байланысты. Сәтті таңдалған тактика нәтижесінде тергеуші белгілі бір тергеу әрекетін жүргізу туралы шешім қабылдаған кезде қойған мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: тану үшін ұсыну тәртібі, заттай дәлелдемелер, қылмыстық процестік заңнамасы, тергеу әрекеттері, қылмыстық процеске қатысушылар, қылмыстық процесті жүргізетін орган, тірі адамдар, жауап алу, мәйіт, заттарды қарап-тексеру.

Введение

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан с целью эффективного, законного и справедливого проведения досудебного расследования по уголовному делу предусматривает проведения ряда самостоятельных следственных действий. Выбор в пользу проведения того или иного следственного действия принадлежит следователю и зависит от конкретной ситуации и стоящих перед следствием задач.

Каждое проводимое следственное действие характеризуется такими факторами, как задачи, которые необходимо решить посредством проведения данного следственного действия, его правовой регламентацией, своеобразием круга участников, местом проведения и иными обособленными характеристиками.

Правовое регулирование проведения каждого следственного действия осуществляет уголовно-процессуальное законодательство, в частности глава 29 уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252).

Со временем криминалистическая техника стала складываться в виде раздела науки криминалистики, в систему которой, помимо общей теории криминалистики и техники, входят криминалистическая тактика и криминалистическая методика. Однако это понятие продолжало длительное время обозначать часть криминалистики, включающую в себя способы применения для расследования преступлений данных естественных наук медицины, химии, токсикологии, биологии, физики. В первом советском учебнике криминалистики для слушателей правовых вузов по этому поводу говорилось следующее: «Уголовная техника изучает способы применения естественных наук (физики, химии, биологии и т. д.) к расследованию преступлений» (Вышинский 1935, Т.1: 67). Затем под криминалистической техникой стали понимать систему приемов исследования вещественных доказательств в целях розыска, опознания и идентификации лиц и предметов по следственным делам. Как сообщает Р.С. Белкин в первом томе своего фундаментального трехтомного курса криминалистики (Белкин 1993: 272-273), в 1938 г. по ряду про-

анализированных им причин понятие криминалистической техники исчезло из отечественной научной и учебной криминалистической литературы. Это, разумеется, не означало, что ее проблемы не продолжали изучаться в рамках других разделов криминалистики. Вновь это понятие введено в научный оборот С. П. Митричевым в 1958 г. В настоящее время правомерность этого никем под сомнение не ставится, обозначая один из разделов криминалистики. В конце 80-х и начале 90-х гг. отдельные ученые стали говорить (в учебной и методической литературе) о криминалистической технике как о технико-криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений, сокращенно ТКС (А. Ф. Волынский, А. С. Шаталов и др.). Под ТКО ими понимается вид деятельности, «направленный, с одной стороны, на создание условий постоянной готовности ее субъектов к применению средств и методов криминалистической техники, а с другой – на реализацию таких условий в каждом конкретном случае раскрытия и расследования преступлений» (Волынский 1999: 23). Совершенно очевидно, что в таком контексте ТКО – не раздел науки криминалистики, а лишь один из объектов, изучаемых таким ее разделом, как криминалистическая техника.

В зарубежной специальной литературе чаще всего вместо понятия «криминалистическая техника» используется или выступает его синонимом категория «естественнонаучная криминалистика». Под ней понимается «система знаний и методов всех естественных и технических наук в той части и объеме, в которых они могут быть использованы в целях раскрытия, расследования и предупреждения преступлений». Немецкий ученый-криминалист и судебный эксперт Клаус Дитер Поль так пишет о предметной области этого раздела криминалистики: «Естественнонаучная криминалистика (в англосаксонской терминологии «судебная наука») занимается реконструкцией преступного деяния на основе исследования вещественных доказательств» (Поль 1985: 15).

Р.С. Белкин считает, что криминалистическая технология – это система научных положений и основанных на них технических (в широком смысле слова) средств и приемов, а также приемов, предназначенных для сбора, использования и изучения доказательств в целях раскрытия и предупреждения преступлений. Это определение фокусируется на прикладном характере данного раздела криминологии и на более широком понимании самих технических средств как таковых. Определение Р. С. Белкина более точ-

но и полно отражает современное содержание криминалистической техники как отрасли науки криминалистики, но с единственным уточнением, вытекающим из ранее сформулированного определения предмета криминалистики в целом. Предметной областью криминалистики в настоящее время является не только раскрытие и расследование преступлений, но и более широкое изучение преступлений субъектами этой деятельности с использованием криминалистических средств. Именно поэтому криминалистическая технология «принадлежит» всем субъектам такой деятельности: следователю, дознавателю, специалисту и эксперту, государственному обвинителю и защитнику обвиняемого по уголовному делу. С целью оптимизации соответствующей деятельности этих лиц она изучается и разрабатывается. Конечно, у каждого из этих предметов должна быть своя «техника».

Для каждого из них криминалистическая технология имеет свое значение и свои особенности, обусловленные их функциональными и уголовно-процессуальными обязанностями и возможностями использования достижений данного раздела науки криминалистики в той или иной мере. Прежде чем рассматривать специфику криминалистической технологии отдельных ее субъектов, необходимо очертить систему данного раздела криминалистики. Данный раздел науки криминалистики состоит из приведенного выше определения ее предмета, научных положений и соответствующих технических средств, основанных на них, приемов и приемов сбора, исследования и использования доказательств. Методологической и общетеоретической основой, ядром ее научных положений являются рассмотренная выше трасология, криминалистическая доктрина следов и доктрина криминалистического распознавания. Именно с этих позиций данный раздел науки криминалистики творчески осмысливает возможности использования научных положений и практических достижений систем естественно-технических знаний для изучения преступлений в уголовном судопроизводстве, адаптирует их для этих целей, создает технико-криминалистические средства и методы. Все средства криминалистической технологии, составляющие разработанную, прикладную часть рассматриваемого раздела криминалистики, направлены на их использование в судебных доказательствах, т. е. либо для сбора доказательств (их идентификации, запечатления, фиксации, изъятия), либо для предварительного и экспертного исследования. При этом одни и те

же средства в широком смысле слова могут быть использованы для достижения всех этих целей (сбор, исследование, использование доказательств). Поэтому система криминалистической техники традиционно строится не на основе целей использования ее средств (хотя такой подход правомерен и встречается в литературе), а на тех отраслях технических и естественных наук и знаний, которые используются для достижения этих целей. По этим основаниям в систему криминалистической техники большинство ученых, помимо трасологии, включают: судебную фотографию, кино съемку и видеозапись, судебную баллистику, криминалистическое исследование письма и документов, судебную габитологию (отождествление личности по внешним признакам); криминалистическую (уголовную) регистрацию, криминалистическое исследование материалов и веществ. Как и любая иная научно-практическая система, система криминалистической техники находится в постоянном развитии. Появляются вызванные потребностями практики новые ее элементы (Баев 2001).

Основная часть

Одним из наиболее действенных инструментов установления обстоятельств по уголовному делу является такое следственное действие, как предъявление для опознания.

Предъявление для опознания – это следственное действие, заключающееся в отождествлении опознающим лицом (свидетелем, потерпевшим, подозреваемым или обвиняемым) ранее воспринимавшегося объекта (человека, трупа человека, каких-либо вещей) по мысленному образу, запечатленному в памяти опознающего. Как правило, опознание человека производится визуальным способом по внешним признакам. Однако, в некоторых следственных ситуациях, оно может быть произведено и по функциональным признакам, например по походке, голосу, речи, их особенностям и дефектам (Нубаева 2009: 138).

Опознание (узнавание по приметам или особенностям) по его месту в системе следственных действий занимает далеко не последнее место и может быть правомерно отнесено к числу неотложных следственных действий по ряду причин (Когамов 2018: 167).

Успех проведения рассматриваемого следственного действия во многом зависит от качества подготовки к нему.

Профессор А.Я. Гинзбург выделяет следующие подготовительные действия:

- выбор момента предъявления для опознания;
- создание обстановки, благоприятной для опознания;
- подбор объектов, подлежащих опознанию;
- проверка научно-технических средств (Гинзбург 1977: 4).

Решение о предъявлении лица для опознания обычно возникает после допроса лица, показания которого показывают, что это лицо при определенных обстоятельствах наблюдало определенный предмет, запомнило некоторые его признаки и приметы и сможет его опознать.

На основе практики можно выделить следующие основные случаи опознания людей:

- лицо, представляемое для опознания, ранее не было известно опознающему лицу, но при определенных обстоятельствах последнему удалось запомнить какие-либо признаки внешности первого;
- лицо, удостоверяющее личность, знакомо с лицом, представляемым для опознания, но не может назвать свою фамилию, имя и отчество или неправильно называет их;
- идентифицирующее лицо знает представляемого, правильно называет его, но последний отрицает факт знакомства.

Этап подготовки презентации к идентификации имеет большое значение. Проведение данного следственного действия требует особой точности в исполнении процессуальных правил и соблюдения криминалистической техники. Это связано с его уникальностью, которая заключается в том, что при выявлении допущенных процессуальных нарушений и иных отказов повторное предъявление одного и того же лица для установления личности одного и того же лица на основании не имеет смысла (в отличии, например, от осмотра, обыска, допроса, очной ставки, следственного эксперимента, экспертизы и т. д.). Если следственное действие проводится с нарушением, следственная практика и закон не только исключают опознание из состава доказательств, но и категорически отвергают новое, повторное опознание того же лица (ч. 12 ст. 230 УПК РФ).

При подготовке к предъявлению лица для опознания следователь должен определить время и место встречи. При этом желательно создать максимально благоприятные условия для проведения следственного действия. Выберите достаточно большой кабинет, чтобы вместить всех участников расследования.

Очень важной задачей является выбор лиц,

среди которых будет представлен идентифицируемый объект. Если лицо должно быть предъявлено для опознания, то необходимо найти еще двух лиц, имеющих максимально возможное сходство с опознанным лицом. В Уголовно-процессуальном кодексе нет указания на то, что количество предъявляемых для опознания объектов должно быть ровно три, но на практике чаще всего предъявляется столько объектов из-за того, что очень трудно найти большее количество подобных опознаваемых. Однако всегда следует иметь в виду, что чем больше объектов (в данном случае лиц) представлено для идентификации и чем меньше разница между ними, тем более достоверными можно считать результаты идентификации. Конечно, трудно определить максимальное количество лиц для представления, однако не рекомендуется представлять неоправданно большое их количество, даже если это возможно. В любом случае решение по данному вопросу принимается следователем в зависимости от конкретной ситуации.

При подготовке к предъявлению лиц для опознания следователь должен пригласить в назначенный час двух свидетелей. Если кто-либо из участников данного следственного действия не владеет языком, на котором ведется производство, то приглашается переводчик. Следователь готовит фотооборудование или приглашает специалиста для фотографирования или видеосъемки хода следственного действия. Кроме того, если лицо, удостоверяющее личность, не достигло 14-летнего возраста, для проведения этого следственного действия должен быть приглашен учитель. При допросе таких лиц перед предъявлением их для опознания, а также предъявлении им предметов для опознания следует учитывать их возрастные и индивидуальные особенности, а также степень их развития.

Также необходимо рассмотреть вопрос о месте нахождения опознающего лица, чтобы в ходе подготовки не произошло случайной встречи с другими участниками следственного действия.

Следователь не должен быть чрезмерно осторожным. Бывают случаи, когда человека, явившегося для опознания, выставляют в коридор. Мимо него в кабинет, где будет проходить опознание, опознанного ведут в наручниках в сопровождении охранника или сотрудника милиции (это особенно часто допускается в отделе полиции). Если это происходит случайно, следователь, владея техникой допроса, может исправить ошибку. Но иногда «встреча» организуется намеренно, чтобы опознающий не ошибся и не

указал при опознании не на того человека. Если факт такой подготовки выясняется в судебном заседании, суд не признает доказательственной ценности протокола опознания.

Далее важно психологически подготовить опознающее лицо к предстоящей процедуре опознания подозреваемого или обвиняемого. Не будучи психологически заранее подготовленным к признанию, при виде лица, совершившего преступление, опознавательный знак может быть утрачен в результате сильного волнения или под влиянием страха скажут, что среди требований никто не узнает. Перед проведением идентификации необходимо поговорить с идентифицирующим лицом, успокоить его, иначе идентификация может не состояться. Особенно боятся активно показываться на опознании пожилые женщины и молодые девушки. Иногда на практике начинающие следователи совершают ошибку, отводя опознавателя в другую комнату, и упрекают его в трусости. Этого делать ни в коем случае не следует.

В практике известны случаи, когда опознанные в ходе предварительного допроса подробно излагали приметы преступника и выражали уверенность в своей способности знать прошлое; будучи впоследствии приглашенными в кабинет следователя и видя требования к установлению личности лиц, внезапно покидали кабинет, заявив впоследствии, что опасались возможного возмездия со стороны задержанного.

Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан в части 11 статьи 230 предусмотрено, что обеспечение признания опознания может осуществляться без визуального наблюдения за опознаваемым лицом. Это своего рода гарантия обеспечения безопасности распознавателя.

Следует иметь в виду, что при производстве каждого следственного действия решаются конкретные задачи, присущие только ему. Поэтому недопустимо решать задачи одного следственного действия при производстве другого. Следственное действие должно быть исследованием, направленным на получение оптимального результата. При выборе из системы предъявления следственных действий для опознания необходимо ориентироваться на:

- 1) текущую ситуацию;
- 2) задачи, подлежащие решению;
- 3) способы выполнения этих задач.

В качестве опознающего лица могут выступать потерпевший, свидетель, подозреваемый (обвиняемый, подсудимый). Субъект, выступающий в роли агента идентификации, должен быть

предварительно опрошен об обстоятельствах, при которых он ранее наблюдал опознаваемый объект, и о том, какими особыми признаками он может отличить его от аналогичных.

Весь процесс наблюдения и узнавания (неузнавания) опознающим лицом опознаваемого объекта, а также его результаты находятся под непосредственным наблюдением следователя. Он лично воспринимает факт опознания (неопознания) и связанные с этим обстоятельства: условия проведения опознания, внешний вид и иные признаки опознаваемых объектов, степень индивидуальности опознаваемого объекта, т. е. его выделяемость из числа других предъявляемых вместе с ним однородных объектов, и т. д. Это могут быть элементы поведения опознающего лица – так называемые улики поведения, которые во многих случаях имеют существенное доказательственное значение для уголовного дела. Это могут быть и особенности поведения опознающего субъекта, например, как именно он узнал предъявленный ему объект: сразу без колебаний или после долгих раздумий и сомнений (Россинский 2018: 234).

В специальной литературе можно встретить ряд классификаций, касающихся рассматриваемого следственного действия. Наиболее распространенной является классификация, проводимая по объекту опознания. При этом различают опознание живых лиц, опознание трупов, опознание предметов, документов, животных, опознание местности, помещения.

Опознающие предварительно допрашиваются об обстоятельствах, при которых они наблюдали соответствующее лицо или предмет, приметах и особенностях, по которым они могут произвести опознание (Аубакирова 2000).

Если человек во время допроса указывает, что не уверен, может ли он опознать опознанное лицо (объект), то проводить опознание нецелесообразно.

Предварительный допрос опознающего лица является важным этапом подготовки к опознанию. При допросе лицом, ведущим уголовный процесс, должны быть выяснены следующие обстоятельства: насколько знаком допрашиваемому опознаваемый предмет? При каких обстоятельствах и условиях он воспринимал этот предмет раньше? Какие особенности и индивидуальные признаки объекта запечатлеваются в памяти распознавателя? Сможет ли он опознать предмет, предъявленный для опознания? Есть ли у допрашиваемого какие-либо нарушения вос-

приятия, которые могут повлиять на идентификацию объекта?

Если опознающее лицо является свидетелем или потерпевшим, то они предупреждаются до установления уголовной ответственности за отказ от дачи показаний и за дачу заведомо ложных показаний. При этом применяется так называемый свидетельский иммунитет, заключающийся в праве не свидетельствовать против себя, своего супруга или близких родственников, а также священнослужителя против тех, кто доверился ему на исповеди (Аверьянова 2004).

Заключение

Другим важным элементом следственного действия в форме опознания является выделение объектов, среди которых будет представлен опознаваемый объект. Как правило, идентифицируемому лицу предъявляется группа однородных объектов, среди которых он должен выделить объект, непосредственно связанный с данным уголовным делом, исходя из индивидуальных особенностей.

Порядок предъявления для опознания живых лиц.

Живое лицо, подлежащее идентификации, представляется сотруднику по идентификации в группе, состоящей не менее чем из трех человек. Участие в следственном действии лиц, представленных в группе с опознаваемым лицом, должно быть добровольным. При этом лица, приглашенные для участия в следственном действии, не должны быть предварительно знакомы с опознающим лицом

Однородность группы достигается приглашением людей одного пола, не имеющих резких различий во внешности. Для участия в следственном действии лица, представленные для опознания, должны быть одеты в аналогичную одежду (Баев 1997).

Очевидные отличия внешности опознанного лица от других лиц, представленных для опознания, приводят к недостоверности полученных результатов. Соответственно, результаты такой идентификации не будут признаны судом доказательствами по делу.

При этом при опознании живого лица до начала следственного действия лицо, осуществляющее уголовный процесс, позволяет опознаваемому лицу занять любое место среди других лиц, в группе которых он будет представлен опознающему лицу. В протоколе идентификации должна

быть сделана отметка о предложении выбрать место и о самом выборе.

Во время процесса идентификации важно обеспечить безопасность идентифицируемого лица. Для этого идентификация может осуществляться в условиях, исключающих визуальное наблюдение распознавателя идентифицируемым.

В некоторых случаях опознаватель может указать, что он запомнил другие индивидуальные черты лица, которые он может распознать, – походку, голос, речь и т. д. В таких ситуациях соответствующая идентификация осуществляется по походке, голосу.

При этом в ходе предварительного допроса опознающее лицо подробно допрашивается об этих признаках. Например, если человек показал, что может узнать человека по голосу и речи, то эти особенности должны быть описаны подробно – тон, сила голоса, наличие акцента, дефекты речи (заусенец, шепелявость и т. д.), темп речи. Во время распознавания голоса и речи несколько человек произносят определенные фразы, которые запомнил распознаватель. Также возможно прослушивание специально организованных бесед нескольких лиц со следователем, прослушивание аудиозаписей, просмотр видеозаписей.

Идентификация живых лиц также может быть произведена на основании фотографий, представленных в ряде фотографий других лиц, сходных по внешнему виду, в количестве не менее трех. Такая идентификация целесообразна, если невозможно представить идентифицированное лицо. Например, подозреваемый не был задержан, но есть основания для подозрения конкретного лица.

Порядок предъявления для опознания трупа.

Как правило, труп предъявляется в единственном числе.

Однако по делам, сопряженным с большим числом жертв, предъявление для опознания трупа может производиться в общем числе погибших.

Опознающим является лицо, хорошо знавшее умершего при жизни. В таком случае предварительный допрос опознающего проводится по общим правилам. Опрашиваемый должен рассказать об обстоятельствах своего знакомства с умершим лицом, указать признаки, по которым сможет опознать его труп.

В практике встречаются также случаи, когда лицо, ведущее уголовный процесс, не владеет данными о личности умершего. Например, при обнаружении неопознанного трупа с признаками насильственной смерти в малолюдной мест-

ности. В таких ситуациях труп предъявляется для опознания большому числу людей, проживающих или работающих недалеко от места обнаружения тела. Проведение предварительных допросов здесь нецелесообразно, в силу чего проводится лишь последующий допрос лица, опознавшего труп. При таком допросе свидетель должен подробно назвать те характерные признаки, которые позволили ему опознать труп.

При необходимости по указанию лица, проводящего досудебное расследование, перед показом тела опознающему специалисту специалист составляет экспертизу трупа. Основная задача, которую необходимо решить в этом случае, – восстановить внешний вид идентифицируемого, что позволит надежно его идентифицировать.

Порядок предъявления для идентификации предметов и животных.

Идентификация предметов целесообразна для определения орудий и объектов преступления.

Предметы должны быть представлены в группе однотипных предметов, в количестве не менее трех. Однако для уникальных или ценных предметов властям, проводящим досудебное расследование, может быть довольно трудно отобрать аналогичные предметы. Соответственно, нормы Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан в отношении таких предметов допускают идентификацию по одному предъявленному экземпляру.

Опознающий должен указать на конкретный предмет и объяснить, какие признаки и признаки, о которых он ранее свидетельствовал, позволили ему его опознать. Эти индивидуальные особенности изделия могут относиться к наименованию производителя, наличию определенных дефектов или специально изготовленных отметок, его материалу, качеству и т.д. лицо, проводящее процесс, подробно отмечает все эти особенности в протоколе идентификации.

Несмотря на то, что в УПК Республики Казахстан не говорится об опознании животных, местности или помещения, такие виды опознания встречаются в следственной практике.

Например, в уголовных делах о хищениях животных существует объективная необходимость выявления похищенных животных. Очевидно, что порядок идентификации животных и помещений мало отличается от порядка идентификации объектов.

Распознаватель заранее опрашивается лицом, ведущим процесс. В то же время он должен как можно полнее указывать характерные черты.

По отношению к животному это должны быть такие характеристики, как порода, пол, окрас, возраст, особые приметы, в том числе и поведенческие особенности. По отношению к помещению распознаватель должен указать все признаки, которые он помнит и которые могут касаться планировки, расположения комнат, окон, дверей, используемых при строительстве и отделке строительных материалов и т. д.

При идентификации животных и помещений также должны соблюдаться требования к представлению группы однородных объектов: по-

сещение ряда помещений, осмотр нескольких животных. Также можно идентифицировать объекты и животных по фотографиям и видео.

В ходе расследования используются научно-технические средства, фиксирующие ход и результаты идентификации.

Использование научно-технических средств фиксируется в протоколе идентификации, в котором также указываются такие данные, как: идентифицируемые объекты; условия, ход и результаты идентификации; объяснения идентифицирующего лица о сделанном выборе.

Литература

- Аубакирова А.А. Фиксация доказательств в криминалистике и судопроизводстве: Учебное пособие. – А., 2000. – 196 с.
- Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для ВУЗов. – М., 2001. – 990 с.
- Баев О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций / Баев О.Я. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экзамен, 2003. – 320 с.
- Баев О.Я. Основы криминалистики. Курс лекции. – М., 2001. – 288 с.
- Белкин А.Р. Теория доказательств. – М., 1999. – 429 с.
- Бычкова С.Ф., Гинзбург А.Я. Следственные действия. Краткий комментарий к УПК РК – А.: ТОО «Аян Адет», 1998. – 100 с.
- Васильев А.М. Тактика отдельных следственных действий. – М.: «Юридическая литература», 2000. – 312 с.
- Волынский А. Ф. Технично-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений // Курс лекций по криминалистике. Вып. 10. – Курск, 1999. – С. 23.
- Криминалистика / Под ред. А. Я. Вышинского. – М., 1935. Т. 1. – С. 67.
- Клаус Дитер Поль. Естественнонаучная криминалистика. – М. 1985. – С. 15.
- Гинзбург А.Я., Мажитов Ш.М. Предъявление для опознания. – Алма-Ата, 1977. – 224 с.
- Гинзбург А.Я. Криминалистические основы следственных действий (по Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан) [Текст] : учебное пособие по криминалистике / А. Я. Гинзбург. – Алматы : Данекер, 2002. – 306 с.
- Нубаева Г.Г. Методика расследования преступлений, связанных с насильственными действиями сексуального характера: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2009. – 28 с.
- Росинский С.Б. Следственные действия. – М.: Норма, 2018. – 240 с.
- Руководство по расследованию преступлений / Руков. авт. колл. Гриненко А.В. – М.: Норма, 2002. – 768 с.
- Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V.

References

- Aubakirova A.A. (2000) Fiksacija dokazatel'stv v kriminalistike i sudoproizvodstve. Uchebnoe posobie. [Fixing evidence in criminalistics and legal proceedings. Textbook]. – А. – 196 s.
- Aver'janova T.V., Belkin R.S., Koruhov Ju.G., Rosinskaja E.R. (2001) Kriminalistika. Uchebnik dlja VUZov [Criminalistics. Textbook for Universities]. – М. – 990 s.
- Baev O.Ja. (2003) Osnovy kriminalistiki: Kurs lekcij / Baev O.Ja. 2-e izd., pererab. i dop. [Fundamentals of criminalistics: Course of lectures / Baev O. Ya. 2nd ed., reprint. and additional]. – М., Jekzamen. – 320 s.
- Baev O.Ja. (2001) Osnovy kriminalistiki. Kurs lekcii [Fundamentals of forensic science. Course of the lecture.]. – М., 2001. – 288 s.
- Belkin A.R. (1999) Teorija dokazatel'stv [Theory of proofs]. – М. – 429 s.
- Bychkova S.F., Ginzburg A.Ja. Sledstvennyye dejstvija. Kratkij kommentarij k UPK RK [Investigative actions. Brief commentary on the CPC of the Republic of Kazakhstan]. – А., ТОО «Аян Адет», 1998. – 100 с.
- Vasil'ev A.M. (2000) Taktika otdel'nyh sledstvennyh dejstvij [Tactics of individual investigative actions]. – М., «Juridicheskaja literatura». – 312 s.
- Volynskij A. F. (1999) Tehniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskrytija i rassledovanija prestuplenij// Kurs lekcij po kriminalistike [Technical and forensic support of crime detection and investigation// A course of lectures on forensic scienc]. Вып. 10. – Курск. – С. 23.
- Kriminalistika / Pod red. A. Ja. Vyshinskogo [Criminalistics / Edited by A. ya. Vyshinsky]. – М., 1935. Т. 1. – С. 67.
- Klaus Diter Pol'. (1985) Estestvennonauchnaja kriminalistika [Natural science criminalistics]. – М. – С. 15.

Ginzburg A.Ja., Mazhitov Sh.M. Predjavlenie dlja opoznaniya [Presentation for identification]. –Alma-Ata, 1977. – 224 s.

Ginzburg A.Ja. (2002) Kriminalisticheskie osnovy sledstvennyh dejstvij (po Ugolovno-processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan) [Tekst]: uchebnoe posobie po kriminalistike / A. Ja. Ginzburg [Criminalistic bases of investigative actions (according to the Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan) [Text]: textbook on criminalistics / A. ya. Ginzburg]. – Almaty: Daneker. – 306 s.

Nubaeva G.G. (2009) Metodika rassledovaniya prestuplenij, svjazannyh s nasil'stvennymi dejstvijami seksual'nogo haraktera: dis. ... kand. jurid. nauk. [Methods of investigation of crimes related to sexual violence: dis. ... Cand. the faculty of law. sciences']. – Almaty. – 28 s.

Rossinskij S.B. (2018) Sledstvennye dejstvija [Investigative actions]. – M.: Norma. – 240 s.

Rukovodstvo po rassledovaniju prestuplenij / Rukov. avt. koll. Grinenko A.V. [Manual for crime investigation / Rukov. AVT. Kol. Grinenko A.V.]. – M.: Norma, 2002. – 768 s.

Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda № 231-V.[Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan No. 231-V dated July 4, 2014].

4-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

A.A. Aryn Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: aizhanmoon777@gmail.com

THE ROLE OF THE US SUPREME COURT IN THE LEGAL SYSTEM

The purpose of the article on the topic of judicial lawmaking in the USA, which attempts to invade the educational process and intensify the study of the History of State and Law of Foreign Countries, is devoted to the U.S. Supreme Court – the founder of constitutional justice and one of the pillars in the system of separation of powers. This is a unique judicial institution with an exceptional degree of influence, about which America's famous political writer Alexis de Tocqueville stated that "never before have any people had such a powerful judicial authority".

The purpose of the research is to identify the features of the law-making activity of the US Supreme Court, since judicial law making in science remains an unsolved problem. To achieve this goal, the methods of scientific research were used, in the form of general methods, complex special methods of jurisprudence.

For the reader, the phenomenon of the us Supreme Court is interesting in several aspects. First, from the point of view of the evolution of American law and the judicial system in all its dynamics and contradictions. Secondly, in terms of the implementation of judicial activity, complex thought processes of finding the necessary precedents and arguments in a particular case, achieving (if possible) a compromise between the judges-colleagues. Judicial activity should be interpreted not only as based on law, but also subject to ideological and political influences.

The results of the research are very important for researchers of the legal system of foreign countries, and to look at the us Supreme Court through the eyes of American history as an institution that has the potential to enter into conflict with both the legislative and Executive authorities. On the other hand, it is important to understand the logic of filling vacancies in the Supreme Court by the Executive branch. In the ongoing in this country, searches the reasons for negative political and legal phenomena attention is drawn to the interpretation of the Federal Constitution, the U.S. Supreme Court, in General, the activities of the court performing a legislative function, it is unusual and constitutional loose. However, many issues remain insufficiently studied, including the role of the US Supreme Court in constitutional law making, and the phenomenon of judicial law making itself.

Key words: lawmaking, jurisdiction, Supreme Court, USA, legislature.

A.A. Арын

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: aizhanmoon777@gmail.com

АҚШ жоғарғы сотының құқықтық жүйедегі рөлі

Тиісті мақала АҚШ Жоғарғы Сотының құқықтық жүйедегі рөлін зерттеуге арналған. Тиісінше мақалада конституциялық әділсоттың жүзеге асырылуы, әрі билік бөлу жүйесіндегі маңызы ашып көрсетілді. Ол туралы АҚШ Жоғарғы Соты туралы Американың атақты саяси қайраткері Алексис до Токвиль «бірде-бір халықтың осындай қуатты сот билігі болмады» деп айтқан еді.

Зерттеудің мақсаты – АҚШ Жоғарғы Сотының заң шығару қызметінің ерекшеліктерін анықтау, өйткені ғылымдағы сот ісі шешілмеген мәселе болып қала береді. Мақсатқа жету үшін ғылыми зерттеу әдістерін қолдану барысында жалпы әдістер және арнайы құқықтану бойынша кешенді әдістері қолданылды.

Оқырман үшін АҚШ Жоғарғы Сотының құбылысы бірнеше жағынан қызықты. Біріншіден, америкалық құқық пен сот жүйесінің эволюциясы тұрғысынан оның барлық динамикасы мен қарама-қайшылықтары. Екіншіден, сот қызметін жүзеге асыру, нақты іс бойынша қажетті прецеденттер мен дәлелдерді табудың күрделі ойлау процестері, әріптестер арасындағы ымыраға жету (мүмкін болса) тұрғысынан. Бұл жағдайда сот қызметі тек заңға негізделген ғана емес, сонымен бірге идеологиялық және саяси ықпалға да байланысты болуы керек.

Зерттеу нәтижелері шет мемлекеттердің құқықтық жүйесін зерттеушілер үшін өте маңызды және Америка Құрама Штаттарының Жоғарғы Сотына Америка тарихының көзімен заң шығарушы және атқарушы билікпен қақтығысқа түсу мүмкіндігі бар мекеме ретінде қарау керек.

Екінші жағынан, атқарушы билік тарапынан Жоғарғы Сотта бос жұмыс орындарын толтырудың қисынын түсіну маңызды. Осы елде жалғасып жатқан теріс саяси және құқықтық құбылыстардың себептерін іздеу барысында АҚШ Жоғарғы Сотының федералды Конституцияны түсіндіруіне, тұтастай алғанда, заң шығару функциясын орындайтын, өзіне тән емес және конституциялық тұрғыдан бекітілмеген осы соттың қызметіне назар аударылады. Алайда, көптеген мәселелер жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр, олардың ішінде АҚШ Жоғарғы Сотының Конституциялық заң шығарудағы рөлі, сот заң шығару құбылысы.

Түйін сөздер: құқық шығармашылығы, юрисдикция, Жоғарғы сот, АҚШ, заң шығарушы орган.

А.А. Арын

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: aizhanmoon777@gmail.com

Роль Верховного Суда США в правовой системе

Данная статья посвящена изучению роли Верховного Суда США в правовой системе. В частности, в статье рассматриваются вопросы осуществления конституционного правосудия в США и его значение в системе разделения власти. Это уникальное судебное учреждение с исключительной степенью влияния, о котором знаменитый политический бытописатель Америки Алексис де Токвиль заявил, что «никогда ещё ни у одного народа не было столь могущественной судебной власти».

Цель исследования – выявить особенности правотворческой деятельности Верховного Суда США, поскольку судебное правотворчество в науке остаётся нерешённой проблемой. Для достижения цели были использованы методы научных исследований в виде общих методов, комплексные специальные методы юриспруденции.

Для читателя феномен Верховного Суда США интересен в нескольких аспектах. Во-первых, с точки зрения эволюции американского права и судебной системы во всей ее динамике и противоречиях. Во-вторых, в плане осуществления судебной деятельности, сложных мыслительных процессов отыскания нужных прецедентов и аргументов по конкретному делу, достижения (если это возможно) компромисса между судьями-коллегами. Судейскую деятельность при этом следует интерпретировать не только как основанную на праве, но и подтвержденную идеологическим и политическим влиянием.

Результаты исследования очень важны для исследователей правовой системы зарубежных государств, и взглянуть на Верховный Суд США глазами американской истории как на учреждение, потенциально располагающее возможностями вступить в конфликт и с законодательной, и с исполнительной властью. С другой стороны, важно понять логику заполнения вакансий в Верховном Суде со стороны исполнительной власти. В ходе продолжающихся в этой стране поисков причин негативных политико-правовых явлений внимание обращается на толкование федеральной Конституции Верховным Судом США, в целом на деятельность этого суда, исполняющего правотворческую функцию, ему несвойственную и конституционно не закреплённую. Однако многие вопросы остаются недостаточно изученными, среди них и роль Верховного Суда США в конституционном правотворчестве, сам феномен судебного правотворчества.

Ключевые слова: правотворчество, юрисдикция, Верховный суд, США, законодательная власть.

Introduction

If you refer to the U.S. Supreme Court's status following the Supreme Court's laws, they establish that the U.S. Supreme Court consists of 9 judges (there were six before 1869), one of whom is the U.S. President who appoints the Chief Justice. The entire panel of judges hears cases. The quorum required for decision-making is six members of the Court. Decisions are taken by a majority vote of the judges present. They are final, not subject to appeal, and cannot be revised to any authority.

The status of the Supreme Court of the United States is not only a set of judicial powers specified in the Constitution and the laws dedicated to the regulations of the Court. No less important is the role and place in the state – political mechanism. Again, due to the lack of an exact list of powers, the «acquired» status is essential. The high level of the Court was formed due to specific activity, primarily establishing a system of oversight and interpretation of the U.S. Constitution. The concept of «high» status, in addition to authority, is legally justified. Admitting the Constitution's texts and laws as the supreme

source, one should state the legitimacy of the status «acquired» in the judicial activity. (Ageeva E.A., 2008:6)

Appeal functions as a subfunction of a just process. The focus of the U.S. Supreme Court is to consider cases as the highest appellate Court. The appellate jurisdiction of the U.S. Supreme Court is implemented in three procedural forms. First, in the order of appeal itself (on request). Secondly, in the order of the recovery of cases from the lower Court (by certiorari). Thirdly, in the certification order (by certification), the federal appellate courts consider explanations on specific topics if there are any latter appeals.

Contrary to procedural differences, there is a unifying feature important for understanding the U.S. Supreme Court's activities' essence. He accepts the case of any category to the production at his discretion. In other words, in each of the appeals procedures, the jurisdiction of the Court is discretionary. Since 1925, the U.S. Supreme Court has continuously "weeded out" the overwhelming number of appeals. Of the approximately 5,000 annual requests, the U.S. Supreme Court considers only about 150 in various procedural forms.

According to the initially established jurisdiction of the first-instance case, the U.S. Supreme Court has the following powers:

- disputes between two or more states;
- relations between the United States and individual states;
- debates in which one of the parties is a representative of a foreign state;
- affairs brought by states against citizens of other states or foreigners.

Besides, only the cases of the first of the categories listed fall within the exclusive jurisdiction of the U.S. Supreme Court (interstate cases). The remaining classes of cases are divided into jurisdictions (jurisdictional competences) divided with other subjects. This competence of the U.S. Supreme Court is shared with different federal courts and state superior courts and competes with foreign courts' jurisdiction. (Burnham W., 2001:32)

At the same time, R. Posner argues that with the existing diversity of interpretation factors, a more critical role is played not by specific interpretation methods (comparative, grammatical, etc.), but by the "systemic" way. R. Posner, like other American authors studying the Supreme Court, calls this method "structural", based not only on systematic interpretation but also on political, economic, and legal purposes. R. Posner identifies the following techniques, or instead methods of interpretive thinking.

Table 1 – Functions of the U.S. Supreme Court

1. The function of justice	
The appeals function, the scope, and significance of which is determined by the constitutional status of the Court, the common law tradition, and the leading role of the power to interpret interpretation activities.	The procedural function as the use of procedural rights – guarantees from the text of the U.S. Constitution interpretation and application of procedural requirements in the material – legal sense.
2. Interpretation function	3. The legal function of the U.S. Supreme Court
As a law enforcement function, the judges use methods to adapt constitutional principles and norms to new conditions and protect the constitutional system, acquiring the value of constitutional control.	As a lawmaking function emphasizing the Supreme Court's creation of new legal structures superimposed on normative meaning's existing provisions.
4. Political function	
Implementation of judicial constitutional control, interaction with the executive and legislative authorities, coordination of the political course.	Protection of the «fundamental» rights of citizens and constitutional legitimization and new rights under public pressure.

The first is the judges of the U.S. Supreme Court's attitude to society's prevailing attitudes and convictions, which implies a connectedness of the judge's opinion with his socio-cultural and political bias. Posner denies the decisive importance of this factor and cites several examples that refute it. In particular, the judge activists E. Warren

and W. Brennan were appointed Republican President D. Eisenhower, who became famous for his conservatism.

The second is strategic behavior. The judge's behavior is determined by society's expectations and socially meaningful goals (preservation of the principle of separation of powers, ensuring the polit-

ical system's stability, facilitating the implementation of the legislator's ideas, etc.). (Bondar, 2002:2)

The third is designated as a sociological factor. Posner believes that he contains some elements of the first two factors, based on the theories of «new liberalism» and «rational choice» (movement towards compromise, reconciliation of social groups with their disagreeing interests).

2. Doctrinal interpretation in judicial technologies.

The judicial technologies of the U.S. Supreme Court should be understood as a combination of means and methods aimed at achieving constitutional goals by judges. The concept of «forensic technologies» does not apply to generally accept in legal science, which is explained by its merging with such related ideas as «legal technologies», «legal technique», «judicial methodology», «judicial strategy», and «judicial procedures». Partial coincidence with these concepts' content takes place if judicial technologies are understood in a broad sense. However, in the context of the U.S. Supreme Court's lawmaking, it is advisable to approach the concept of «judicial technologies» not only in a broad but narrow sense, through the prism of judges' interpretation of the U.S. Constitution, laws, and other regulations. With a narrow approach, judicial technology interprets legal sources and methods of understanding applied by judges. Judicial technology and judicial lawmaking activities. Judicial technologies and judicial lawmaking are similar in terms of their primary (strategic) goals and the application of interpretation methods.

It is essential to identify the three structural components of judicial technologies interconnected, corresponding to the goals of a particular stage of the U.S. Supreme Court. This is a judicial strategy, judicial methodology, and doctrinal interpretation as the foundation of the U.S. Supreme Court's technologies. Judicial constitutional doctrines ensure the integrity and consistency of judicial technologies, the interaction of components. According to the author of this study, the U.S. Supreme Court's principles are an essential component of judicial activities' technology. Considering the comparatively more significant survey of legal methodology and judicial strategies in Russian legal American studies as close to political and legal procedures, this section will focus on the doctrinal interpretation as an essential element of standard engineering. (Zhidkov, 2006:608)

Judicial strategy – court protection of fundamental values of American society. The matters are legal and economic, political, and ideological values (protected by legal decisions) on a long-term basis.

We can agree with the opinion of R. Dworkin that the concept of a judicial strategy includes «reliance on constitutional principles, taking into account the influence of legal norms on the future development of public relations». Constitutional principles define the objectives of the activity, and activities for the administration of justice are carried out under the directions. Recognizing the constitutional tenets' role in statistics, we will clarify that the concept of constitutionalism is viewed in dynamics. That is, it is characterized by the development of constitutional principles in judicial activities, including, among other things, the lawmaking of the U.S. Supreme Court.

Three goals constitute the dominant part of the judicial strategy and the political and legal strategy in general.

A. Protecting the interests of the state and society, the rights of individuals, and social groups.

B. Protection of human rights mainly in the form of so-called «fundamental» rights, which include the liberty to property, a list of fundamental civil freedoms, equality before the law, and the Court.

C. Maintaining the authority of the judiciary and the effectiveness of the justice system.

Strategic objectives determine the main approaches of the judges of the U.S. Supreme Court to the choice of judicial activity methods, the use of legal means, directions to the role of the judiciary, and judicial lawmaking. (Safonov, 2007:8)

Judicial methodology. The basic concepts of the right of understanding (based on some pictures formed scientific directions, or schools), which are crucial for the judicial methods, should be attributed.

Legal formalism with its dogmatic attitude to judicial precedent and the original interpretation of the U.S. Constitution. One of the modern branches of legal formalism is analytical jurisprudence, recognizing the case law and the text as the primary source of direction, emphasizing commenting on traditional texts and the rejection of judicial lawmaking.

Sociological jurisprudence, characterized, among other things, by the use of law as a tool in achieving social goals (analysis of law is also carried out using the achievements and methods of sociology).

The approach to the court decision and the individual one is inadmissible for the U.S. Supreme Court because such a decision is not binding for future cases. Such an approach contradicts the main component of judicial technologies – the doctrinal interpretation. (Safonov, 2008:272)

For the U.S. Supreme Court judges, lawmaking elements are not reducible to creating precedents by resolving litigations. Adopting court decisions in unity with the pursuit of the old and establishing new conceptual approaches – concepts in legal doctrines. This is a multifactorial approach to solving a complex case. Complicated, from the point of view of a general, predominantly judicial law, where the right is required to be found in various sources, including moral or «discovered», and to apply, perhaps, in the form of a modified principle.

There is a perception that the English and American legal systems' doctrines are the sources of law. However, it should clarify that the primary source of direction is a precedent, along with the law. However, to assign constitutional judicial doctrines to «secondary», «soft», «persuading», etc., sources cannot be. Judicial constitutional doctrines are based on legitimate constitutional principles. Constitutional judicial philosophy is close in its meaning to the head of law. Besides, the doctrinal approach's role increases if the provisions of implicit meaning that allow for different interpretations are applied.

The U.S. Supreme Court formulated specific verification methods as criteria for verifying the constitutionality of laws and other acts.

Since the end of the 1930s, when the question of the grounds and criteria for recognizing the laws of F. Roosevelt's new policies that do not contradict the U.S. Constitution became most relevant, the U.S. Supreme Court proceeded to a judicial constitutional review on two levels.

Firstly, the so-called «non-strict» verification (lax scrutiny), otherwise referred to as verification on rational, reasonable grounds (ration basis test). For example, the law on helping people with disabilities is appropriate and corresponds to a sensible justification since benefits are not privileges; it is necessary for them. This is a test criterion based on the reasonableness of the act's status or other regulatory requirements.

Secondly, «strict scrutiny» (strict scrutiny), based on the criterion of the prohibition of restricting fundamental constitutional rights as the basic constitutional principle, as well as the prohibition of limiting the principles of separation of powers and federalism.

Following this second approach, if there is a violation of fundamental constitutional rights and principles (for example, refusal to hire non-union members), then a law containing such a provision (federal or state) is deemed contrary to the Constitution. According to such a law, trade union members receive privileges, and this violates contractual

freedom, freedom of employment, as a fundamental right, the application of strict verification, as the Court decided in the decision on the recalled case of Karolen Products, is required not only because of the violation of the rights to freedom, property, life.

The application of the doctrines developed by the U.S. Supreme Court based on principles, taking into account the entire regulatory array, is not the only thing determining the judicial decision. Other doctrines and their wording influence it. The application of different principles related to the Court's subject matter is presumed to justify the decision's correctness.

The combination of doctrines applied by the Court means, for example, that the philosophy of the due process of law, which means adherence to individual personal rights and the priority of procedural law, can be a basis for protecting private ownership based on legal equality, and for safeguarding subjective rights based on legal equality, and for passing laws granting privileges and additional rights to minorities.

Anti-discrimination and constitutional law-making

One of the main issues in the U.S. Supreme Court activities has always been racial discrimination. The doctrine of “the constitution is blind to the color of skin,” formulated in the last third of the XIX century, remained a “shameful spot” in the history of American law. The U.S. Supreme Court refused to take decisive action to intersect racial inequality until the second half of the 20th century. Judges denied the need for real movement towards equality even after adopting anti-slavery amendments to the U.S. Constitution following the results of the Civil War of the mid-19th century.

In these amendments (XIII, XIV, XV) were declared: the prohibition of slavery and other types of forced labor; the right of the United States Congress to enact laws to implement this provision; the ban of depriving the fundamental rights of former slaves while respecting equal protection by law; citizenship with constitutional prohibitions to deny voting rights based on race. These provisions could become total equality, but their implementation depended on the further actions of the branches of government and the U.S. Supreme Court, interpreting the requirements of the amendments, clarifying their meaning. (Hamilton, 2000:346)

The primary purpose of Section XIV, Section I, of the Amendment to the U.S. Constitution in a literal reading is to prohibit states from depriving citi-

zens (freed slaves) of equal protection of laws and due process of law. In the first “narrow” interpretation of the state actions doctrine, the corresponding conceptual approach and method prohibit the states from passing discriminatory laws. The federal authorities were forced to respond because the state legislatures approved numerous electoral requirements, the so-called “Black Codes” (labor contract laws for former slaves, not containing a hint of equality of the parties). Such measures contradicted the tasks of implementing progressive amendments of the 1860s, led to a net increase in racial discrimination, and a stream of appeals to the courts of all instances.

However, manifestations of racism were never limited only to the actions of state authorities. Still, they were a product of efforts and private individuals, employers, homeowners, campaigns and small firms, professional corporations, social and educational institutions, etc., equality of rights and constitutional protections for all, only the states’ actions. The actions of private individuals? After the formal abolition of slavery, it was discrimination at the level of private actors that turned into a complicated reality.

Religious refusal to protect the rights of former slaves and black people in hiring, in educational institutions, in public places, discrimination has become a disgrace to the United States, including the courts’ connivance. State judges established light and symbolic punishments or refused to consider these cases, explaining discrimination against individuals as irrelevant to state authorities’ actions.

This interpretation and the corresponding doctrinal approach contradicted the logic of interpretation.

Firstly, it is difficult to imagine that the legislator would see the only violators in the state authorities’ person and did not mean other racism manifestations.

Secondly, text XIV of the Amendment to section 5 establishes a link between the goal of prohibiting discrimination and the actions provided for the realization of this goal: “Congress ... has the right to comply with this provision by adopting appropriate legislation.” In other words, the requirement of legislative regulations was contained.

Thirdly, the legislator, by his actions at this time, has once again confirmed that he is fighting against racism and private individuals. Namely: the U.S. Congress, faced with poorly concealed sabotage by state and private institutions to protect the rights of former slaves, adopted the Civil Rights Act (the first Civil Rights Act of 1875). Legislators, assuming the law, relied on the provision of Article I XIII of the

section of the U.S. Constitution: “to issue all laws that are necessary and relevant to exercise the above powers and all other powers granted by this Constitution to the U.S. government.” Moreover, they revealed a coincidence in meaning (in the sense of realizing the amendments’ progressive goals, the wording of Article I of Section VIII with the language of Section 5 of Amendment XIV “through the adoption of appropriate legislation”). (Madison, 2000:346)

The U.S. Supreme Court received a large group of homogeneous cases with lawsuits against violators, primarily individuals. After numerous appeals against state courts’ decisions, the U.S. Supreme Court answered the following question. Are U.S. court judges required to respond to racism as a product of private action? “No, it should not” – this was the response of the U.S. Supreme Court in 1883, when it made a decision, combining the consideration in a single proceeding. In judgments of “Civil Right Cases”, the Court turned to the judicial interpretations of section 5 of the XIV Amendment and decided that the U.S. Congress did not have the authority to pass a law restricting private individuals’ rights.

The Court separated Section 1 of the XIV Amendment (anti-discrimination) from the legislative provision for achieving this goal. Also, the U.S. Supreme Court ignored the meaning of section 5 of the XIV Amendment provisions.

The decision of the Supreme Court of the United States in 1883 was based (to preserve the focus of the Amendment solely on state authorities) on a deliberately narrow interpretation that does not go beyond the mechanical understanding of the text. The Court refused to provide judicial protection to citizens subject to discrimination.

With this argument of the U.S. Supreme Court, I cannot agree that Discrimination in American society is still a global problem for all of humanity. The U.S. Supreme Court, through its position in the Civil Right Cases case, itself violated the U.S. Constitution Bill of Rights were the amendments proclaimed freedom of religion, freedom of speech, freedom of the press, people’s right to peaceful assembly, people’s right to apply for damages, people not being subjected to unreasonable searches and confiscations, the right to due process, prompt and public review of their cases by an impartial jury court. Thus, the U.S. Supreme Court tried not to notice that the essence of the problem was in the states’ racist laws but in the root of racism in the system of public relations and in restricting black people’s constitutional rights at all levels.

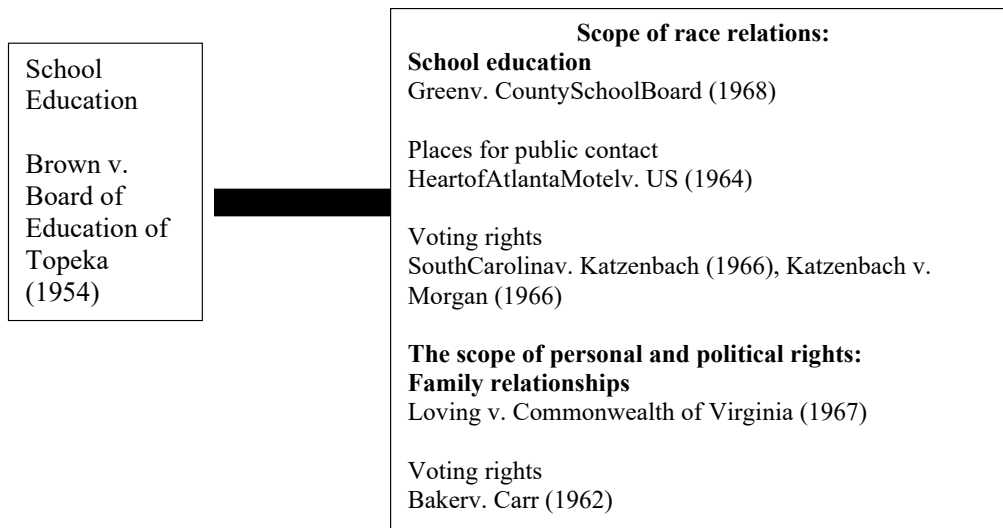
Conclusion

In the Civil Rights Cases case, the path to racial segregation was opened. This, among other things, meant that to promote racism and prevent conflicts in schools and educational institutions, primarily conflicts with parents from white families, the states embarked on the path of separate education, different use of essential academic, and then other (transport, trade and catering, hotel business, sports and leisure services. Immediately two problems arose.

First, the apparent contradiction of the racist doctrine of “divided but equal” with the philosophy of 1 section XIV of the Amendment of “equal protection of laws”. This legal equality doctrine still applies to the issues of desegregation, discrimination, and overcoming their consequences. However, concerning African Americans, and in other areas of regulation, the requirement of equal protection by law, as a requirement of legal equality, can be applied to protect the rights of a given social group,

and to continue actual discrimination, refusing the real actions of the legislator to protect social groups. Due to this “rubber elasticity”, the U.S. Supreme Court, to most other regulatory areas, by the beginning of the 21st century, did not apply the “equal protection” clause later.

Secondly, did not resolve the issue of targeting the XIV Amendments to states or individuals. The U.S. Supreme Court was inclined to accept state authorities’ responsibility as outlined in the U.S. Constitution (Amendment XIV), not imposing an obligation on private individuals. The Court ignored the inaction or the indulgence of state courts in obvious racist manifestations by private individuals. Rejected arguments about the imperfection of the constitutional provisions and the need for their new interpretation. Over the next five decades (after 1896), the U.S. Supreme Court examined several racial segregation cases. Still, in its decisions, the doctrinal principle of “divided but equal” did not become in doubt.

Scheme 1 – The most significant (initiating and deterrent) decisions of the U.S. Supreme Court under the leadership of E. Warren, 1953-1969

In 1954, the U.S. Supreme Court made a decisive turn toward a constitutional ban on racial discrimination by deciding the case of *Brown v. Board of Education*, assessed (both supporters and opponents of the decision) as the most important in the activities of the U.S. Supreme Court, and in constitutional history in general. The trial ended with the U.S. Supreme Court’s conclusion in 1954, which recognized the separation of black and white schoolchildren as contrary to the Constitution. The

decision was an important event in the fight against racial segregation in the United States. It can be said that the U.S. Supreme Court (from 1953–1969 under the leadership of E. Warren) came to the defense of whites and against black people in the fight against discrimination by protecting them in the sphere of all social benefits. Thus, the U.S. Supreme Court made it clear that the judiciary cannot notice the problems of discrimination and segregation in which I pointed out at the top.

The Court cited psychological and sociological research results, which confirmed that separate educational institutions could not be equal. The «divided but equal» doctrinal method is contrary to the Constitutions, concluded the Court, revising the Plessy precedent. In Brown's case, the U.S. Supreme Court's decision and the E. Warren report with its presentation settled with doctrinal arguments based on the text of the Constitution and moral arguments. The Court pursued the goal of ensuring a sustainable society without conflicts between social groups. The Court did not proceed from the letter of the law, but from the principles of justice and morality, which changed by the middle of the 20th century. The recognition of civil rights equality, the prohibition of discrimination undoubtedly, strengthened state power's authority.

With this decision in the case of Brown v., the Board of Education must fully agree. Indeed, the United States Supreme Court, chaired by E. Warren, recognized the equality of civil rights and the prohibition of discrimination. It is possible to con-

clude that the highest judicial authority acted from the principle of justice and the U.S. Constitution. Based on this case, I can give the legal highest rating to President E. Warren. Studying this scientific article, I can say as a lawyer for me the freedom and civil rights of all humankind not only in the USA all over the world is very important and strict principles respecting civil rights and liberties. In such a situation, the U.S. Supreme Court, chaired by E. Warren, not only reacted to the actions of the government but often took the initiative to expand constitutional rights and create a mechanism for their protection through a new interpretation of well-known constitutional doctrines.

Sharp disagreements among judges of the Supreme Court on discrimination issues appeared in the 1970-the 1980s, with a change in the country's political situation towards conservatism. The decisions on several cases resolved the subject of the obligation of enterprises and individuals to eliminate the results of discrimination that occurred in the past period («past» or «historical discrimination»).

Appendix 1 – Twenty-five rotary decisions (court precedents) in the history of the supreme court of the USA

1) *Marbury v. Madison* (1803): a law that contravenes the Constitution is void; The Supreme Court is empowered to exercise constitutional oversight of the laws of Congress.

2) *McCulloch v. Maryland* (1819): if the aim pursued is legitimate, all ways of achieving it are justified, since, being compatible with the letter and spirit of the Constitution, they are constitutional; Congress is authorized to pass “necessary and appropriate” laws to enforce all the powers of the federal government.

3) *Gibbons v. Ogden* (1824): when state law does not coincide with federal law, it belongs to federal law; in the area of interstate commerce, federal law has a higher status than state law.

4) *Dred Scott v. Sandford* (1857): The Constitution does not consider slaves U.S. citizens. On the contrary, they are constitutionally protected property of their owners.

5) *Plessy v. Ferguson* (1896): State laws that allow for racial segregation of citizens are considered constitutional because they follow the principle of “divided but equal.”

6) *Locher v. New York* (1905): The Constitution does not allow state intervention in the right of an employee to enter into a contract with an employer; such a request is considered fundamental constitutional, and the state is not authorized to take this job from an employee.

7) *Near v. Minnesota* (1931): Freedom of the press is protected from state interference; state authorities do not have the right to forbid publication, i.e., engage in press censorship.

8) *West Coast Hotel v. Parrish* (1937): The Supreme Court reversed the decision of *Locher v. New York* and decided that the state can regulate the contractual relationship between the employee and the employer.

9) *Brown v. Board of Education* (1954): in the field of public education, there is no place for the principle of “divided but equal”; After this decision was made, the process of desegregation of state educational institutions began.

10) *Mapp v. Ohio* (1961): Evidence that has been obtained illegally by state authorities cannot be used against a defendant in a trial; Marr extended to states the scope of the rule, which until now had been applied only to federal authorities.

11) *Baker v. Carr* (1962): one person – one vote; The XIV Amendment to the U.S. Constitution obliges the states to give each person one electoral vote.

12) *Gideon v. Wainwright* (1963): in criminal proceedings, the defendant has the absolute right to a lawyer; the defendant accused of committing a serious crime, the state is obliged to provide a lawyer if he does not have the material ability to hire him.

13) *New York Times v. Sullivan* (1964): in a defamation lawsuit, a public figure must prove that the defendant acted with direct intent; the Amendment to the Constitution protects the right of the media to hold open debates about public figures.

14) *Griswold v. Connecticut* (1965): The Constitution protects the right of couples to the secrecy of contraception; the state does not have the right to prohibit contraception.

15) *Miranda v. Arizona* (1966): the detainee (suspect) has the right not to answer the questions posed by the police; V amendment to the U.S. Constitution protects his right not to act as a witness against himself.

16) *San Antonio Independent School District v. Rodriguez* (1973): The Constitution does not guarantee the fundamental right to education; The Constitution does not require states to provide citizens with education.

17) *Roe v. Wade* (1973): the constitutional right to personal secrecy protects a woman's right to an abortion; the state may regulate these rights but cannot prohibit abortion.

18) *the U.S. v. Nixon* (1974): neither the separation of powers nor the need to preserve the confidentiality of relations between the President and his subordinates provides grounds for recognizing the President's absolute immunity from the judicial process.

19) *Texas v. Johnson* (1989): The Constitution protects abuse of the U.S. flag as a form of symbolic freedom of speech; the state does not have the right to ban an idea just because it does not like the society.

20) *Cruzan v. Missouri Dept. of Health* (1990): although the Constitution protects the human right to refuse treatment, which prolongs life artificially, i.e., his death rights, the state may regulate this right if it is reasonable.

21) *Washington v. Glucksberg* (1997): Washington State law prohibiting assisted suicide is not in conflict with the Constitution.

22) *Lawrence v. Texas* (2003): Texas law prohibiting voluntary sexual intercourse between adults of the same sex is contrary to the 14th Amendment.

23) *Roper v. Simmons* (2005): Juvenile Offenders Cannot Be Sentenced to Death.

24) *Georgia v. Randolph* (2006): during a police search in a private house or apartment without a judge's sanction, if at least one of the tenant's objects to the investigation, the evidence cannot be used in a court against the tenant who objected (Note: The Fourth Amendment to the U.S. Constitution guarantees the inviolability of the home. Police officers are not allowed to invade anyone's private home without the authorization of the judge or the permission of the residents).

25) *Obergefell v. Hodges* (2015): The Fourteenth Amendment obliges the state to issue marriage certificates to people of the same sex as well as to recognize such marriages that are legally registered outside the state.

Литература

Агеева Е. А. Соломатин А. Ю. Верховный суд под председательством Эрла Уоррена как пример неолиберального активистского подхода к конституционному правосудию // *Юриспруденция*. – 2008. – №6.

Адыгазов Г. А. Социологическая Юриспруденция США в XX веке. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – 275 с.

Бернам, У. Правовая система США. – М.: Юриспруденция, 2001. – 32 с.

Бондарь Н. С. Конституционный императив социальных прав // *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. – 2002. – №2.

Жидков О. А. Избранные произведения / Г. И. Муромцев, И. Е. Трикоз. – М.: Норма, 2006. – 608 с.

Жидкова О.А. США: Конституция и законодательство. – М.: Норма, 1993. – 768 с.

Политическая система США: актуальные измерения / В. С. Васильев, С. А. Червонная. – М.: Наука, 2000. – 285 с.

Сафонов В. Н. Позитивные действия и Верховный суд США и Канады // *Экономика, политика, культура*. – 2007. – №8.

Сафонов В. Н. Конституция США и социально-экономические права граждан. – М., 2007. – 272 с.

Сафонов В. Н. Применение доктрины «должного процесса» для конституционной легитимации социально-экономических прав Верховным Судом США // *Журнал зарубежного права и сравнительного правоведения*. – 2005. – №3.

Уилсон Джордж. Американское правительство. – М., 1995.

Федералист. Политические эссе Александра Гамильтона, Дж. Мэдисона и Джорджа. Джей–2000. – 346 с.

Guide to the U.S. Supreme Court. Sec. Edition | Constitution of the U.S. of America. Analyses and Interpretation. Annotation of Case of the Supreme Court [www-document] HTTP// case law. Ed. By E. Witt. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1990. – 1060 p.

References

Ageeva E. A. Solomatin A. Ju. (2008) Verhovnyj sud pod predsedatel'stvom Jerla Uorrena kak primer neoliberal'nogo aktivistskogo podhoda k konstitucionnomu pravosudiju. Jurisprudencija. [The Supreme court under the chairmanship of Earl Warren as an example of a neoliberal activist approach to constitutional justice]. Law. №6

Adygazolov G. A. (2012) Sociologicheskaja Jurisprudencija SShA v XX veke. [Sociological Jurisprudence United States in the twentieth century]. - Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr-Press, 275 s.

Bernam, U. (2001) Pravovaja sistema SShA. [The Legal system of the USA]. M.: Jurisprudencija. 32 s.

Bondar' N. S. (2002) Konstitucionnyj imperativ social'nyh prav// Konstitucionnoe pravo: vostochnoevropejskoe obozrenie. [Constitutional imperative of social rights // Constitutional law: Eastern European review]. №2.

Guide to the U.S. (1990) Supreme Court. Sec. Edition | Constitution of the U.S. of America. Analyses and Interpretation. Annotation of Case of the Supreme Court [www-document] HTTP// case law. Ed. By E. Witt. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc. 1060 p.

Federalist. (2000) Politicheskie jesse Aleksandra Gamil'tona, Dzh. Mjedisona i Dzhordzha. Dzhzej. [Federalist. Political essays by Alexander Hamilton, J. Madison, and George. Jay]. 346 s.

Politicheskaja sistema SShA: aktual'nye izmerenija (2000) [Political system of the USA: actual measurements]/ V. S. Vasil'ev, S. A. Chervonnaja. M.: Nauka. 285 s.

Safonov V. N. (2007) Pozitivnye dejstvija i Verhovnyj sud SShA i Kanady. Jekonomika, politika, kul'tura.[Affirmative action and the Supreme court of the United States and Canada. Economy, politics, culture]. №8.

Safonov V. N. (2007) Konstitucija SShA i social'no-jekonomicheskie prava grazhdan [The USA Constitution and socio-economic rights of citizens]. M. 272 s.

Safonov V.N. (2005) Primenenie doktriny «dolzhnogo processa» dlja konstitucionnoj legitimacii social'no-jekonomicheskikh prav Verhovnym Sudom SShA // zhurnal zarubeznogo prava i sravnitel'nogo pravovedenija.[the Application of the doctrine of “due process” for constitutional legitimation of socio-economic rights by the Supreme Court of the United States]. №3.

Uilson Dzhordzh. (1995) Amerikanskoe pravitel'stvo. [American government] M.

Zhidkov O. A. (2006) Izbrannye proizvedenija / G. I. Muromcev, I. E. Trikoz. [Selected works]. M.: Norma. 608 s.

Zhidkova O.A. (1993) SShA: Konstitucija i zakonodatel'stvo.[USA: Constitution and legislation.]. M.: Norma, 1993. 768 s.

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы	Section 1 Theory of State and Law	Раздел 1 Теория государства и права
<i>Алтынбасов Б.Ө.</i> Жаһандандудың Қазақстанның жоғары білім саласына ықпалы: саяси-құқықтық аспектілері4		
<i>Srapilov S.M., Alibayeva G.A., Bisztyga A.M., Tarap Zh.D., Duysenkul A.G.</i> On the transformation of some functions of the state in the information society.....16		
<i>Байзақов А.Т.</i> Римское публичное право: понятие, содержание, система и его актуальность для современной юридической науки22		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>Туйакбаева Н.С., Бердибаева А.К., Накисхева М.К.</i> On the need for changes in approaching children’s rights30		
<i>Мамонов В.В., Базаров Е.Т., Тусупов К.М.</i> Система обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан: теоретический концепт и практика его реализации39		
<i>Апахаев Н.Ж., Умаров А.Б.</i> К характеристике отдельной категории административных правонарушений, посягающих на права личности, по законодательству Республики Казахстан.....47		
2-бөлім Азаматтық құқық және процесс	Section 3 Civil law and process	Раздел 3 Гражданское право и процесс
<i>Surikpaeva A.O.</i> Problems of improving the legal mechanism for consumer protection and prospects for development.....58		
3-бөлім Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Section 4 Natural resources and ecology law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
<i>Abaikyzy M., Yerkinbayeva L.K., Njiki M.R.</i> Issues of legal regulation of land servitudes in the Republic of Kazakhstan and foreign states 66		
<i>Umbetbayeva Zh.B., Suleimenova S.Zh.</i> Legal protection of the atmospheric air in the context of analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan..... 78		
4-бөлім Қылмыстық құқық, процесс және криминалистика	Section 5 Criminal law, process and criminalistics	Раздел 5 Уголовное право, процесс и криминалистика
<i>Османова Г.Ж.</i> Жаза мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің бас бостандығынан айыру жазасына қатысты қолданылуы 90		

Байсеитова А.К.

Тактические особенности проведения опознания 100

4-бөлім
Халықаралық қатынастар
және халықаралық құқық

Section 6
International relationships
and international law

Раздел 6
Международные отношения
и международное право

Aryn A.A.

The role of the us supreme court in the legal system 110